

TARTALOM

Weiner Csaba – Kotek Péter – Takácsné Tóth Borbála: Közép- és Kelet-Európa függősége az orosz gáztól – Mi változott 2004 és 2019 között?	3
Gulácsi Gábor – Kerényi Ádám: A magyar gazdaság felzárkózása és pozícióvesztése az Európai Unióban	40

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Láng László: Selyemutak a globális Délen: „konnectivitás” és „blokkosodás”	76
---	----

VITACIKK

Krajcsák Zoltán – Sasvári Péter – Bakacsi Gyula: A hazai közgazdász-tudóstársadalom publikációs stratégiája: különbségek és ellentmondások a közgazdaság-tudomány és a gazdálkodástudomány tudományágakban	95
---	----

A folyóirat példányonként megvásárolható

a szerkesztőségben.

**A Magyar Közgazdasági Társaság,
valamint a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület tagjai számára
a szerkesztőség előfizetés esetén 33 százalék kedvezményt ad.**

**A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.
1518 Budapest, Pf. 71**

Telefon: 06-1-309-2695 • Fax: 06-1-309-2647

E-mail: kulgzadasag@kopint-tarki.hu

Munkatársak elérhetősége:

Főszerkesztő: Losoncz Miklós (e-mail: Losoncz.Miklos@uni-bge.hu)

Szerkesztők: Fáber Ágoston (e-mail: agostonfaber@gmail.com)

Farkas Zoltán (e-mail: zoltan.farkas@kopint-tarki.hu)

Olvasószerkesztő: Zsámboki Péter

Szerkesztőségi titkár: Rózsás Erika (e-mail: erika.rozsas@kopint-tarki.hu)

**A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány
Külgazdaság honlapja:**

www.kulgzadasag.eu, illetve www.kopintalapitvany.hu

A szerkesztésért felel: Losoncz Miklós. A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Tel.: 06-1-309-2642, 06-1-309-2695. E-mail: kulgzadasag@kopint-tarki.hu. Kiadja a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 1065 Budapest, Nagymező utca 37–39. A kiadásért felel: Palócz Éva, a Kuratórium elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Külföldön terjeszti még a Batthyány Kultur-Press Kft. 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891, e-mail: batthyany@kultur-press.hu. Belföldi előfizetési díjak: 1 évre: 15 600 Ft, fél évre 7800 Ft, összevont számok ára 2600 Ft.

Megjelenik kéthavonta összevont számok formájában. HU ISSN 0324-4202

Tördelés: Király és Társai Kkt.

Cégvezető: Király Ildikó

Készült a Prime Rate Kft. nyomdájában

Közép- és Kelet-Európa függősége az orosz gáztól – Mi változott 2004 és 2019 között?

WEINER CSABA – KOTEK PÉTER –
TAKÁCSNÉ TÓTH BORBÁLA*

A keleti bővítések hatására megugrott az Európai Unió függősége az orosz gáztól, és a közösség óvatosabbá vált az orosz gázszállításokkal szemben. A tanulmány a II közép- és kelet-európai új tagállam oroszgáz-függőségét értékeli, figyelembe véve a nemzeti energiastratégiáikban a 2004. évi bővítés idején megfogalmazott célokat és azok megvalósítását. A gázfüggőség méréséhez egy kereslet- és egy kínálatoldali összetett mutatót használ két évre: 2004-re és 2019-re, utóbbi az utolsó teljes év két nagy válságesemény, a koronavírus-járvány és Oroszország ukrajnai háborúja előtt. A fő következtetés, hogy amíg az új tagállamok többnyire kínálati oldali intézkedésekkel csökkentették gázfüggőségüket, addig a régi tagállamokban nőtt a függőség a kínálati és keresleti mutatók különféle negatív tendenciáinak következtében. Az új gázinfrastruktúra-kapacitások hozzájárultak az új tagállamok kínálati és útvonal-diverzifikációjához, de a gázfelhasználás csökkentése nem kapott elegendő figyelmet Oroszország 2022. februári ukrajnai inváziójáig.

* *Weiner Csaba* tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet. E-mail: weiner.csaba@krtk.hun-ren.hu
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9524-1215>

Kotek Péter kutató főmunkatárs, Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont.
E-mail: peter.kotek@rekk.hu ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4613-7323>

Takácsné Tóth Borbála kutató főmunkatárs, Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont.
E-mail: borbala.toth@uni-corvinus.hu ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9663-3707>

Köszönjük Horváth Gábornak és Vékony Andrásnak a módszertanhoz fűzött értékes megjegyzéseiket. Ugyancsak köszönettel tartozunk a két anonim bírálónak a támogató javaslataikért. Weiner Csaba kutatása a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal FK 138317. számú projektjének támogatásával valósult meg. Takácsné Tóth Borbála kutatását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 143311. számú projektje támogatta.

A kézirat 2023. november 29-én érkezett a *Külgazdaság* szerkesztőségébe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2024.68.5-6.3>

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: O13, P28, Q41.

Kulcsszavak: EU-tagállamok, keleti bővítés, orosz gáz, kereslet- és kínálatoldali gázfüggőség, indikátoralapú értékelés, energiastratégiák.

Abstract

Central and Eastern Europe's dependency on Russian gas: What changed between 2004 and 2019?

CSABA WEINER – PÉTER KOTEK – BORBÁLA TAKÁCSNÉ TÓTH

The Eastern enlargements of the EU increased the bloc's dependency on Russian gas and contributed to a more cautious attitude towards these supplies. This paper assesses the Russian gas dependency of the 11 Central and East European new member states according to the ambition and execution of their national energy strategies. Two composite indicators of gas dependency – one for supply and one for demand – were used for this evaluation, beginning with the 2004 EU enlargement and ending in 2019, the last available full year before two large crises: the Covid-19 pandemic and Russia's war against Ukraine. The main conclusions are that the new member states mostly reduced their gas dependency through supply-side measures, while the old member states increased dependency through some combination of worsening supply- or demand-side situation. New gas infrastructure capacity has contributed to the supply and route diversification of new member states from Russia, but reducing gas demand did not receive much attention until Russia's invasion of Ukraine in February 2022.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: O13, P28, Q41.

Keywords: EU member states, Eastern enlargement, Russian gas, gas demand and supply dependency, indicator-based assessment, energy strategies.

Bevezetés

A Nyugat-Európa és Oroszország közötti vezetékes gázinfrastruktúra kiépítése és a földgáz-kereskedelem a hidegháború idejére nyúlik vissza.¹ A szovjet gázszállítások 1968-ban kezdődtek Nyugat-Európába, miután a Testvériség gázvezeték 1967-ben elérte Csehszlovákiát. A szovjet gáztermelés 1961 és 1970 között csaknem a négyszeresére, 198 milliárd köbméterre nőtt, így lehetőség nyílt a Szovjetunió számára, hogy belépjen az európai gázpiacra. A nyugat-szibériai úgynevezett unikális (méretű) mezők felfedezése az 1960-as évek második felében megteremtette az alap-

¹ A cikkben gázon kizárólag földgázt értünk.

ját a következő évtizedek mennyiségi exportjának. A nyugat-európai államok hosszú távú ellátási szerződéseket, a kelet-európai szocialista országok pedig kormányközi egyezményeket kötöttek a Szovjetunióval, ezzel elkötelezték magukat a szovjet gáz vásárlása mellett (Gazprom, 2003; Misiulin & Matyushechkin, 2002:1). 1970 és 1980 között a Nyugat-Európába irányuló szállítások 1-ről 25,5 milliárd köbméterre, a Kelet-Európába menők pedig 2,4-ről 32,1 milliárd köbméterre nőttek (Stern, 2006:4). Amíg azonban a nyugati blokk alternatív gázimportforrások segítségével kiegyensúlyozott gázellátási struktúrát alakított ki, addig a kelet-európai gázbehozatal a Szovjetuniótól vált függővé, de a belföldi gáztermelés számos országban jelentős részt képviselt a felhasználásban (IEA, 2000, 2019).

A Szovjetunió összeomlása, valamint a közép- és kelet-európai² rendszerváltások után a régióbeli országok az Európai Gazdasági Közösséghez, illetve az Európai Közösségekhez igyekeztek közeledni. Amikor a 11 közép- és kelet-európai ország három körben – 2004-ben, 2007-ben és 2013-ban – csatlakozott az Európai Unióhoz, az energiával kapcsolatos közösségi jogszabályoknak be kellett épülniük a nemzeti jogrendjeikbe. Az uniós energiajog a liberalizációra összpontosított: a 2003. évi második gázirányelvet közvetlenül a 2004. évi csatlakozás után kellett átültetniük (Európai Parlament és Tanács, 2003). Az új tagállamok³ a vertikálisan integrált gázágazatuk átalakításával és pénzügyi nehézségekkel küzdöttek. A privatizáció során óvatossá kellett lenniük. A gázipart stratégiai ágazatnak tekintették, és el akarták kerülni, hogy orosz ellenőrzés alá kerüljön, miközben az orosz stratégia a gázszolgáltatási (*downstream*) és -szállítási (*midstream*) vagyoneszközökben való tulajdon-szerzést tűzte ki célul (Boussena & Locatelli, 2013). Végül csak a három balti államban lettek igazán meghatározó tulajdonosi pozíciói az orosz gázmonopóliumnak, a Gazpromnak (Weiner, 2006:31, 2016:33).

Az orosz gázfüggőség nagy kockázata miatt az új tagállamok közös uniós gázellátás-biztonsági keretrendszerért lobbiztak (Mišík, 2016). Az Ukrajnán keresztül történő orosz gázszállítások 13 napos felfüggesztése 2009 januárjában és a 2010-es évek geopolitikai fordulata – mindenekelőtt a Krím annektálása és Oroszország kelet-ukrajnai háborúja, illetve ezekhez kapcsolódóan a Nyugat és Oroszország közötti

² A posztkommunista közép- és kelet-európai régió 17 országból áll: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Csehország, Észak-Macedónia, Észtország, Horvátország, Koszovó, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Montenegró, Románia, Szerbia, Szlovákia és Szlovénia.

³ A tanulmányban az új tagállamok kifejezés az EU-hoz 2004 óta csatlakozott 11 közép- és kelet-európai országra vonatkozik, vagyis Ciprus és Málta nem tartozik ehhez a csoporthoz. Az előbbi nem használ földgázt, az utóbbi országban pedig kizárólag az erőművi szektor. Máltára az első cseppfolyósított földgáz-szállítmány (LNG) 2017-ben érkezett meg.

szankciók bevezetése és a kapcsolatok drasztikus lehülése (Haukkala, 2015) – meggyőzte az EU-t, hogy fontos jogszabályokat fogadjon el a kérdésben.

A tanulmány az ellátásbiztonság egy konkrét dimenziójára,⁴ a fizikai elérhetőségre (*availability*) koncentrál, és értékeli az uniós tagállamok kitétszégét a földgáztól és az orosz szállításoktól. Az ellátásbiztonságnak számos meghatározása és mutatója létezik, de a figyelem középpontjában jellemzően a fizikai elérhetőséggel és a megfizethetőséggel (*affordability*) összefüggő kockázatok állnak (Weiner, 2021). Két fő módon lehet csökkenteni a gázellátás-biztonsággal kapcsolatos függőséget: konkurens eladóktól és alternatív szállítási útvonalakon történő gázbeszerzéssel, azaz kínálati oldali intézkedésekkel, valamint a gázfelhasználás csökkentésével, vagyis keresletoldali beavatkozással. Előbbit döntően a diverzifikációt előmozdító infrastrukturális beruházásokkal lehet megvalósítani, ami általában olyan többletkapacitásokat hoz létre, amelyeket az ellátásbiztonság érdekében tartalékként tartanak fenn.⁵ Ami az utóbbit illeti, lényegesen kisebb a kockázat, ha egy országban kevesebb gázt használnak. A különböző gázfogyasztó ágazatokban viszont eltérőek a kockázatok: például az ipar vagy a földgázzal fűtő háztartások kevésbé képesek másik fűtőanyagra átállni, mint a gáztüzelésű erőművek, amelyeknek normatív, valamint biztonsági energiahordozó-készletet kell képezniük.

A tanulmány célja, hogy felmérje a 11 közép- és kelet-európai tagállam függőségét az orosz gáztól, és értékelje, hogy milyen mértékben sikerült ezen változtatniuk 2004 és 2019, vagyis az első keleti bővítés és a két nagy válságesemény, a koronavírus-járványt és Oroszország ukrajnai háborúját megelőző év között. Az EU28 2019-ben 401 milliárd köbméter gázt használt fel, szemben a 2004. évi 435 milliárd köbméterrel. 2019-re azonban gázfogyasztásának már 80 százalékát fedezte importból, miközben 2004-ben még csak a felét. Ugyanakkor Oroszország részesedése az EU gázfelhasználásából a 2004. évi 25-ről 2019-re 35 százalékra emelkedett (Eurostat, 2023a, 2023c). A pandémia rekordalacsony szintre csökkentette az európai nagykereskedelmi gázárakat, az orosz–ukrán háború pedig gyökeresen felforgatta a tagállamok és az EU energiapolitikáit. A 2019 utáni időszak azonban nem tárgya a 2023 novemberében lezárt elemzésünknek, részben azért, mert nem állt rendelkezésre minden szükséges adat, részben pedig azért, mert a válsághatásokat tudatosan ki kívántuk szűrni, a válságévek ugyanis nem a hosszú távú trendeket tükrözik.

⁴ Az energiabiztonságnak két oldala van. Míg a nettó energiainportőrök az ellátás biztonságával vannak elfoglalva, addig a nettó energiaexportőrök a kereslet biztonságának növelésére törekszenek.

⁵ A föld alatti gáz tárolók szintén a gázellátás-biztonság gerincét képezik, de nincsenek hatással az importfüggőségre.

Hipotézisünk szerint az új és a régi EU-tagállamok keresleti és kínálati függősége eltérően alakult a vizsgált időszakban. Továbbá azt feltételeztük, hogy ahol az energiamixben magasabb volt a gáz aránya, ott a gázinfrastruktúrába terveztek beruházni, és vonakodtak attól, hogy a gázfogyasztást egy bizonyos szint fölé növeljék. Ezzel szemben azok az országok, ahol kisebb volt a gáz szerepe, kevésbé aggódtak a gázellátás biztonsága miatt.

Elemzési keretünk egy kétdimenziós összetett mutatóra épül, amely a kínálati oldali mutatókon keresztül a gázellátástól való függést, a keresletoldali indikátorok révén pedig a gáz energiafelhasználásban betöltött szerepét ragadja meg. A mutatók értelmezéséhez a 2004-hez legközelebb eső nemzeti energiastratégiákat hívtuk segítségül, függetlenül az adott országok uniós csatlakozásának időpontjától.

A cikk a továbbiakban a következőképpen épül fel. A *2. fejezet* rövid áttekintést nyújt az ellátásbiztonság indikátoralapú értékelésével kapcsolatos szakirodalomról. A *3. fejezet* ismerteti a kutatás felépítését, valamint az adatgyűjtéshez és -elemzéshez használt módszertant. A *4. fejezet*ben a kutatási eredményeket mutatjuk be. Az *5. fejezet* tárgyalja az új tagállamok által hozott kínálati és keresleti oldali intézkedéseket, valamint az EU szerepét ezekben. A befejezésben összegzünk, néhány következtetést vonunk le, majd kitérünk a tanulmány korlátaira és a jövőbeli kutatási irányokra.

Szakirodalmi áttekintés

Az indikátoralapú értékelés legfőbb erénye, hogy számszerűsíteni tudja egy ország vagy régió jellemzőinek időbeli változásait. Ang et al. (2015) több mint száz energiabiztonsági mutatót vizsgált meg, és arra jutott, hogy az energiabiztonságnak nincs egységes definíciója, és nincsenek rá univerzális mutatók sem: a definíciók kontextusfüggők, és bizonyos dinamikájuk van. Az indikátorok által lefedett főbb területeket a következő kategóriákba sorolták: 1. az energiaforrás elérhetősége (forrás-, útvonal-, energiamix-, technológia- és földrajzi diverzifikáció), 2. infrastruktúra (csővezetékes, tárolói és egyéb, a fogyasztók ellátásához rendelkezésre álló kapacitások), 3. energiaárak (az ellátás megfizethetősége), 4. társadalmi hatások (energiaszegénység és bizonyos típusú energetikai beruházások elfogadottsága), 5. környezet (üvegházhatású gázok kibocsátása és egyéb fenntarthatósági kérdések), 6. kormányzás (szakpolitika és az energiaügyekben való részvétel), továbbá 7. energiahatékonyság (az energiaintenzitás csökkentése, mivel az alacsonyabb energia-

intenzitás mellett nagyobb az ellátásbiztonság). A szerzők hangsúlyozzák, hogy a felhasznált mutatók súlyozása és az összetett indexek összeállítása önkényes. Fontos szempont, hogy ha túl kevés mutatóból épül fel, akkor egy-egy érték kiugró változásokat, vagyis instabilitást eredményezhet. A túl sok mutató használata viszont megnehezíti az összetett index értelmezését. Az adatokhoz való hozzáférés szintén problémaforrás lehet. Mindazonáltal a kompozit indexek hasznosak az országok közötti összehasonlításokhoz és az időbeli változások nyomon követéséhez.

Augutis et al. (2020) a balti államok energiabiztonságának alakulását bemutató összetett indexet készített a 2008 és 2016 közötti időszakra, és azt találta, hogy javult az ellátásbiztonság a régióban. Le Coq & Paltseva (2009) az energiaellátási kockázat összetett mutatóját készítette el a gázra, az olajra (kőolaj és olajtermékek) és a szénre az uniós államokban. Az Eurostat 2006. évi adatai alapján az energiaforrástól való távolsággal kapcsolatos politikai, piaci koncentrációs és ellátási kockázatokat vették figyelembe, és a gáz esetében a következő három csoportba osztották a tagállamokat: 1. magas kockázatúak, ahol nagy mértékű a gázfelhasználás, alacsony a belföldi kitermelés, és jellemzően egyetlen szállító van (Ausztria, Bulgária, Csehország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia⁶ és Szlovákia); 2. közepes kockázatúak, amelyeknek diverzifikáltabb a gázimportjuk és/vagy kisebb mértékben támaszkodnak a gázra az energiamixükben (Észtország, Finnország, Görögország, Írország, Lengyelország, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország és Szlovénia); és végül 3. alacsony kockázatúak, amelyek diverzifikált ellátási portfólióval rendelkeznek, vagy ahol a gáznak kicsi a szerepe (Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia és Svédország).

Az importfüggőséget az importnak a teljes importban vagy az összes energiafogyasztásban való részesedésével lehet számszerűsíteni (De Jong et al., 2006; Röller & Friederiszick, 2007). A Földgázpiaci Szállítási rendszer-üzemeltetők Európai Hálózata (ENTSOG) által alkalmazott rendszerszintű modellezések arra a következtetésre jutottak, hogy a közép- és kelet-európai országok nem bírnák ki az orosz gázellátás hosszabb ideig tartó kiesését,⁷ annak ellenére, hogy a rendszer rugalmasságának biztosításához az éves gázfogyasztáshoz mérten elegendő tárolókapacitással rendelkeznek. Elemzésünk alap gondolata Takácsné Tóth et al. (2022) kutatásából származik, amely azt vizsgálta meg, hogy az orosz gáz kivezetésének milyen

⁶ A kategorizálással egyetértve azt gondoljuk, hogy Románia tévesen került a magas kockázatúak közé, valójában a magas hazai kitermelési aránnyal az alacsony kockázatúak közé sorolandó.

⁷ Például az ENTSOG 2014/2015. évi Winter Outlook szerint Délkelet-Európa a legkitettebb egy orosz ellátási zavar esetén (ENTSOG, 2014:9). A korábbi ENTSOG-jelentések főként a napi csúcsigényre összpontosítottak.

potenciálja van a – Fekete-erdő és a Fekete-tenger között elterülő uniós és EU-hoz csatlakozni kívánó államokat egyaránt felölelő – Duna-régióban. Ennek során egy kínálati és egy keresleti oldali összetett mutatórendszert alkalmaztak a makrorégió országában az orosz gázfüggőség összehasonlítására.

Módszertan

Az egyes országokban végbemenő változások összehasonlítása érdekében háromlépcsős módszertant dolgoztunk ki. Az adott országok gázfüggőségének leírására az első körben 11 mutatót választottunk ki: ötöt a keresleti, hatot pedig a kínálati oldalról. Az adatokat nyilvánosan elérhető megbízható adatállományokból nyertük: az Eurostattól, az Energiaszabályozók Együtműködési Ügynökségétől (ACER), az Európai Energiaszabályozók Tanácsától (CEER) és az ENTSOG-tól (*1. táblázat*). A keresleti oldali mutatók a következők: 1. a gáz részaránya az energiamixben, 2. a gáz aránya az áram- és a hőszektorban, 3. a gáz részesedése az iparban, 4. a gáz részaránya az épületszektorban és 5. a gázzal ellátott háztartások részaránya. A kínálati oldali mutatók közé az alábbiak tartoznak: 1. az orosz gáz szerepe a gázfelhasználásban, 2. a gáztermelés a gázfelhasználáshoz viszonyítva, 3. a csővezetékes importkapacitás a gázfelhasználáshoz képest, 4. az LNG-újrágázosítási kapacitás részesedése a gázfelhasználásban, 5. a tárolói kapacitás aránya a gázfelhasználásban, valamint 6. az úgynevezett N–1 képlet, ami a gázinfrastruktúra pufferkapacitását mutatja meg.⁸ Az Ang et al. (2015) által kidolgozott kategorizálást követve három fő területet ölel fel az összetett indexünk: az energia elérhetőségét, az infrastruktúrát és az energiahatékonyságot. Ahogy már jeleztük, a mutatókat 2004-re és 2019-re számoltuk ki.

⁸ A gázinfrastruktúra legnagyobb elemének kiesése esetén is ki kell tudni elégíteni a gázkeresletet egy olyan napon, amelyet statisztikai valószínűség szerint húszévenként egyszer előforduló rendkívül magas gázszükséglet jellemez. Az N–1 képlet azt mutatja meg, hogy egy adott ország (vagy régió) gázinfrastruktúrája erre mennyire van felkészülve (lásd a 2017. évi uniós gázellátás-biztonsági rendeletet, amely megismétli a 2010. évi gázellátás-biztonsági rendeletben szereplő definíciót; Európai Parlament és Tanács, 2010, 2017).

**Az indikátorok definíciói és az indikátoralapú kvantitatív értékelés
küszöbértékei**

Mutatók	(2 pont)	 (0 pont)	 (2 pont)	 (3 pont)
<i>Keresleti oldali mutatók</i>				
A gáz aránya az energiamixben ^a (Eurostat, 2023c)		<10%	10–30%	>30%
A gáz aránya az áram- és hőszektorban ^b (Eurostat, 2023c)		<10%	10–40%	>40%
A gáz aránya az iparban ^c (Eurostat, 2023c)		<10%	10–25%	>25%
A gáz aránya az épületszektorban ^d (Eurostat, 2023c)		<15%	15–25%	>25%
A gázzal ellátott háztartások részaránya ^e (CEER, 2020; Eurostat, 2023b)		<25%	25–50%	>50%
<i>Kínálati oldali mutatók</i>				
Az orosz gáz aránya a gázfelhasználásban ^f (ACER, 2021)		<25%	25–50%	>50%
Gáztermelés/gázfelhasználás ^g (Eurostat, 2023c)		>50%	15–50%	<15%
Gázvezeték-kapacitás/csúcskereslet ^h (ENTSO, 2011, 2019)		>110%	80–110%	<80%
LNG-kapacitás/csúcskereslet ⁱ (ENTSO, 2011, 2019)	Nincs tengerpartja	>50%	20–50%	<20%
Gáztárolói kapacitás/csúcskereslet ^j (ENTSO, 2011, 2019)		>40%	10–40%	<10%
N-1 (European Commission, é. n.)		>100%	60–100%	<60%

^a Földgázellátás/energiaellátás. ^b Földgázfelhasználás az áram- és hőtermelésben/energiafelhasználás az áram- és hőtermelésben. ^c Az ipar földgázigénye/az ipar energiaigénye. ^d Az épületek földgázigénye/az épületek energiaigénye. Az épületek energiafelhasználása = a kereskedelem és közszolgáltatások végső energiafelhasználása + a háztartások végső energiafelhasználása. ^e A lakossági földgázfogyasztók száma/a háztartások száma. Bizonyos országok esetében csak 2019-re volt adatunk. ^f Az orosz földgáz részesedését az egyes országokban a szomszédos exportáló országok földgázimportmixe alapján korrigáltuk. ^g Elsődleges földgáztermelés/földgázellátás. ^h Napi határkeresztező vezetékes belépési kapacitás/napi csúcsigény. A szükséges adatok híján 2004-re 2011. januári adatokat használtunk. ⁱ Napi kimeneti kapacitás az LNG-úragazosító létesítményből/napi csúcsigény. A szükséges adatok híján 2004-re 2011. januári adatokat használtunk. ^j Napi kitérési kapacitás/napi csúcsigény. A szükséges adatok híján 2004-re 2011. januári adatokat használtunk.

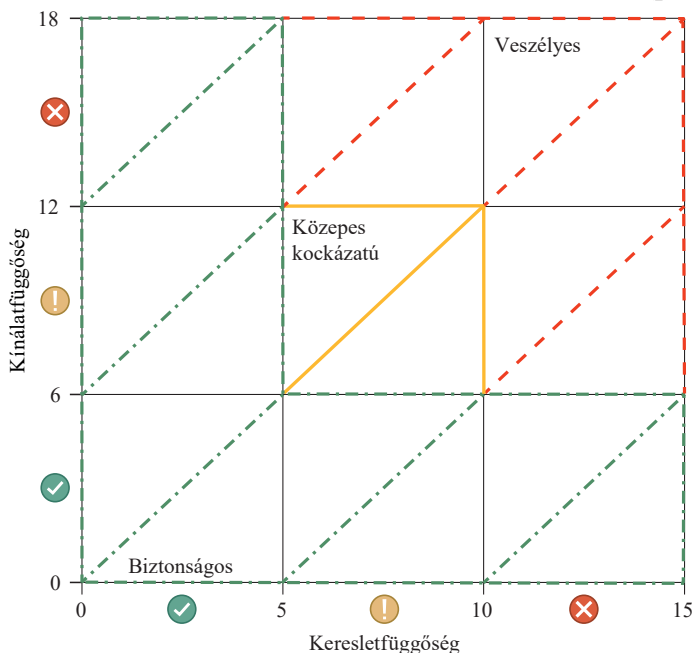
Forrás: Saját szerkesztés.

A második lépésben a keresleti és kínálati oldali mutatókból rendre egy keresleti és egy kínálati függőséget kifejező összetett mutatót hoztunk létre. Pontrendszer se-

gíttségével értékeltük, hogy az első lépésben kiszámított mutató az ellátásbiztonság szempontjából a biztonságosnak tekinthető tartományba esik-e, vagy a veszélyes zónába, ahol túl nagy az orosz gáztól való kitettség, vagy éppen a kettő között van, ahol más tényezők is befolyásolhatják a végső megítélést. A küszöbértékek meghatározása során általános elveket követve saját szakértői megítélésünkre hagyatkoztunk. Például az orosz gáz részesedését a gázellátásban piaci koncentrációs mérőszámnak tekintettük. Úgy véljük, hogy a 25 százalék alatti részarány mondható biztonságosnak, míg 50 százalék feletti részesedés esetén az adott ország már veszélyesen nagy piaci erőnek van kitéve. A többi keresleti és kínálati oldali mutató esetében az uniós átlaghoz viszonyított relatív pozíciókat használtuk a küszöbértékek meghatározásához, amelyeket az *1. táblázat*ban foglaltunk össze. Pontozáskor a veszélyes mutatókra három pontot, a köztesekre két pontot, a biztonságosakra pedig nulla pontot adtunk. Mivel a tengerparttal nem rendelkező országoknak nincs lehetőségük arra, hogy LNG-terminált építsenek a területükön, így ők két pontot kaptak az LNG-mutatóra. Utolsó lépésként összeadtuk a keresleti és kínálati oldali összetett mutatók pontjait – azonos súllyal. Ily módon a mutatók lefedik a gázfüggőség különböző aspektusait, és azonos fontosságúak.⁹ A keresleti oldali mutató maximális pontszáma 15 pont (ötöszer három pont) lehet, míg a kínálati oldal legfeljebb 18 pontot (hatszor három pontot) kaphat. Minél magasabb a pontszám, annál inkább függ az ország az orosz gázszállításoktól. Azokat az országokat tekintjük veszélyes kitettségűeknek, amelyek az egyik dimenzióban (a keresleti vagy a kínálati indikátor) a pontok több mint egyharmadát kapták, a másikban pedig a pontok több mint kétharmadát. Ha a pontszámok az egyes dimenziókban az elérhető összpontszámok több mint egyharmada és maximum kétharmada közé esnek, akkor az közepes kockázatot jelent. Biztonságos helyzetben van egy ország, ha bármelyik dimenzióban kevesebb pontot ér el, mint a maximum pontszám egyharmada. A két összetett mutató értékei lehetővé teszik, hogy grafikusán ábrázoljuk az egyes országok kínálati és keresleti oldali függőségét. A veszélyes, a közepes kockázatú és a biztonságos zónákat az *1. ábrán* mutatjuk be.

⁹ A keresleti oldalon a gáz aránya az energiamixben elnevezésű indikátor és a szektorális mutatók (a gáz aránya az áram- és hőtermelésben, az iparban, valamint az épületszektorban) hasonló területeket mérnek, de nem számíthatók ki egymásból, és mindegyik árnyalja a függőséget. A negyedik és ötödik keresleti mutató esetében az átfedés sokkal direktebb: ezzel – némileg szembemelve az azonos súlyok elvével – tudatosan nagyobb hangsúlyt adunk a kompozit indikátorunkban a lakossági felhasználók gázfüggőségének.

Különböző kockázati zónák az összetett mutatók értékelésekor (pontszámok)

Forrás: Saját szerkesztés.

Végül harmadik lépésben az eredményeket összehasonlítottuk a 2004. évi uniós bővítéshez legközelebb eső nemzeti energiastratégiákban rögzített célokkal.¹⁰ A stratégiák áttekintése során arra voltunk kíváncsiak, hogy a stratégiaalkotók foglalkoztak-e a fenti kínálati és keresleti oldali mutatókkal leírható kérdésekkel, és terveztek-e intézkedéseket hozni ezekkel kapcsolatban. Az energiastratégiák esetében a pontozás hasonló volt az indikátoroknál alkalmazott rendszerhez: nulla pontot kaptak azok az intézkedések, amelyek kifejezetten az orosz gázfüggőség csökkentését célozták; a függőséget közvetlenül növelő intézkedésekre három pontot adtunk; ha pedig nem javasoltak semmilyen intézkedést, vagy változatlanságra számítottak az adott kérdésben, akkor két pont járt. Miután ezeket a pontokat összesítettük, az indikátorokhoz hasonló koordináta-rendszerben ábrázoltuk az energiastratégiák cél-

¹⁰ A felhasznált energiastratégiák pontos listáját a tanulmány végén a hivatkozások után tüntettük fel. Az angolul nem elérhető stratégiák elolvasásához a DeepL és a Google Translate programokat használtuk.

pontjait, amelyek megmutatják, hogy az egyes országokban milyen jellegű függőséget céloztak meg a 2004 körüli energiastratégiákban. A 2. táblázat azt részletezi, hogy pontosan hogyan kategorizáltuk a nemzeti energiastratégiák terveit, illetve intézkedéseit az orosz gáztól való függőség fényében.

2. táblázat

A nemzeti energiastratégiákban szereplő tervek kategorizálása az orosz gáztól való függőség szemszögéből

Mutatók	(2 pont)	 (0 pont)	 (2 pont)	 (3 pont)
<i>Keresleti oldali mutatók</i>				
A gáz aránya az energiamixben		Csökkenés a cél/ célérték, küszöbérték van megadva	Nem említik/ stagnálás	Növekedést várnak
A gáz aránya az áram- és hőszektorban		Csökkenés a cél	Nem említik/ stagnálás	Növekedést várnak
A gáz aránya az iparban		Csökkenés a cél	Nem említik/ stagnálás	Növekedést várnak
A gáz aránya az épületszektorban		Csökkenés a cél	Nem említik/ stagnálás	Növekedést várnak
A háztartások gázellátottsága		Csökkenés a cél	Nem említik/ stagnálás	Növekedést várnak
<i>Kínálati oldali mutatók</i>				
Az orosz gáz aránya a gázfelhasználásban		Csökkenés a cél/ veszélyként említik	Nem említik/ stagnálás	Növekedést várnak
A gáztermelés aránya a gázfelhasználásban		Növelni tervezik	Nem említik/ stagnálás	Csökkenést várnak
Csővezetékes kapacitás		Tervben van az építése	Nem említik/orosz háttérű és nem orosz projekteket egyaránt mérlegelnek	Stratégiai jelentőségű orosz kezdeményezés
LNG-kapacitás	Nincs tengerpart	Tervben van az építése	Regionálisan támogatnák/tervben van az építése	Nem említik/ stagnálás
Tárolói kapacitás		Tervben van az építése	Regionálisan támogatnák/mérlegelik az építését/tárolási kötelezettséget szabnak meg	Nem említik/ stagnálás
N-1		Célérték van megadva	Megfelelőnek tartják	Nem említik/ stagnálás

Forrás: Saját szerkesztés.

A kutatás eredményei

Az indikátoralapú kvantitatív értékelés eredményei

A 3. táblázat az uniós államok gázfüggőségének indikátoralapú kvantitatív értékelését foglalja össze 2004-re, a 4. táblázat pedig 2019-re vonatkozóan.¹¹ Az indikátorok értékeit az 1. táblázatban bemutatott küszöbértékek alapján alacsony, közepes és magas kategóriákba soroltuk, amit a táblázat celláinak színezése illusztrál. A 2004. évi gázfüggőségi mutatók összehasonlításakor azt találtuk, hogy a gáz részesedése az energiamixben magasabb volt a régi tagállamokban (átlagosan 24,8 százalék), mint az újakban (22,2 százalék). Az orosz gáz részaránya a gázfelhasználásban azonban csak 18,8 százalék volt a régi tagállamokban, miközben az újakban 59,3 százalékra rúgott. Néhány új tagállam – a három balti állam, Bulgária és Szlovákia – 100 százalékban függött az orosz gáztól. Amíg a gázfelhasználás aránya az iparban a régi tagállamokban volt alacsonyabb, addig az áram- és hőtermelésben az újaknál. A régi tagállamokban ugyancsak nagyobb volt a háztartások gázellátottsága, mint az új tagállamokban. A csővezeték-kapacitás tekintetében az új tagállamok látszólag jobban álltak, de ez félrevezető az Oroszországból jövő és a területükön áthaladó nagy tranzitvezetékek miatt. Az N-1 mutató jellemzően jóval kedvezőbben alakult a régi tagállamokban, de az egyes országok között nagyok az eltérések. Két teljesen elszigetelt gázpiac volt 2004-ben, amelyet egyetlen csővezeték látott el: a régiek közül Finnország, az újakból pedig Horvátország. A belföldi gáztermelés terén a régi tagok sokkal jobb helyzetben voltak: gázfogyasztásuk 49,6 százalékát fedezték hazai forrásból. Az új tagállamok esetében ez csak 31,2 százalékban volt lehetséges. Az új tagállamok azonban sokkal jobban el voltak látva gáztárolókkal, a napi csúcsigényük 53,6 százalékát biztosíthatták ilyen módon, míg a régi tagállamok esetében ez az arány csak 27,8 százalékot ért el. 2004-ben az új tagállamokban még nem voltak LNG-terminálok, miközben a régiek közül Belgium, az Egyesült Királyság, Franciaország, Görögország és Portugália rendelkezett már ilyen kapacitásokkal. Ezek az államok a napi csúcsigényük 18,6 százalékához juthattak a terminálokról.

¹¹ A tanulmányban az EU-n az EU28-akat értjük, vagyis a 2019. évi adat is magába foglalja az Egyesült Királyságot a régi tagállamok között. Elemzésünkben nem kell számolnunk a brexit hatásával.

3. táblázat

Az EU-tagállamok gázfüggőségi mutatóinak kategorizálása 2004-re (%)

EU-tagállamok	Keresleti oldali mutatók				Új tagállamok					Kínálati oldali mutatók					N-1
	A gáz aránya az energiamixben	A gáz aránya az áram- és hőszektorban	A gáz aránya az iparban	A gáz aránya az épület-szektorban	A háztartások gázellátottsága	Az orosz gáz aránya a gázfelhasználásban	A gáztermelés aránya a gázfelhasználásban	Csővezeték kapacitás	LNG-kapacitás	Tárolói kapacitás					
Bulgária	13,3	7,8	27,7	1,3	3,9	95,8	10,7	463,9	0,0	22,0	29,0				
Csehország	17,0	5,8	21,2	34,8	55,1	67,7	2,1	235,4	0,0	27,9	147,0				
Észtország	14,4	12,4	31,1	7,5	7,5	100,0	0,0	139,3	0,0	0,0	144,0				
Horvátország	25,6	30,3	41,3	18,5	42,8	35,0	73,0	40,4	0,0	25,3	0,0				
Lengyelország	13,0	3,0	23,2	18,3	0,0	42,8	33,1	167,9	0,0	43,5	134,0				
Lettország	30,0	60,3	38,0	8,9	45,9	100,0	0,0	166,5	0,0	270,1	163,0				
Litvánia	24,8	21,2	48,4	8,9	45,5	99,8	0,0	138,4	0,0	0,0	57,0				
Magyarország	44,7	35,0	33,9	62,0	79,5	63,8	20,2	106,2	0,0	75,8	81,0				
Románia	35,5	29,5	42,0	34,8	50,6	29,5	74,5	52,5	0,0	44,4	95,0				
Szlovákia	30,2	16,7	25,4	44,1	71,5	100,0	2,6	983,8	0,0	99,1	118,0				
Szlovénia	12,3	3,8	33,3	8,1	12,9	59,6	0,5	171,5	0,0	0,0	75,0				
Ciprus	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0				
Málta	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0				
<i>Régi tagállamok</i>															
Ausztria	23,6	24,7	29,1	23,4	32,1	67,6	20,8	257,5	0,0	75,7	145,0				
Belgium	25,0	20,2	28,2	37,3	62,1	2,3	0,0	105,9	30,2	11,8	197,0				

EU-tagállamok	Keresleti oldali mutatók				Kínálati oldali mutatók						
	A gáz aránya az energiamixben	A gáz aránya az áram- és hőszektorban	A gáz aránya az iparban	A gáz aránya az épületszektorban	A háztartások gázellátottsága	Az orosz gáz aránya a gázfelhasználásban	A gáztermelés aránya a gázfelhasználásban	Csővezeték kapacitás	LNG-kapacitás	Tárolói kapacitás	N-1
Dánia	23,7	25,4	22,2	14,3	15,3	0,0	183,3	0,0	0,0	0,0	73,0
Egyesült Királyság	39,6	33,0	29,6	60,5	15,5	0,0	98,9	66,6	35,6	4,0	110,0
Finnország	10,6	14,3	6,0	0,8	0,9	100,0	0,0	115,7	0,0	0,0	0,0
Franciaország	14,8	3,6	28,8	31,2	35,6	20,6	2,8	38,3	20,3	5,8	103,0
Görögország	7,5	12,4	10,1	1,1	10,0	79,6	1,3	56,3	59,7	0,0	235,0
Hollandia	45,2	54,2	26,2	67,3	0,0	0,0	167,6	16,2	0,0	48,6	165,0
Írország	25,3	45,6	17,2	20,1	35,9	0,0	18,9	115,2	0,0	0,0	18,0
Luxemburg	27,9	79,8	38,5	34,8	33,7	0,0	0,0	110,6	0,0	0,0	107,0
Németország	22,3	12,0	27,3	33,9	30,3	41,4	19,1	98,2	0,0	95,8	245,0
Olaszország	36,1	39,6	33,4	53,8	77,8	29,3	16,1	60,9	8,4	0,0	124,0
Portugália	12,7	25,2	11,3	6,3	28,9	0,0	0,0	56,5	56,8	25,8	105,0
Spanyolország	18,2	14,6	33,9	14,3	42,3	0,0	1,2	27,8	84,6	6,8	124,0
Svédország	1,7	0,9	2,5	1,1	0,6	0,0	0,0	117,8	0,0	10,6	10,0
EU27	22,2	15,3	26,8	31,9	36,5	30,7	34,0	85,8	13,0	36,6	150,7
EU28	24,3	17,3	27,1	35,8	33,8	24,5	47,0	83,0	16,3	31,5	144,7
Új tagok (11)	22,2	12,6	29,2	28,4	31,4	59,3	31,2	222,3	0,0	53,6	106,3
Új tagok (13)	21,9	12,4	29,0	28,2	31,4	59,3	31,2	222,3	0,0	53,6	106,3
Régi tagok (15)	24,8	18,4	26,8	37,3	34,4	18,8	49,6	64,0	18,6	27,8	150,0

Megjegyzés: Pirossal a veszélyes zónát jelöltük, ilyenkor az összetett mutató három pontot kapott. A narancssárga a közepet jelenti, és két pontot ér. A zöld a biztonságos tartományra utal, ilyenkor nulla pontot adunk. A szürkéhez két pont társul, és a tengerparttal nem rendelkező országokra utal, ahol az LNG-mutató nem értelmezhető.

Forrás: Saját szerkesztés.

Tizenöt évvel később, 2019-ben a régi tagállamokban némileg megnövekedett a gáz aránya az energiaellátásban, 26,5 százalékot tett ki a 2004. évi 24,8 százalékkal szemben, míg az új tagállamokban 21,9-ről 19,7 százalékra mérséklődött. Az újak között csak Bulgáriában, Csehországban, Horvátországban és Lengyelországban nőtt ez a részesedés. Az orosz gázfüggőség mindkét országcsoportban magasabb lett: a régiókban 28,8 százalékra emelkedett 18,8 százalékról, az újakban 76,2 százalékra 59,3 százalékról.¹² A gáz részaránya a fő fogyasztási szektorokban és a háztartások gázellátottsága általában nem sokat változott az elemzett időszakban. A csővezeték-kapacitást kifejező mutató esetében az új és a régi tagállamok közötti különbség valamelyest csökkent, mivel a régi tagállamokban jelentős új kapacitások épültek ki kifejezetten az ellátásbiztonság erősítése érdekében. Az új tagállamokban a vezeték-kapacitás növekedése hozzájárult az N-1 mutató 106,3-ről 181,6 százalékra történő látványos javulásához, míg a régi tagállamok esetében alig történt előrelépés. A csökkenő gáztermelés rontotta az ellátásbiztonságot a régi tagállamokban, mivel 2019-ben a fogyasztásnak már csak a 20,7 százalékát fedezte, szemben a 2004. évi 49,6 százalékkal, így csak a relatíve kicsi Dánia maradt önellátó. A nagy belső gázpiaccal rendelkező korábban fontos termelők termelése visszaszorult: így Hollandiáé és az Egyesült Királyságé, de Németországé is. Az új tagállamokban a termelési mutató csökkenése korántsem volt ilyen jelentős ebben az időszakban. Viszont az új és a régi tagállamokban is új LNG-újrágázósító létesítmények épültek, a régi tagállamokban pedig javult a tárolási mutató is, ami kulcsfontosságú volt a hollandiai gáztermelés csökkenésének ellensúlyozásához.

¹² Az EU28-ban 2019-ben 35,2 százalék volt az orosz gázimporttól való függőség. Az Egyesült Királyság nélkül, azaz az EU27 esetében ez az arány magasabb, 41,5 százalék, mivel az Egyesült Királyság jelentős gázkészletekkel, gáztermeléssel és LNG-import-kapacitással rendelkezik.

Az EU-tagállamok gázfüggségi mutatóinak kategorizálása 2019-re (%)

EU-tagállamok	Kereslet oldali mutatók					Kínálati oldali mutatók					N-1
	A gáz aránya az energiamixben	A gáz aránya az áram- és hőszektorban	A gáz aránya az iparban	A gáz aránya az épületekben	A háztartások gázfelhasználása	Az orosz gáz aránya a gázfelhasználásban	A gáztermelés aránya a gázfelhasználásban	Csovezeték kapacitás	LNG-kapacitás	Tarolói kapacitás	
<i>Új tagállamok</i>											
Bulgária	13,1	7,5	31,1	4,9	3,9	89,0	1,3	424,6	0,0	22,0	80,5
Csehország	16,8	7,7	22,2	29,2	55,1	84,2	2,4	258,8	0,0	39,0	372,6
Észtország	8,0	5,4	17,1	9,3	7,5	100,0	0,0	546,4	0,0	0,0	105,0
Horvátország	28,0	32,1	46,9	21,7	42,8	1,8	35,4	35,1	0,0	25,3	100,6
Lengyelország	15,5	7,1	26,2	17,3	0,0	48,9	21,1	142,5	14,1	55,9	118,2
Lettország	24,6	49,0	10,3	12,6	45,9	100,0	0,0	210,3	0,0	270,1	248,6
Litvánia	24,3	15,9	54,6	11,3	45,5	53,3	0,0	258,6	81,1	0,0	153,4
Magyarország	32,0	25,0	28,8	49,9	79,5	81,7	15,7	105,2	0,0	110,5	143,0
Románia	28,0	20,9	32,8	34,5	50,6	17,9	89,3	151,9	0,0	44,4	100,7
Szlovákia	24,1	12,4	26,9	39,3	71,5	75,8	2,5	556,0	0,0	99,1	323,5
Szlovénia	11,0	4,5	30,9	9,0	12,9	85,5	0,8	218,4	0,0	0,0	65,6
Ciprus	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Málta	41,6	91,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>Régi tagállamok</i>											
Ausztria	22,7	22,2	31,8	19,2	32,1	79,9	10,0	408,2	0,0	180,2	130,0
Belgium	28,0	21,0	28,3	41,1	62,1	10,6	0,0	225,3	33,1	11,8	273,0
Dánia	15,6	11,6	27,5	13,0	15,3	0,0	109,3	77,4	0,0	0,0	100,0

EU-tagállamok	Keresleti oldali mutatók					Kínálati oldali mutatók					N-1
	A gáz aránya az energiamixben	A gáz aránya az áram- és hőszektorban	A gáz aránya az iparban	A gáz aránya az épületszektorban	A háztartások gázellátottsága	Az orosz gáz aránya a gázfelhasználásban	A gáztermelés aránya a gázfelhasználásban	Csovezetékes kapacitás	LNG-kapacitás	Tárolói kapacitás	
Egyesült Királyság	39,2	41,2	29,2	54,3	15,5	4,0	50,8	57,4	32,5	18,4	110,0
Finnoország	6,4	6,3	5,3	0,6	0,9	97,4	0,0	110,0	0,0	0,0	125,4
Franciaország	15,3	5,5	28,7	28,2	35,6	25,8	0,0	45,6	32,7	5,8	131,0
Görögország	20,0	34,2	21,7	8,6	10,0	31,3	0,2	53,1	65,5	0,0	101,4
Hollandia	44,4	52,9	30,4	58,6	0,0	42,1	74,4	52,9	10,0	77,0	206,0
Írország	32,9	56,3	39,3	21,0	35,9	0,0	47,0	159,8	0,0	0,0	108,0
Luxemburg	17,3	18,4	40,2	36,0	33,7	27,2	0,0	64,0	0,0	0,0	76,5
Németország	25,3	16,5	29,6	37,3	30,3	50,7	5,8	154,9	0,0	146,0	227,0
Olaszország	40,2	47,3	28,7	47,1	77,8	44,9	6,4	70,6	9,9	0,4	100,0
Portugália	23,6	39,2	21,8	10,1	28,9	1,6	0,0	52,0	74,0	25,8	113,0
Spanyolország	25,3	27,6	34,9	21,9	42,3	8,9	0,4	52,4	102,6	10,8	126,0
Svédország	1,9	0,4	5,1	1,1	0,6	0,0	0,0	137,7	0,0	10,6	2,5
EU27	23,7	18,2	27,6	30,7	36,5	41,5	15,6	120,0	19,0	53,8	167,1
EU28	25,3	20,2	27,7	33,8	33,8	35,2	21,4	110,1	21,2	48,2	158,0
Új tagok (11)	19,7	11,6	28,4	24,8	31,4	76,2	26,1	218,2	6,4	63,9	181,6
Új tagok (13)	19,6	11,7	28,3	24,5	31,4	76,2	26,1	218,2	6,4	63,9	181,6
Régi tagok (15)	26,5	22,0	27,6	35,7	34,4	28,8	20,7	91,9	23,7	45,5	154,1

Megjegyzés: Lásd a 3. táblázatot.

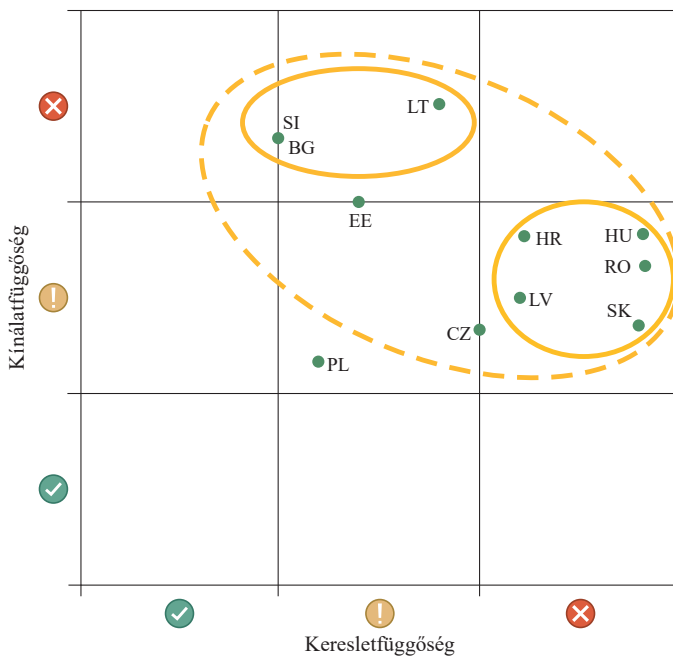
Forrás: Saját szerkesztés.

Ha vizuálisan ábrázolva hasonlítjuk össze az új és régi tagállamok 2004. évi összetett mutatóit (2. ábra), akkor láthatóvá válik a negatív korreláció a gázkínálat- és gázkereslet-függőség között. A kínálattól függő régi és új tagországokban egyaránt alacsony szinten állt a keresletfüggőség, ezzel ellensúlyozódott a magas ellátásbiztonsági kitettség. 2004-ben a régi tagállamok között két kiugró eset volt. Svédországban nagyon kis szerepet töltött be a gázfelhasználás az energiamixben, és nem is függött egyetlen országtól sem az ország ellátásbiztonsága. Olaszországban viszont a gáz nagy arányt képviselt minden vizsgált fogyasztói szektorban, annak ellenére, hogy erősen függött a kínálati oldali tényezőktől. Az összetett mutatók alapján csoportosíthatók a hasonló kitettséggű országok. Finnország és Görögország egyaránt az EU földrajzi perifériáján helyezkedik el, el voltak szigetelődve az integrált uniós gázhálózattól, de a gázkereslettől való függőségük is alacsony volt. Az északnyugat-európai gáztermelő országokban nagyobb belső gázpiacok alakultak ki, és a szomszédos gázpiacok (Ausztria, Belgium és Írország) velük együtt növekedtek. A Franciaországot, Portugáliát és Spanyolországot magába foglaló délnyugat-európai csoport valahol a fenti két csoport között helyezkedett el: gázkereslet- és gázkínálat-függőségük alacsonyabb szinten maradt, mint a jelentős gáztermelési kapacitással rendelkező országokban.

2004-ben az új tagállamok közül Bulgária, Észtország, Lettország és Szlovénia függött leginkább a gázkínálattól, míg a többiek inkább a gázkereslettől. A kiugró eset Lengyelország, amelynek 2004-ben nem volt különösebben jelentős a gázpiaca, és a többi országnál alacsonyabb szinten maradt a gázfüggőség. A legtöbb új és régi tagállam 2004-ben vészesen keresletfüggő volt, míg a kínálati függőséget leíró összetett mutató a közepes kockázati tartományba tartozott. A régi tagállamokban a veszélyes zónában lévő gázellátás-függőség biztonságos szintű gázkereslet-függőséggel párosult, míg az új tagállamok nagyon ki voltak téve a kínálati függőségnek, miközben keresletfüggőségük a közepes tartományba esett. A 2004. évi mutatók arra hívják fel a figyelmet, hogy mindkét csoportban, de különösen az új tagállamokban intézkedésekre volt szükség a függőségi kockázatok mérséklésére.

2. ábra

Az új (fent) és a régi tagállamok (lent) gázfüggősége 2004-ben az összetett mutatók szerint

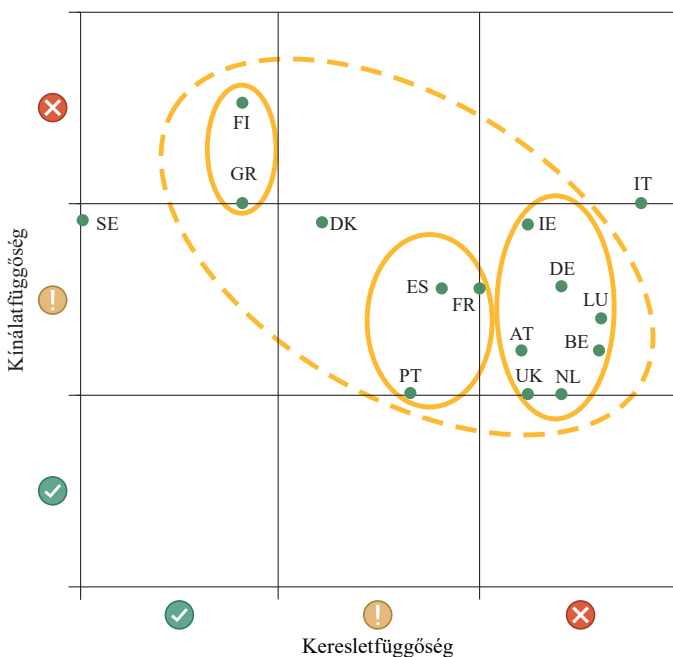
Országkódok:

új tagállamok:

- BG – Bulgária,
- CZ – Csehország,
- EE – Észtország,
- HR – Horvátország,
- HU – Magyarország,
- LT – Litvánia,
- LV – Lettország,
- PL – Lengyelország,
- RO – Románia,
- SI – Szlovénia,
- SK – Szlovákia;

régi tagállamok:

- AT – Ausztria,
- BE – Belgium,
- DE – Németország,
- DK – Dánia,
- GR – Görögország,
- ES – Spanyolország,
- FI – Finnország,
- FR – Franciaország,
- IE – Írország,
- IT – Olaszország,
- LU – Luxemburg,
- NL – Hollandia,
- PT – Portugália,
- SE – Svédország,
- UK – Egyesült Királyság.

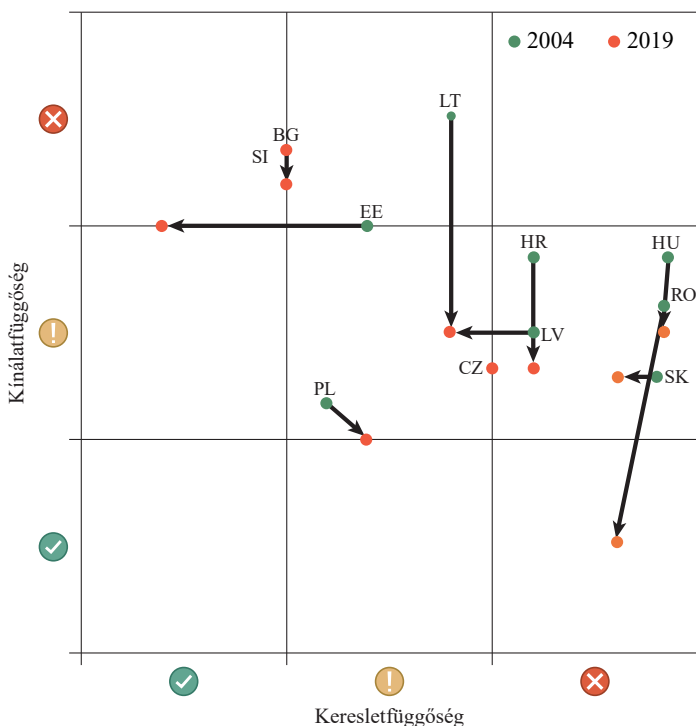

Forrás: Saját szerkesztés.

A 3. ábra az új, a 4. ábra pedig a régi tagállamok összetett keresleti és kínálati mutatóinak változását szemlélteti 2004 és 2019 között. A lefelé mutató nyíl azt jelzi, hogy az adott országban javult a kínálati függőség, míg a balra mutató nyíl a keresleti függőség csökkenését jelenti. Ezzel szemben felfelé, illetve jobbra mutató nyíl esetén a tagállam rendre nagyobb kínálati, illetve keresleti függőség felé mozdult el.

3. ábra

Az új tagállamok gázfüggőségének változása az összetett mutatók szerint 2004 és 2019 között

Megjegyzés: Csehország és Szlovénia helyzete nem változott.

Forrás: Saját szerkesztés.

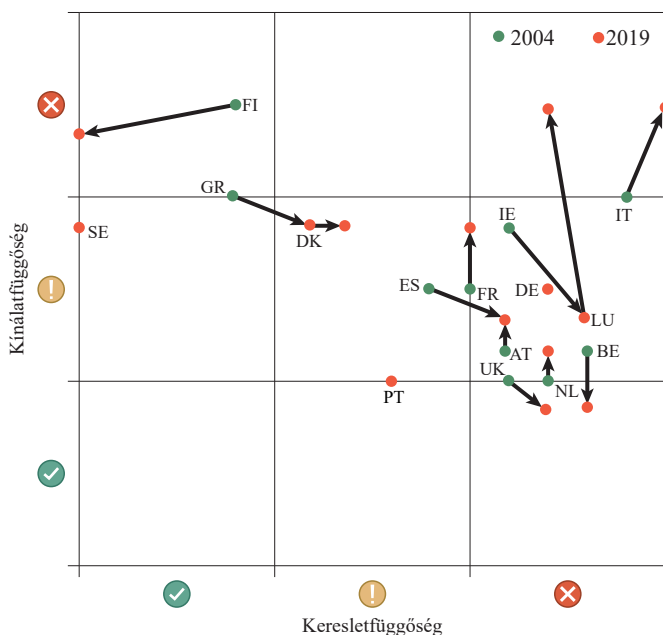
A 3. ábrán a nyilak főként lefelé mutatnak, ami arra utal, hogy a legtöbb új tagállamban – így Bulgáriában, Horvátországban, Lengyelországban, Litvániában, Magyarországon és Romániában – kínálati oldali intézkedéseket hajtottak végre. Eközben három országban sikerült visszafogni a keresletifüggőséget: Észtországban minimálisra esett a gáz részesedése az energiamixben, de Lettországon és Szlová-

kiában is mérséklődött ez az arány. Csak Lengyelország keresletfüggősége nőtt (a dekarbonizáció érdekében), igaz, nem jelentősen, ugyanakkor a kínálati függősége enyhén mérséklődött, így meg tudta őrizni a legbiztonságosabb új tagállamok között elfoglalt helyét. Lengyelország kivételével 2019-ben az összes új tagállam kevesebb gázt fogyasztott, mint 2004-ben.

A régi tagállamokban bekövetkezett változásokat illusztrálól 4. ábrán a legtöbb nyíl vagy felfelé mutat, ami romló kínálati függőséget jelez (lásd Ausztria, Franciaország, Hollandia, Luxemburg és Olaszország esetét), vagy jobbra, ami pedig növekvő keresleti függőségre utal (lásd Dániát, Görögországot, az Egyesült Királyságot és Olaszországot). Olaszország az egyetlen régi tagállam, ahol 2004 és 2019 között mind a kínálati, mind a keresleti függőség erősödött. A másik véglet Finnország, ahol kínálati és keresleti oldali intézkedéseket egyaránt bevezettek, amelyek lehetővé tették, hogy nagyrészt kivezessék a gázt az energiamixből. Eközben Németország, Portugália és Svédország helyzete nem változott.

4. ábra

**A régi tagállamok gázfüggőségének változása az összetett mutatók szerint
2004 és 2019 között**

Megjegyzés: Németország, Portugália és Svédország helyzete nem változott.

Forrás: Saját szerkesztés.

Az indikátoralapú kvalitatív dokumentumelemzés eredményei

Az indikátoralapú kvantitatív értékelés eredményei azt mutatták, hogy amíg az új tagállamok 2004 óta igyekeztek szabadulni az oroszgáz-függőségüktől, addig a régi tagállamok nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget a gázfüggőségük enyhe növekedésének. Jellemzően vagy a keresleti, vagy a kínálati függőségük nőtt enyhén, míg a másik oldalon stagnáltak, vagy kissé javultak. A javulás azonban nem valamilyen hangsúlyos szakpolitikai intézkedéssorozat eredményeképpen történt. A mutatót sokkal inkább piaci alapú beruházások javították (például megépült az Egyesült Királyságot és Belgiumot összekötő gázvezeték, hogy a szigetország és a kontinens közti árkülönbségből adódó arbitrázslehetőségeket a kereskedők képesek legyenek realizálni), vagy egyéb kínálati oldali eseményeknek volt betudható (például új gázmező állt termelésbe Írországbán). Az alábbiakban azt ismertetjük, hogy milyen mértékben vezérelte a stratégiai tervezés az új tagállamokban bekövetkezett változásokat. A 2004. évi EU-csatlakozás körül született nemzeti energiastratégiák minőségük, tartalmuk, részletességük és szerkezetük alapján ugyan nagy eltéréseket mutatnak, mégis értékes útmutatást adnak arról, hogy ezek az országok hogyan tekintettek a stratégiai kockázatokra, és miként vázolták a rövid, a közép- és a hosszú távon kezelendő kulcskérdéseket és célkitűzéseket. Az eredmények természetesen nagymértékben függenek attól is, hogy mikor fogadták el az energiastratégiát. Szlovákiában 2000-es, Bulgáriában, Horvátországban és Litvániában 2002-es, Csehországban, Észtországban és Szlovéniában 2004-es, Lengyelországban 2005-ös, Romániában 2007-es, Magyarországon és Lettországbán pedig 2008-as a 2004-hez legközelebbi energiastratégia (5. táblázat).

A 2004. évi EU-csatlakozás körül a legtöbb energiastratégia fényes jövőt jósolt a földgáznak, amely egyre nagyobb szerepet játszhat az energiaellátásban. Mindezekelőtt a villamosenergia- és hőszektorban számítottak a gázra. A gáz népszerűségének az volt az oka, hogy a szénhez (például Lengyelországban), az olajpalához (Észtországban) vagy a folyékony fosszilis tüzelőanyagokhoz (például Szlovéniában) képest kisebb a negatív környezeti hatása, rugalmas (gyors indítási és terhelésváltoztatási képesség), magasabb a hatásfoka (különösen a kapcsolt hő- és áramtermelésé, amely nagy népszerűségnek örvendett), és rendelkezésre állt a gázszállító infrastruktúra. Litvániában az ignalinai atomerőmű bezárása miatt különösen jelentős szerepet szántak a gáznak a villamosenergia-termelésben. Néhány országban a gázhálózat bővítését tervezték a tisztább, fenntarthatóbb lakossági fűtés érdekében. A cseh, a lengyel, a lett és a román energiastratégia ugyan nem foglalkozott

a lakossági gázfűtés jövőjével, a többi új tagállamban azonban növekedést vártak, Magyarország kivételével, ahol stagnálást. Az ipari gázfogyasztás jövőjéről eközben alig esett szó. Ugyanakkor fenntartások is megfogalmazódtak, néhányan kifejezetten kiemelték az orosz gázfüggőség kockázatát, és gázfogyasztási küszöbértékeket határoztak meg bizonyos ágazatokban. A lett energiastratégia megállapította, hogy a gáz villamosenergia-termelésre történő felhasználása elérte azt a pontot, ahol az ellátási struktúra veszélybe került.

5. táblázat

Az új tagállamok energiastratégiáiban lévő adatok kategorizálása

	Csehország (2004)	Észtország (2004)	Horvátország (2002)	Lengyelország (2005)	Lettország (2008)	Litvánia (2002)	Magyarország (2008)	Románia (2007)	Szlovákia (2000)	Szlovénia (2004)
<i>Keresleti oldali mutatók</i>										
A gáz aránya az energiamixben	2	3	3	3	0	3	0	2	3	3
A gáz aránya az áram- és hőszektorban	2	3	2	3	3	3	2	0	2	3
A gáz aránya az iparban	2	2	3	2	2	2	0	2	3	2
A gáz aránya az épületszektorban	2	3	3	2	2	3	2	2	3	2
A háztartások gázellátottsága	2	3	3	2	2	3	2	2	3	3
<i>Kínálati oldali mutatók</i>										
Az orosz gáz aránya a gázfelhasználásban	2	0	3	2	0	0	2	2	3	2
A gáztermelés aránya a gázfelhasználásban	2	0	3	0	0	0	2	0	2	0
Csővezeték kapacitás	2	2	2	2	2	2	2	0	2	0
LNG-kapacitás	2	0	3	0	2	3	2	2	3	3
Tárolói kapacitás	2	2	2	0	2	2	0	0	0	2
N-1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3

Forrás: Saját szerkesztés.

Nem meglepő módon az új tagállamok energiastratégiái közül egyik sem számolt az orosz gáz növekvő részarányával. A három balti állam, Románia és Szlovákia külön kiemelte az egyetlen eladótól való függőséggel járó kockázatot, illetve veszélyt, de nem tüntették fel negatív színben Oroszországot. Észtország, Lengyelország, Litvánia és Magyarország esetében a nem orosz diverzifikációs projektek mellett viszont az orosz háttérű gázvezetékprojektek is megjelentek. A szlovén energiastratégia egy Magyarországon és Szlovénián keresztül Olaszországba ve-

zető oroszgáz-szállítási folyosó lehetőségére is utalt több nagy transzkontinentális projektötlet mellett, amelyek közül egyik sem valósult meg az akkor elképzelt formában.¹³ Az új tagállamok vagy a saját tárolókapacitásaik bővítését tervezték (Lengyelország, Magyarország, Románia és Szlovákia); vagy csak mérlegelték ennek a lehetőségét az országuk területén (Horvátország, Lettország és Litvánia), illetve más ország projektjéhez történő csatlakozással (Észtország Lettországban); vagy valamilyen tárolási kötelezettséget állapítottak meg (Csehország és Szlovénia); vagy a szomszédos országokban való kapacitásbérlet szükségességét hangsúlyozták (Litvánia Lettországban és Szlovénia az energiastratégiában nem meghatározott országokban). Az LNG-vel a később megjelent energiastratégiák jellemzően többet foglalkoztak. A tengerparttal rendelkező Bulgária, Észtország, Horvátország, Litvánia és Szlovénia energiastratégiái nem tettek említést az LNG-ről. Lettország nem zárta ki az LNG megjelenését a piacon; Románia indokoltan látta megvalósíthatósági tanulmány készítését egy LNG-terminálról. Lengyelország pedig az LNG vagy a sűrített földgáz (CNG) szükségességét hangsúlyozta. A tengerparttal nem rendelkező országok közül Csehország és Szlovákia nem írt az LNG-importról, míg a horvátországi LNG-terminál-projekt egyike volt annak a három nemzetközi gázinfrastruktúra-projektnek, amelyet Magyarország fontolgatott. Akkoriban az új tagállamok az ellátásbiztonság javítása érdekében inkább a tárolásra összpontosítottak. Egyedül Bulgária nem foglalkozott ezzel a kérdéssel. A gáztermelő új tagállamok közül csak Horvátország nem hangsúlyozta a gáztermelés negatív tendenciájának ellensúlyozására irányuló intézkedések szükségességét vagy célját. A többi ország (Bulgária, Lengyelország, Magyarország és Románia) a kitermelés fenntartását vagy akár növelését tervezte a kutatási-termelési tevékenységek révén.

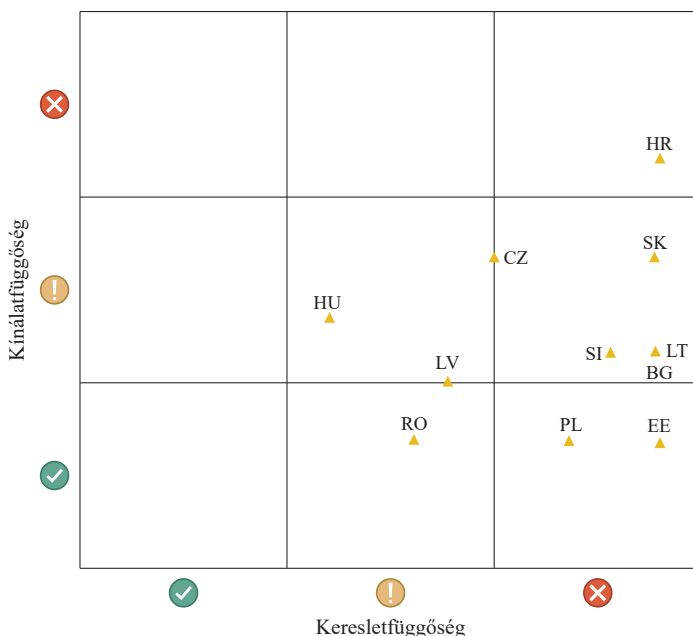
Az új tagállamok stratégiai általában elismerték az Oroszországtól való függőség csökkentésének fontosságát, ugyanakkor rámutattak a gázfogyasztás bizonyos fokú növelésének társadalmi és környezeti előnyeire. Ezeket az ellentétes érdekeket az 5. ábra szemlélteti. Horvátország kivételével az új tagállamok a veszélyes keresletfüggőségi tartományban helyezkednek el, viszont mérsékelt vagy alacsony a kínálatfüggőségük. Horvátország annak idején nem tekintette kockázatnak a kínálati függőséget, mivel jelentős gáztermelése volt, és korlátozott volt a lakosság kitettsége a gázfűtéstől.

¹³ A gázfolyosó-elképzelések közül a déli útvonalon végül két versengő projekt készült el 2021-re: az egyik az azeri gázt juttatja el az Azerbajdzsán–Grúzia–Törökország–Görögország–Albánia útvonalon Olaszországba (ez az úgynevezett TANAP–TAP vezetékrendszer), a másik az orosz gázt szállítja az Oroszország–Törökország–Bulgária–Szerbia–Magyarország útvonalon (ez a Török Áramlat–Balkáni Áramlat). Az első 10, a második 15 milliárd köbméter éves mennyiség szállítására képes az európai uniós belépési pontokon.

Magyarország mind a kereslet, mind a kínálat terén a meglévőnél kisebb mértékű függőségre törekedett. Románia és Lettország nagyon visszafogott kínálati függőséget tervezett, miközben a gázkeresletet a közepes tartományban kívánta tartani.

5. ábra

A gázfüggőségi célok ábrázolása az új tagállamok energiastratégiai alapján

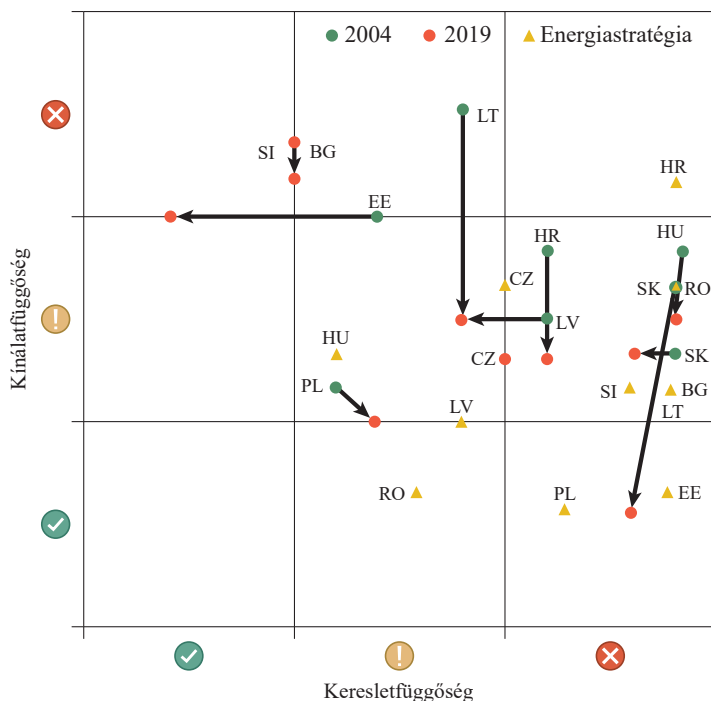
Forrás: Saját szerkesztés.

A 2019. évi gáz kínálat- és gázkereslet-függőségi összetett mutatók más utat tükröznek, mint amit az új tagállamok a 2004 körüli energiastratégiákban elképzelték (6. ábra). A gázkereslet növekedésére vonatkozó ambiciózus tervek több új tagállamban (Bulgária, Horvátország, Litvánia és Szlovénia) vagy nem, vagy csak részben valósultak meg, míg a kínálatfüggőség javult 2004 és 2019 között. A legnagyobb átalakulás Észtországban ment végbe, ahol szinte teljesen kivezették a gázt az energiamixből, messze túlszárnyalva a kitűzött célt. A gázkereslet-függőség jelentős csökkentésére irányuló magyar és román tervek megghiúsultak, de az ellátási infrastruktúra fejlesztése révén képesek voltak javítani a helyzetükön. A szlovák és

a cseh energiastratégiák ellentmondásosak és nem részletesek, ezért nehezen értékelhetők. A két ország helyzete nem sokat változott 2004 és 2019 között, ami viszont az ambíciók hiányára vezethető vissza.

6. ábra

Az új tagállamok gázfüggőségének változása 2004 és 2019 között az összetett mutatók alapján, és a nemzeti energiastratégiákban kijelölt célok

Forrás: Saját szerkesztés.

Az eredmények tárgyalása

Az EU 2004. évi első keleti bővítésének idején az új tagállamok a szovjet időkből örökölt vezetékes gázinfrastruktúra és a fennálló orosz szerződéses kapcsolatok miatt nagymértékben függtek az orosz gázszállításoktól. A régi tagállamok sokkal egészségesebb gázellátási mixet tudhattak magukénak, mivel Hollandiában és az Egyesült Királyságban jelentős gáztermelés volt, Norvégiából és Algériából vezetékes gázforrások álltak rendelkezésre, és az újragázosító létesítményeken keresztül

hozzáfértek a globális LNG-piachoz. Az ellátásbiztonság a közép- és kelet-európai országok csatlakozásával lett központi kérdés. A kvantitatív elemzés rávilágított arra, hogy az új tagállamok többnyire kínálati oldali intézkedéseket alkalmaztak a gázfüggőség csökkentése érdekében, míg a régi tagállamok a keresleti vagy a kínálati oldaltól, vagy éppen mindkettőtől nagyobb függésbe kerültek. Finnország kivételével nem tudunk olyan régi tagállamról, amely energiapolitikai célként határozta volna meg az orosz gáztól való függetlenedést. Finnország sokáig nem tekintette valós ellátásbiztonsági veszélynek azt a tényt, hogy perifériás elhelyezkedése miatt is nagyon ki volt szolgáltatva az egyetlen gázimportpartnernek, a Gazpromnak. Az egyedüli régi tagállam volt, amely teljes egészében Oroszországból importálta a gázt, gyakorlatilag nem létező belföldi gáztermelés mellett. A kiváló kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok miatt – amelyek alapja az orosz fosszilis és villamos energia volt – Finnország átsiklott az ellátásbiztonság kérdése felett. Csak a 2010-es évek második felében jelent meg az egyoldalú orosz energiafüggőség megszüntetésének stratégiai célja. Egyetértünk Jääskeläinen et al. (2018) észrevételével, miszerint az ellátásbiztonság koncepciójának fizikai, műszaki-technológiai vetülete (kvantitatív indikátorok, kapacitások) és a gazdasági reziliencia (társadalmi mutatók, pénzügyi-kereskedelmi kitettség) mellett a kockázat megítélésének módja is befolyással lehet a veszélyérzékelésre. A közép- és kelet-európai országok sokkal inkább veszélynek érezték az orosz gázfüggőséget, és kevésbé foglalkoztatta őket a klímapolitika, míg Finnországban és a többi régi tagállamban ez éppen fordítva volt.

Az új tagállamok már 2004 előtt is dolgoztak azon, hogy visszafogják az Oroszországgal szembeni aszimmetrikus függőségüket. Cameron et al. (2006) szerint bár a gázmolekulák továbbra is orosz eredetűek voltak, a szerződéses kapcsolatokban változások mentek végbe,¹⁴ amelyek eredményeképp az 1999. évi 87-ről 2004-re 81 százalékra csökkent az orosz részesedés a gázimportban az általuk vizsgált közép- és kelet-európai új csatlakozóknál.¹⁵ A 2004. évi EU-bővítést követően az orosz gáz aránya az energiafogyasztásban a legtöbb új tagállamban mérséklődött.

A dokumentumelemzésből kiderült, hogy az új tagállamok a környezeti fenntarthatóság szempontjából kedvezőbb tulajdonságai miatt a földgáz előnyben részesítették a többi fosszilis tüzelőanyaggal szemben, a negatív ellátásbiztonsági hatások ellensúlyozására pedig kínálati oldali intézkedéseket terveztek. A 2009. évi orosz–

¹⁴ A privatizáció nyomán nyugat-európai energetikai vállalatok jelentek meg a közép- és kelet-európai gázpiacokon, az immár nyugati tulajdonosi részesedéssel működő régióbeli gázszolgáltatók pedig gázbeszerzési szerződéseket kötöttek a nyugat-európai anyavállalatokkal. A gáz orosz eredetű maradt, de a szerződéses partner megváltozott (ez az úgynevezett szerződéses diverzifikáció).

¹⁵ Ez a csoport a később csatlakozott Romániát, Bulgáriát és Horvátországot nem tartalmazta.

ukrán gázválság után az új tagállamok már sikeresen érvelhettek amellett, hogy uniós szintű stratégiai válaszra van szükség. Az EU a régi jogszabályok módosításával és újak meghozatalával végül kialakított egy ellátásbiztonsági keretrendszert. Az EU többféleképpen támogatta az új tagállamokat, és az EU-nak mint intézménynek része volt a piacteremtésben. Az infrastrukturális beruházásokhoz forrásokat biztosított,¹⁶ ezek a projektek pedig segítették a tagállamokat, hogy megfeleljenek az uniós követelményeknek. Ilyen volt például a 2010. évi gázellátás-biztonsági rendelet N–1-es infrastrukturális elvárása.¹⁷ Ez a rendelet azt is előírta, hogy biztosítani kell a kétirányú állandó fizikai kapacitást a tagállamok közötti rendszerösszekötőkön (Európai Parlament és Tanács, 2010). De a posztsovjét tranzitországokat elkerülő tenger alatti orosz vezetékeknek is meg kellett felelniük az uniós jognak.¹⁸ A 2017. évi gázellátás-biztonsági rendeletben bevezetett kulcsfontosságú uniós intézkedés volt a szolidaritási mechanizmus, amely az uniós tagállamok közötti segítségnyújtás feltételeit rögzítette válsághelyzet idejére (Európai Parlament és Tanács, 2017). Az EU az orosz gázellátási szerződések piactorzító elemeivel is foglalkozott. A 2018-ban lezárult trösztellenes eljárás arra kötelezte a Gazpromot, hogy tegye lehetővé a gáz szabad áramlását az új tagállamokban, és versenyképes áron biztosítsa a gázt (Európai Bizottság, 2018). Másfelől a 2017. évi gázellátás-biztonsági rendelet előírta a szerződések bejelentését (értesítési kötelezettség) és értékelését (Európai Parlament és Tanács, 2017).

Kvantitatív elemzésünk szerint az új tagállamok úgy csökkentették a kínálati függőségüket a vizsgált időszakban, hogy a keresleti függőségük közben nem növekedett. Ez részben a közép- és kelet-európai gazdaságok ipari szerkezetátalakításának, de leginkább az európai energiapolitikai változásoknak volt köszönhető. Ahogy a 2015. évi párizsi megállapodás és az EU 2016. évi tisztaenergia-csomagja is mutatja (Európai Bizottság, 2016), a 2010-es évek közepén az EU egyre nagyobb hangsúlyt kezdett fektetni a szén-dioxid-kibocsátás csökkentésére, ebből következően pedig a

¹⁶ Lásd a transeurópai energiahálózatokról (TEN-E) szóló 2013-as és 2022-es rendeleteket és az európai összekapcsolódási eszközzel (Connecting Europe Facility – CEF) szóló 2013-as és 2021-es rendeleteket (Európai Parlament és Tanács, 2013a, 2013b, 2021, 2022).

¹⁷ A 2017-es gázellátás-biztonsági rendelet vezette be az úgynevezett regionális N–1 mutatót, ami a legnagyobb szállítási útvonal kiesésének regionális hatását mutatja meg (Európai Parlament és Tanács, 2017). Ezt a mutatót kifejezetten azért vezették be, hogy a nagy szállítók (Norvégia, Oroszország, Algéria) által használt belépési pontok kiesésének regionális hatásait elemezzék. A közép- és kelet-európai régió esetében a legnagyobb kiesést az orosz gáz ukrainai szállítási útvonalának a teljes kiesése jelentette.

¹⁸ Lásd a 2009-es gázirányelvet és annak 2019-es módosítását (Európai Parlament és Tanács, 2009a, 2019).

megújuló energiaforrásokra és az elektrifikációra. A megújuló energiaforrások gyors fellendülésen mentek keresztül, és megkérdőjeleződött a tervezett átállás a szénről a gázra (Szabó, 2020). Bár az energiaátmenet igénye a régi tagállamok felől érkezett, az új tagállamokban is hatással volt a földgáz sorsával kapcsolatos gondolkodásra. A 2009. januári orosz–ukrán gázválság azonban már negatívan érintette magát a gázfelhasználást illető percepciókat is. A szén gázzal történő helyettesítése a vizsgált időszakban egyedül az orosz gázmolekuláktól szabadulni igyekvő Lengyelországban valósult meg. Lengyelország viszont a 2010-es évek második felétől tudatosan készült arra, hogy a 2022-ben kifutó hosszú távú orosz gázbeszerzési szerződését ne újítsa meg (Weiner, 2019). A szén ellátásbiztonsági és egyéb gazdasági-társadalmi szerepe ellenére a szénfelhasználás és a szén aránya az energiaellátásban szinte minden új tagállamban számottevően csökkent 2004 és 2019 között, bár Lengyelországban, Csehországban és Bulgáriában még így is magas maradt.¹⁹ A teljes energiaigény viszont érdemben csak Lengyelországban nőtt az új tagállamok közül, míg a régi EU-tagok esetében egyedül Ausztriában volt 2019-ben magasabb, mint 2004-ben. A régi tagállamok közül a leglátványosabban Görögországban valósult meg a szén gázzal való kiváltása (Deák et al., 2021), de az országok többségében nőtt a gáz szerepe (ha a gázfelhasználás nem is mindig), miközben a széné mindenhol drámaian beszűkült. A gáz fontos eszköz volt a dekarbonizációban, amiből jellemzően az orosz gáz is kivette a részét. A régi tagállamok között Görögországban volt a legnagyobb szerepe a szénnek 2004-ben, de Németországban és Dániában is viszonylag jelentős részesedéssel bírt. Amíg Dániában 2019-re visszaesett a gázfelhasználás és a gáz súlya az energiamérlegben, addig Németországban ugyan a gázkereslet nem emelkedett, de a gáz és az orosz gáz részesedése igen.

A 2010-es évek végére felgyorsultak az események a gáz jövőbeli sorsát illetően. Az EU új növekedési stratégiáját, az európai zöldmegállapodást 2019 decemberében mutatta be az Európai Bizottság (Európai Bizottság, 2019). Az Európai Tanács 2020. decemberi ülésén az egy évvel korábban vállalt 2050. évi nettó nulla üvegházhatásúgáz-kibocsátási cél mellé az érvényben lévónél ambiciózusabb köztes célt fogadtak el. E szerint 2030-ig legalább 55 százalékkal kell mérsékelni a kibocsátást az 1990-es szinthez képest (Európai Tanács, 2019, 2020). Az Európai Bizottság szerint ennek érdekében 2030-ig a 2015. évi gázfogyasztást több mint negyedével szükséges csökkenteni (Európai Bizottság, 2020). Az Európai Bizottság 2021 de-

¹⁹ Észtország és Litvánia voltak a kivételek, ahol elhanyagolható a szénfogyasztás. Ami Lengyelországnak a szén, az Észtországnak az olajpala, csak hogy Észtországban nem mérséklődött az olajpala részesedése.

cemberében bemutatott negyedik gázcsomagja, az úgynevezett hidrogén- és gázpiaci dekarbonizációs csomag már a fenntarthatóság jegyében készült. A 2009. évi gázirányelvet és gázrendeletet felülvizsgáló csomag szabályokat javasolt a fosszilis gáz megújuló gázokkal és alacsony szén-dioxid-kibocsátású gázokkal, például hidrogénnel való helyettesítésének érdekében, és foglalkozott a metánkibocsátás problémájával (Európai Bizottság, 2021). 2022 februárjában az Európai Bizottság egy úgynevezett felhatalmazáson alapuló jogi aktust fogadott el az éghajlat-politikai uniós taxonómiáról, amely ugyan adott feltételek mellett bizonyos gáz- és nukleáris tevékenységeket környezetvédelmi szempontból fenntarthatónak minősített, az új földgázprojektek megvalósítása azonban nehezebbé vált (Európai Bizottság, 2022).

Ezekkel a fejleményekkel párhuzamosan az EU és Oroszország közötti energiakapcsolatok nagyon megromlottak: visszaesett az együttműködés és a kommunikáció. 2021-ben Oroszország csökkenteni kezdte az EU-ba irányuló szállításait (visszafogta a hosszú távú gázellátási szerződésekben rögzített mennyiségeken felüli spot piaci exportot), ami drámaian megugró európai gázárakhoz és gyakorlatilag energiaválsághoz vezetett (Takácsné Tóth et al., 2021). Az orosz fél célja az volt, hogy nyomást gyakoroljon az EU-ra és Németországra, hogy engedélyezzék az Oroszország és Németország közötti Északi Áramlat 2 gázvezeték üzembe helyezését. A vezeték hiába készült el, a Gazprom nem használhatta.²⁰ A 2022. februári Ukrajna elleni orosz invázió és az EU ezt követő stratégiai és politikai lépései következtében az EU-ba irányuló gázzállítások gyökeresen megváltoztak, és próbára tették az egységes európai gázpiac ellenálló képességét. Az EU keresleti és kínálati oldali intézkedéseket egyaránt hozott a fenyegető energiaválság leküzdésére.²¹ Korábban nem tervezett új gázinfrastruktúrákat építettek ki az ipar és a háztartások ellátási zavarainak megelőzésére.²² Ezekkel az intézkedésekkel sikerült semlegesíteni az orosz gázfegyvert, de Európának 2022-ben rendkívül magas gázárakat kellett fizetnie, és a becslések szerint 646 milliárd euróval támogatták az uniós fogyasztók energiaszámláit (ACER & CEER, 2023).

Az európai gázpiac törékeny egyensúlyba került, amit mindenekelőtt a korábbi fogyasztási szintekhez való gyors visszatérés fenyeget. Az elérhetőségre és a megfizethetőségre összpontosítva az uniós szakpolitikai döntéshozatal növelte az ellátásbiztonságot, miközben az energiaválság átmenetileg némileg elterelte a figyelmet a

²⁰ Ezekről az ellentmondásokról bővebben lásd De Jong (2023).

²¹ Ilyen uniós intézkedés volt a tárolófeltöltési célérték, az önkéntes gázfelhasználás-csökkentési cél, a gázszolidaritási mechanizmus, a közös gázbeszerzés és a piaci korrekciós mechanizmus (közismert nevén gázársapka).

²² A régi tagállamok gyorsan nekiláttak az újabb LNG-beruházásoknak.

környezeti fenntarthatóságról. Az EU azonban elkötelezte magát az alacsony széndioxid-kibocsátású gazdaságra való gyorsított átállás mellett. Az EU27 gázimportjában 2023-ban már 15 százalék alatt volt az orosz gáz aránya (Council of the EU and the European Council, 2024). A gáz kínálat-függőséget hatékonyan kezelték, most a gázigény további csökkentésére kell a szakpolitikának összpontosítania – energiahatékonysági intézkedésekkel és a megújuló energiaforrásokra való átállás révén.

Összefoglalás, következtetések

A tanulmányban az uniós államok gázfüggőségének változását rajzoltuk fel a 2004 és 2019 közötti időszakra, az új tagállamok esetében pedig azt is megnéztük, hogy ezek a mintázatok mennyire vágnak egybe a korábbi stratégiai tervekkel. A kutatási eredmények igazolják az első hipotézisben megfogalmazott feltételezést: az új és a régi tagállamok eltérő utat jártak be. Amíg az új tagállamok jellemzően kínálati oldali intézkedésekkel csökkentették gázfüggőségüket, addig a régi tagállamokban nőtt a kitétség a kínálati és keresleti mutatók különféle negatív tendenciáinak következtében.

A második hipotézisünk szerint, ahol az energiamixben magasabb volt a gáz aránya 2004-ben, ott a gázinfrastruktúrába terveztek beruházni, és vonakodtak attól, hogy a gázfogyasztást egy bizonyos szint fölé növeljék, illetve azok az országok, ahol kisebb volt a gáz szerepe, kevésbé aggódtak a gázellátás biztonsága miatt. Az összes tagállamra kiterjedő indikátoros vizsgálat azt mutatja, hogy ez a hipotézis nem állja meg a helyét, mert a tagállamok viselkedése nem annak mentén válik el, hogy mekkora a bázisévben a gáz szerepe az energiamixben. Hipotézisünkkel szemben azt találtuk, hogy az új tagállamok mindegyike – függetlenül attól, hogy kicsi volt-e a gáz szerepe 2004-ben, vagy sem – inkább diverzifikált, míg a régi tagállamok közül a nagy gázfogyasztók sem érezték szükségét annak, hogy mérsékeljék a kínálati vagy keresleti függőségüket. Egy-két kivétel van csak az általános szabály alól: a régi tagállamok közül Belgium és a részletesebben tárgyalt Finnország, illetve az újaknál Lengyelország. Az utóbbi ország elkötelezettsége a gázimportforrás-diverzifikáció mellett folyamatos és megkérdőjelezhetetlen volt, és 2022-ben a válság hatására az infrastrukturális beruházásai fel is gyorsultak. Tudományosan újszerű kutatási eredmény annak kvantitatív elemzésen alapuló bizonyítása, hogy a tagállamok viselkedését nem a kiinduló állapotban mért abszolút gázimportfüggőségük, hanem sokkal inkább az eltérően érzékelt kiszolgáltatottság és veszélyérzet határoz-

ta meg. A valódi különbség abban van, hogy a régi tagállamok nem érzékelték: az orosz gázfüggőség kockázat számukra, míg az új tagállamok ezt nagy kockázatnak tekintették.

A vizsgált időszakban legfontosabb eszközként az új gázinfrastruktúra-kapacitások javították az új tagállamok kínálati és útvonal-diverzifikációját. Az is segítette a kitettségük enyhítését, hogy a gáz szerepének az energiastratégiákból kiolvasható tervezett növekedése nem valósult meg. Fokozottabb szénkivezetés mellett valószínűleg másképp alakult volna a gázfelhasználás nagysága és a gáz, illetve az orosz import szerepe a régióban 2019-ben. A gázimportforrás-diverzifikációs törekvések ellenére nagyobb gázszükséglet mellett nehéz lett volna mérsékelni az orosz gázszállításokat, ha az importról való döntésben a megfizethetőség, illetve a versenyképesség szempontja valóban érvényesül. A 2022. februári ukrajnai invázió viszont arra ébresztette rá a közép- és kelet-európai kormányokat, hogy a gázfelhasználás csökkentésére kell a figyelmet összpontosítani.

A 2022-es események nagyobb hatást gyakoroltak az orosz gáz felhasználásának az alakulására, mint a tagállamok és az EU politikái 2004 és 2019 között. Bebizonyosodott, hogy le lehet válni az orosz gáztól, még ha ennek ára is van. Az orosz gázimport 2022-es visszaesése azonban nem európai szintű és nem is elsősorban tagállami döntés volt, hanem az orosz állami ellenőrzésű Gazprom sorra nem teljesítette a szerződéses gázszállítási kötelezettségeit. Az orosz fél cselekedetei azokat a tagállamokat igazolták, amelyek fenyegetettségnek érezték az orosz gáztól való függést. A 2022 óta hozott uniós jogszabályok azt mutatják, hogy a tagállamok között nőtt a koordináció és szolidaritás az energiabiztonsági kérdésekben, az orosz gáz elleni szankciókat illetően azonban nem tudtak egységre jutni. Az orosz gáz kivezetése mellett elköteleződőkkel szemben egyesek fenntartják az orosz hosszú távú gázszállítások folytonosságát, annak ellenére, hogy infrastruktúrájuk lehetővé tenné az alternatív gázforrásokra való átállást. Ez újabb törésvonalat hozhat, amikor annak mentén válnak el a tagállamok, hogy a gázellátás-biztonság kérdését az orosz államhoz való viszony alá rendelve kezelik-e, vagy sem. Magyarországnak fontos lenne szembesülnie azzal, hogy ambivalens módon viszonyul a csatlakozás körül meghatározott energiastratégiai irányhoz, ami jelentős diverzifikációt célzott meg. Bár az elmúlt húsz évben látványos eredményeket értek el a gázinfrastruktúra-fejlesztés terén, ami lehetővé teszi a különböző irányú beszállításokat az országba, az orosz gáztól való függőség továbbra is fennmaradt. Fontos különbség ugyanakkor, hogy ez mára már nem infrastrukturális kényszerűség, hanem a piaci szempontok mellett politikai választás következménye is, ami az ukrajnai háború kontextusában

értékválasztásként is értelmezhető. A 2024-ben felálló új Bizottság feladata kell, hogy legyen az energiabiztonság minél szélesebb körű monitoringja, továbbá olyan minimumszabályok kialakítása, amelyek biztosítják, hogy egyik tagállam se tegye ki magát túlzott függőségnek sem az energiahordozók, sem a beszállítók tekintetében.

A szakirodalomban nagy hagyománya van az indikátoralapú értékelésnek. Ez a tanulmány egy olyan új módszertant ismertet, amelynek segítségével szemléletesen követhető az egyes országok gázfüggőségének változása és ezek viszonyulása a korábbi tervekhez, célokhoz. Ehhez nemcsak egy összetett mutatót konstruáltunk, hanem az indikátoralapú értékelést kiterjesztettük a dokumentumelemzésre is, illetve mindezt a vizualizált megjelenítéssel közérthetővé tettük. Írásunk az uniós államok gázfüggőségét vizsgálta, a dokumentumelemzés pedig az új tagállamok nemzeti energiastratégiáira terjedt ki, az elemzési keretrendszer azonban más fejlemények és változások nyomon követésében is hasznos lehet a jövőben.

Ami a kutatás korlátait illeti, a keretrendszerbe beválogatott indikátorok az ellátásbiztonságot helyezik a középpontba, de bizonyos aspektusokat adathiány miatt nem lehet figyelembe venni. Az egyik ilyen fontos tényező a háztartások tüzelőanyag-váltási potenciálja: a másodlagos fűtésrendszerek megléte. Közép- és Kelet-Európában a biomassza- (tűzifa, hulladékfa) tüzelés, míg Nyugat-Európában a különböző elektromos fűtési rendszerek, illetve a hőszivattyúk képviselhetnek ilyen átmeneti vagy végleges váltási opciót nagyobb számban. Az alkalmazott módszertan ugyanakkor robusztus: egy-egy indikátor kihagyása az elemzésből nem változtatta meg az egyes országok egymáshoz viszonyított helyzetét és az értékelésből levont következtetéseket.

A jövőbeli alkalmazás során – a szükséges adatok elérhetőségekor – fontos lesz megnézni, hogy hogyan változtak a fenti gázfüggőségi indikátorok 2019 után, különösen a 2022. februári ukrajnai eseményeket követően, és hogy a frissebb stratégiák hogyan viszonyulnak ezekhez a történésekhez. Ez utóbbi vizsgálathoz alapul szolgálhatnak a jelenleg felülvizsgálat alatt lévő nemzeti energia- és klímatervek, amelyek végső változatait 2024 júniusáig kell a tagállamoknak benyújtaniuk az Európai Bizottsághoz. Amennyiben a kutatási kérdés indokolja, az ellátásbiztonság többi dimenzióját, így a megfizethetőséget és a fenntarthatóságot mérő indikátorokat is be lehet vonni a vizsgálatba.

Hivatkozások

- ACER (2021). *Estimated Number and Diversity of Supply Sources 2021*. Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER). <https://aegis.acer.europa.eu/chest/dataitems/214/view>
- ACER, & CEER (2023). *Energy Retail and Consumer Protection 2023 Market Monitoring Report*. Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER), Council of European Energy Regulators (CEER). <https://www.acer.europa.eu/electricity/market-monitoring-report>
- Ang, B. W., Choong, W. L., & Ng, T. S. (2015). Energy Security: Definitions, Dimensions and Indexes. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 42, 1077–1093. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.10.064>
- Augutis, J., Krikštolaitis, R., Martišauskas, L., Urbonienė, S., Urbonas, R., & Ušpurienė, A. B. (2020). Analysis of Energy Security Level in the Baltic States Based on Indicator Approach. *Energy*, 199. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.117427>
- Boussena, S., & Locatelli, C. (2013). Energy Institutional and Organisational Changes in EU and Russia: Revisiting Gas Relations. *Energy Policy*, 55, 180–189. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.11.052>
- Cameron, P., Tóth, A., Kaderják, P., Mezősi, A., & Szolnoki, P. (2006). Disruptions: Short Term Supply Security. In M. LaBelle, & P. Kaderják (Eds.), *Impact of the 2004 Enlargement on the EU Energy Sector* (pp. 25–114). Regional Centre for Energy Policy Research, Budapest.
- CEER (2020). *National Reporting 2020*. Council of European Energy Regulators (CEER). <https://www.ceer.eu/national-reporting-2020>
- Council of the EU and the European Council (2024). *Where Does the EU's Gas Come From?* <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-gas-supply/>
- De Jong, J., Maters, H., Scheepers, M., & Seebregts, A. (2006). EU Standards for Energy Security of Supply: Updates on the Crisis Capability Index and the Supply/Demand Index Quantification for EU-27 ECN Report, ECN-C-06-039/CIEP. Petten: Energy Research Centre of the Netherlands, Clingendael International Energy Programme. <https://publicaties.ecn.nl/PdfFetch.aspx?nr=ECN-E--07-004>
- De Jong, M. (2023). Tracing the Downfall of the Nord Stream 2 Gas Pipeline. *WIREs Energy and Environment*, e502. <https://doi.org/10.1002/wene.502>
- Deák, A., Szabó, J., & Weiner, C. (2021). Energiapolitikai versengés új felállásban Délkelet-Európában: az Európai Unió az Egyesült Államokkal és Oroszországgal szemben? *Nemzet és Biztonság*, 14(2), 70–92. <https://doi.org/10.32576/nb.2021.2.6>
- ENTSOG (2011). *ENTSOG Capacity Map 2011*. European Network of Transmission System Operators for Gas. https://www.entsog.eu/sites/default/files/2018-10/ENTSOG_CAP_MapData_June2010_final.xls
- ENTSOG (2014). *Winter Supply Outlook 2014/15*. https://www.entsog.eu/sites/default/files/entsog-migration/publications/Outlooks%20%26%20Reviews/2014/SO0008-141103_WinterSupplyOutlook2014-15_Review2013-14.pdf
- ENTSOG (2019). *ENTSOG Capacity Map 2019*. https://www.entsog.eu/sites/default/files/2019-10/Capacities%20for%20Transmission%20Capacity%20Map%20RTS008_NS%20-%20DWH_final.xlsx
- Európai Bizottság (2016). *Tiszta energia minden európainak – az európai növekedési potenciál kibontakoztatása*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/IP_16_4009
- Európai Bizottság (2018). *Antitröszt: a Bizottság kötelező erejű kötelezettségeket ír elő a Gazprom számára, hogy a gáz szabadon és versenyképes áron jusson el a közép- és kelet-európai gázpiacokra*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/IP_18_3921
- Európai Bizottság (2019). *Európai zöld megállapodás*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_hu

- Európai Bizottság (2020). *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – Az EU 2030-ra vonatkozó éghajlatvédelmi törekvésének fokozása – Beruházás a klímaselemleges jövőbe az európai polgárok érdekében* (COM(2020) 562 final). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52020DC0562>
- Európai Bizottság (2021). *A Bizottság új uniós keretet javasol a gázpiacok dekarbonizációjára, a hidrogén alkalmazásának előmozdítására és a metánkibocsátás csökkentésére*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/ip_21_6682
- Európai Bizottság (2022). *A Bizottság (EU) 2022/1214 felhatalmazáson alapuló rendelete (2022. március 9.) az (EU) 2021/2139 felhatalmazáson alapuló rendeletnek egyes energiaágazatbeli gazdasági tevékenységek tekintetében, valamint az (EU) 2021/2178 felhatalmazáson alapuló rendeletnek az ezekre a gazdasági tevékenységekre vonatkozó különös közzétételek tekintetében történő módosításáról* (EGT-vonatkozású szöveg). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32022R1214>
- Európai Parlament és Tanács (2003). *Az Európai Parlament és Tanács 2003/55/EK irányelve (2003. június 26.) a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 98/30/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32003L0055>
- Európai Parlament és Tanács (2009a). *Az Európai Parlament és a Tanács 2009/73/EK irányelve (2009. július 13.) a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/55/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről* (EGT-vonatkozású szöveg). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX:32009L0073>
- Európai Parlament és Tanács (2009b). *Az Európai Parlament és a Tanács 715/2009/EK rendelete (2009. július 13.) a földgázszállító hálózatokhoz való hozzáférés feltételeiről és az 1775/2005/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről* (EGT-vonatkozású szöveg). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX:32009R0715>
- Európai Parlament és Tanács (2010). *Az Európai Parlament és a Tanács 994/2010/EU rendelete (2010. október 20.) a földgázellátás biztonságának megőrzését szolgáló intézkedésekről és a 2004/67/EK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről* (EGT-vonatkozású szöveg). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX:32010R0994>
- Európai Parlament és Tanács (2013a). *Az Európai Parlament és a Tanács 347/2013/EU rendelete (2013. április 17.) a transzeurópai energiaipari infrastruktúrára vonatkozó iránymutatásokról és az 1364/2006/EK határozat hatályon kívül helyezéséről, valamint a 713/2009/EK, a 714/2009/EK és a 715/2009/EK rendelet módosításáról* (EGT-vonatkozású szöveg). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32013R0347>
- Európai Parlament és Tanács (2013b). *Az Európai Parlament és a Tanács 1316/2013/EU rendelete (2013. december 11.) az Európai Hálózatfinanszírozási Eszköz létrehozásáról, a 913/2010/EU rendelet módosításáról és a 680/2007/EK és 67/2010/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről* (EGT-vonatkozású szöveg). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32013R1316>
- Európai Parlament és Tanács (2017). *Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/1938 rendelete (2017. október 25.) a földgázellátás biztonságának megőrzését szolgáló intézkedésekről és a 994/2010/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről* (EGT-vonatkozású szöveg). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32017R1938>
- Európai Parlament és Tanács (2019). *Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/692 irányelve (2019. április 17.) a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról szóló 2009/73/EK irányelv módosításáról* (EGT-vonatkozású szöveg). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32019L0692>
- Európai Parlament és Tanács (2021). *Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2021/1153 rendelete (2021. július 7.) az Európai Hálózatfinanszírozási Eszköz létrehozásáról, valamint az 1316/2013/EU és a 283/2014/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről* (EGT-vonatkozású szöveg). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32021R1153>

- Európai Parlament és Tanács (2022). *Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/869 rendelete (2022. május 30.) a transzeurópai energiaipari infrastruktúrára vonatkozó iránymutatásokról, a 715/2009/EK, az (EU) 2019/942 és az (EU) 2019/943 rendelet, továbbá a 2009/73/EK és az (EU) 2019/944 irányelv módosításáról, valamint a 347/2013/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32022R0869>
- Európai Tanács (2019). *Az Európai Tanács ülése (2019. december 12.) – Következtetések*. EUCO 29/19. <https://www.consilium.europa.eu/media/41781/12-euco-final-conclusions-hu.pdf>
- Európai Tanács (2020). *Az Európai Tanács ülése (2020. december 10. és 11.) – Következtetések*. EUCO 22/20. <https://www.consilium.europa.eu/media/47331/1011-12-20-euco-conclusions-hu.pdf>
- European Commission (n.d.). *Energy Union Indicators Webtool / Data & Charts*. https://ec.europa.eu/energy/data-analysis/energy-union-indicators/database_en?indicator=SoS3&type=table
- Eurostat (2023a). *Imports of Natural Gas by Partner Country [nrg_ti_gas]*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_ti_gas/default/table?lang=en
- Eurostat (2023b). *Number of Households by Household Composition, Number of Children and Age of Youngest Child (1 000) [lfst_hhnhtych]*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/LFST_HHNHTYCH/default/table?lang=en
- Eurostat (2023c). *Simplified Energy Balances [nrg_bal_s]*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/view/NRG_BAL_S
- Gazprom (2003). *Gazexport's 30 Anniversary*. <http://old.gazprom.com/eng/news/2003/04/10230.shtml>
- Haukkala, H. (2015). From Cooperative to Contested Europe? The Conflict in Ukraine as a Culmination of a Long-Term Crisis in EU–Russia Relations. *Journal of Contemporary European Studies*, 23(1), 25–40. <https://doi.org/10.1080/14782804.2014.1001822>
- IEA (2000). *Natural Gas Information 2000*. International Energy Agency, Paris.
- IEA (2019). *Natural Gas Information 2019*. International Energy Agency, Paris.
- Jääskeläinen, J., Höysniemi, S., Syri, S., & Tynkkynen, V.-P. (2018). Finland's Dependence on Russian Energy: Mutually Beneficial Trade Relations or an Energy Security Threat? *Sustainability*, 10(10), 3445. <https://doi.org/10.3390/su10103445>
- Le Coq, C., & Paltseva, E. (2009). Measuring the Security of External Energy Supply in the European Union. *Energy Policy*, 37, 4474–4481. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.05.069>
- Mišík, M. (2016). Energy Union and the Visegrad Four Countries: Blurred Unity? *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs*, 25(1–2), 68–80. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=460333>
- Misiulin, A., & Matyushechkin, V. (2002). *35 Years of Russian Gas Export and Transit* [Paper presentation]. Conference on Cross-Border Gas Trade, IEA Headquarters, Paris, France, March 26–27. http://www.iea.org/work/2002/cross_border/MISIULIN.PDF
- Röllér, L.-H., & Friederiszick, H. (2007). *Energy: Choices for Europe*. Bruegel Blueprint Series. Bruegel, Brussels. https://www.bruegel.org/sites/default/files/wp_attachments/BP_MARCH_2007_Energy.pdf
- Stern, J. (2006). *The Urengoy Pipeline in the 1980s and the North European Pipeline in the 2010s: Parallels and Differences over 30 Years* [Paper presentation]. Columbia University, New York City, USA, April 10, 2006. <http://www.harrimaninstitute.org/MEDIA/00493.pdf>
- Szabó, J. (2020). Climate Action in the European Commission's Natural Gas Policy. *IWE Working Papers* 262. Institute of World Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Budapest. http://real.mtak.hu/115932/1/WP262_Szabo_Climate_Action.pdf
- Takácsné Tóth, B., Kotek, P., & Selei, A. (2021). Hibázthatjuk-e Oroszországot a magas európai gázárakért? A 2022-es magas gázárak lehetséges okai és a jövő. *REKK Policy Brief 2021/8*. Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont, Budapest. https://rekk.hu/downloads/academic_publications/rekk_policybrief_hu_2021_08.pdf
- Takácsné Tóth, B., Kotek, P., Horváth, G., Selei, A., Vékony, A., Kácsor, E., Mezösi, A., & Geraskina, A. (2022). *Phasing Out Russian Gas in the Danube Region*. Commissioned by the Danube Region

- Strategy. Regional Centre for Energy Policy Research, Budapest. https://rekk.hu/downloads/projects/DR_RU_Gas_phaseout_REKK_final.pdf
- Weiner, Cs. (2006). *Russian FDI in Central and Eastern European Countries: Opportunities and Threats*. IWE Working Papers 168. Institute of World Economics, Hungarian Academy of Sciences, Budapest. http://real.mtak.hu/80460/1/wp_168_u.pdf
- Weiner, Cs. (2016). *Central and East European Diversification under New Gas Market Conditions*. IWE Working Papers 221. Institute of World Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Budapest. http://real.mtak.hu/33784/1/WP_221_Weiner.pdf
- Weiner, Cs. (2019). Diversifying Away from Russian Gas: The Case of Poland. *Outlines of Global Transformations: Politics, Economics, Law*, 12(2), 1–23. <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2019-12-2-138-163>
- Weiner, Cs. (2021). Pathways for a Low-Carbon Electricity System in Poland and Hungary. In M. Mišík, & V. Oravcová (Eds.), *From Economic to Energy Transition: Three Decades of Transitions in Central and Eastern Europe* (pp. 211–245). Cham: Palgrave Macmillan. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-55085-1_8

Nemzeti energiastratégiák

- Bulgária (2002). Energy Strategy of the Republic of Bulgaria. <http://www.seea.government.bg/documents/EnergyStrategyEN.PDF>
- Csehország (2004). State Energy Policy of the Czech Republic. <https://www.mpo.cz/assets/dokumenty/26650/32422/345285/priloha001.doc>
- Észtország (2004). Kütuse- ja energiamajanduse pikaajalise riikliku arengukava aastani 2015 kinnitamine. <https://www.riigiteataja.ee/akt/829062>
- Horvátország (2002). Strategija energetskog razvitka Republike Hrvatske. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_04_38_839.html
- Lengyelország (2005). Polityka energetyczna państwa do 2025 r. <https://sip.lex.pl/akty-prawne/mp-monitor-polski/polityka-energetyczna-panstwa-do-2025-r-17205399>
- Lettorság (2008). Enerģētiskas attīstības pamatnostādnes 2007.–2016. gadam. <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file27303.doc> (Grozījumi Enerģētiskas attīstības pamatnostādņēs 2007.–2016. gadam. <https://likumi.lv/ta/id/175257-grozijumi-energetikas-attistibas-pamatnostadnes-2007-2016-gadam>)
- Litvánia (2002). National Energy Strategy. <https://www.lei.lt/files/leidiniai/en/national-energy-strategy-2002.pdf>
- Magyarország (2008). Magyarország energiapolitikája 2007–2020. http://www.pestmegye.hu/images/2014/agazati_strategiak/Magyarország_Energiapolitikaja_2008_2020.pdf
- Románia (2007). Strategia energetică a României pentru perioada 2007–2020. <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocumentAfis/87035>
- Szlovákia (2008). Návrh stratégie energetickej bezpečnosti SR – upravené nové znenie. <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/4819/1>
- Szlovénia (2004). Nacionalni energetski program. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=NACP45>

A magyar gazdaság felzárkózása és pozícióvesztése az Európai Unióban

GULÁCSI GÁBOR – KERÉNYI ÁDÁM*

Magyarország 20 éve, 2004 óta az Európai Unió tagja. Az elmúlt húsz évben az ország gazdasági fejlettsége számottevően közeledett az EU27 átlagához, ugyanakkor az unió keleti kibővítésének keretében csatlakozott országok (peer országok) többségéhez képest romlott a pozíciója, ebben a rangsorban a 3. helyről a 7. helyre esett vissza. Ez a cikk először a magyar gazdasági fejlődés uniós hajtóerőit, az egységes piachoz kapcsolódás és az EU-tól kapott támogatás hatásait vizsgálja. Ezt követően a peer országok többségéhez viszonyított magyar fejlettségi pozícióvesztés magyarázatát keresi. A 2010 előtti időszakban a kettős (állami és lakossági) devizaadósság-csapdához vezető koalíciós kormányzást, míg a 2010 utáni időszakban a létrehozott tekintélyelvű politikai rendszer piaci versenyt elfojtó hatását azonosítja a pozícióvesztés fő okaként.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F15, F36, O47, O52, P20, P27.

Kulcsszavak: Magyarország EU-tagsága, felzárkózás, egységes piac, uniós támogatások, Nemzeti Együttműködés Rendszere, dezintegráció.

* *Gulácsi Gábor* közgazdász, A Gondolat Erejével Alapítvány kuratóriumi tagja. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5695-627X> E-mail: g.gulacsi@outlook.hu

Kerényi Ádám tudományos munkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5069-7577> E-mail: kerenyi.adam@krtk.hun-ren.hu

A tanulmány statisztikai táblázatait és ábráit teljeskörűen tartalmazó és függelékkel ellátott munkaváltozata 2024 nyarán felkerült az MPRA tárhelyre: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/121131/8/MPRA_paper_121131.pdf. A szövegben Gulácsi & Kerényi (2024) hivatkozással utalunk rá.

A szerzők köszönettel tartoznak Oblath Gábornak és a lektoroknak a cikk alapjául szolgáló tanulmányhoz tett értékes észrevételeikért, továbbá a tanulmányban a Pénzügykutató Intézetben és a TÁRKI-ban 2024 tavaszán tartott vitáin elhangzott hozzászólásokért, megjegyzésekért.

A kézirat 2024. április 7-én érkezett a *Külgazdaság* szerkesztőségébe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2024.68.5-6.40>

Abstract

The catching-up of the Hungarian economy and its loss of position in the European Union

GÁBOR GULÁCSI – ÁDÁM KERÉNYI

Hungary has been a member of the European Union for 20 years, since 2004. Over the last 20 years, Hungary's economic development has come significantly closer to the EU27 average, yet its position has deteriorated compared to most of the peer countries that joined the EU during the Eastern enlargement, falling from 3rd to 7th place. This paper discusses first the EU drivers of Hungary's economic development, the impact of the single market and the transfers received from the EU. Second, it seeks the explanation for Hungary's position loss relative to most of its peer countries. As the main causes of the position loss, it identifies the coalition governance leading to the dual (government and household) currency debt trap in the pre-2010 period and the market stifling effect of the authoritarian political regime established in the post-2010 period.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F15, F36, O47, O52, P20, P27.

Keywords: Hungary's EU membership, catching up, single market, EU funding, National Cooperation System, disintegration.

1. Bevezetés: a vizsgált kérdések és az alkalmazott módszerek

Magyarország az Európai Unió keleti kibővítésének első hullámában, 2004-ben csatlakozott az unióhoz. Magyarország gazdasági fejlettsége az elmúlt 20 évben számottevően közeledett az unió fejlettebb tagállamaihoz,¹ ugyanakkor a magyar felzárkózási eredmények elmaradnak az Európai Unióhoz 2004-től csatlakozott közép- és kelet-európai peer országok² többsége által elért eredményektől, jó néhány ország nemcsak utolérte, hanem meg is előzte. Ebben a cikkben két kérdésre keresünk választ:

¹ Magyarország relatív uniós reálgazdasági fejlettségének fő mércéjének – az unió kohéziós politikáját követve – egy adott évre vonatkozóan, az egy főre jutó magyar GDP-nek az EU27 tagállamai átlagos egy főre jutó GDP-jéhez uniós vásárlóerő-paritáson (PPS) viszonyított százalékos arányát tekintjük. A cikk kibővített változatában e keresztmetszeti GDP/fő PPS-alapadatok közlése mellett röviden kitértünk ennek a mércének a korlátaira is, hivatkozva az unió által másodlagos mércéként alkalmazott egy főre jutó tényleges fogyasztás (AIC) adataira is, továbbá bemutatva a fejlődési dinamikák összemérésére legalkalmasabb GDP/fő volumenindexekből kirajzolódó képet is.

² Peer országokon a szintén 2004-ben csatlakozott Csehország, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia, Észtország, Lettország, Litvánia, a 2007-ben belépett Bulgária és Románia, illetve a 2013-ban EU-taggá vált Horvátország értendő.

- Melyek voltak a magyar gazdaság uniós felzárkózásának fő hajtóerői és hogyan fejtették ki a hatásukat?
- Milyen országspecifikus magyarázatok adhatók a magyar gazdaság peer országokhoz képesti felzárkózási pozícióvesztésére?

Az egy főre jutó magyar GDP-nek az EU27 tagállamai átlagos egy főre jutó GDP-jéhez uniós vásárlóerő-paritáson viszonyított aránya 2004-ben 63 százalék, 2010-ben 66 százalék, míg 2023-ban 76 százalék volt, tehát 20 év alatt 13 százalékpontos felzárkózás valósult meg. A Magyarországon kitüntetett viszonyítási pontnak tekintett Ausztriához képest hasonló, 14 százalékpontos felzárkózás valósult meg (2023-ra az osztrák gazdaság fejlettségének 62 százalékát elérve). Nincs olyan elemzés, amely kétségbe vonná a magyar gazdaság uniós konvergenciáját, ugyanakkor ennek hajtóerőiről nincs elemzői konszenzus, ez kutatásokkal kevésbé feltárt témakör.

Számos modellvizsgálat készült a kapott uniós támogatások és a magyar gazdaság első teljes uniós ciklusában (2007–2013) elérhető/elért növekedése közötti összefüggés számszerűsítésére. Ezek között voltak csak a kohéziós programok hatását előre jelző (European Commission, 2007; Varga & Veld, 2010) és az összes támogatás hatását vizsgáló visszatekintő elemzések (Balás et al., 2019; KPMG-GKI, 2017). A megközelítésük közös vonása az volt, hogy nem az elért felzárkózási eredmények hajtóerőit, hanem csak egy hajtóerőnek, a kapott EU-támogatásoknak a növekedésgyorsító hatását keresték. Még a teljesen dezaggregált, projekt alapú makromodelleket alkalmazó visszatekintő elemzések eredményei is eltértek egymástól, nem is beszélve az ezeknél aggregáltabb előre jelző modellek eredményeiről.³ Az EU-támogatások hatására vonatkozó vizsgálatokat rendszeresen összehasonlító portfolio.hu internetes portál szakírói szerint makromodellekre alapozott konszenzusos becslés a támogatások tartós növekedési hatására nem adható (többek között a nemzetközi környezet előre jelezhetetlen változásai, a támogatásfelhasználás hatékonysági problémái és a kiszorítási effektus miatt).

Ebben a cikkben megfordítjuk az eddig uralkodó megközelítést, mert nem a kapott támogatások növekedési hatását modellezzük, hanem az elért magyar gazdasági felzárkózási eredmények hajtóerőit keressük. Visszatekintő elemzéseink nem makromodellekre, hanem rendszeresen közzétett statisztikai adatokra támaszkod-

³ A 2007 és 2010 között készített előre jelző modellek a kohéziós támogatások időszak végi kumulatív hatását 5,2 százalékponttól (European Commission, 2010) 19,3 százalékpontig (Varga & Veld, 2010) becsülték. Az összes kapott támogatás kumulatív GDP-emelő hatását visszatekintve modellezők által kapott eredmények a kevesebb mint 2 százalékponttól (Balás et al., 2019) a 6,4 százalékpontig (KPMG-GKI, 2017) terjedtek.

nak.⁴ Cikkünkben felhasználtuk a magyar gazdaságra vonatkozó információk feldolgozására specializálódott internetes portálok (Portfolio, G7) eredeti megállapításokat tartalmazó adataalapú elemzéseit is.

A magyar gazdaság uniós felzárkózását egyértelműen kimutató GDP/fő PPS-értékváltozásokat a peer országokéval összevetve az is egyértelmű, hogy az utóbbiak többségének a felzárkózási eredményei jobbak voltak, ebben az országkörben a magyar gazdaság pozíciót veszített. Ha bilaterális összehasonlításokat végzünk a peer országokkal, akkor az egyes tagállamok csatlakozási éve és a 2023 közötti időszakban Magyarország pozíciója nyolc országhoz (Bulgária, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Románia, Horvátország és Szlovákia) viszonyítva romlott, és csupán két országhoz, a növekvő népességű és a fejlettsége miatt sokkal kevesebb EU-támogatáshoz jutó Szlovéniához és Csehországhoz képest javult. A fejlettségi rangsorban a 11 ország között Magyarország 2004-ben a 3., 2010-ben a 4., míg 2023-ban már csak a 7. helyen állt. Ezt a pozícióvesztést a GDP/fő volumenindexek különbségei is alátámasztják.

Annak, hogy az alacsonyabb fejlettségű országok egy főre jutó jövedelme gyorsabban emelkedik, mint a magasán fejletteké, van egy általános növekedésméleti magyarázata is, az ún. utolérési hatás (*catch-up effect*; lásd Abramowitz, 1986; Acemoglu 2009). A magasabb szintű technológiák alkalmazásával, a munkamegosztás fejlődésével, a munkatermelékenység emelkedésével és a gazdaság monetizálódásával a fejletlenebb országok gyorsabban növekedhetnek, mint a magasán fejlettek, feltéve, hogy nincs politikai vagy kereskedelmi akadálya a technológia beáramlásának és a tőkéhez jutásnak, továbbá megvannak a szociális képességek az új technológia alkalmazásához és a nemzetközi piaci részvételhez, illetve a GDP növekedését nem emészti fel a népességszaporulat.

Az EU keleti kibővítése során csatlakozó mindegyik új tagállamban – eltérő mértékben – fennálltak az utolérési hatás érvényesülésének feltételei. Az 1980-as évek végétől a COCOM-lista megszüntetése, az 1990-es években a kétoldalú szabadkereskedelmi, beruházásvédelmi és kettős adóztatást elkerülő megállapodások megkötése, majd 2004-től az EU egységes piacához való csatlakozás minden új tagállam

⁴ Ezek között említhetők az Eurostat tagállami adatai, a KSH magyar nemzetiszámlel-statisztikái, az MNB fizetésimérleg-adatai, továbbá egyéb jelentések és elemzések, egy kormányzati megbízásra készült átfogó visszatekintő elemzés 2007–2013-ról (KPMG-GKI, 2017). Az adatok gyűjtése és elemzése során több, az EU-ra, a magyar átalakulásra és a Magyarország–EU viszonyra vonatkozó konceptuális sémát, modellvizsgálatot is adaptáltunk, folyamatosan értékelve, hogy mely konceptuális eszközök milyen kérdésekben, milyen módosításokkal és korlátozásokkal bizonyultak használhatónak a vizsgált kérdések megválaszolásában. Mindezt a cikk alapjául szolgáló tanulmány tartalmazza.

számára megnyitotta a magasabb szintű technológia akadálymentes beáramlását. A külföldi közvetlentőke-befektetések (*foreign direct investments* – FDI), majd a GDP 2–5 százalékát is elérő EU-transzferek pótlólagos tőkéhez juttatták ezeket az országokat. Bőségesen rendelkezésre állt a közepesen képzett munkaerő és nem volt olyan mértékű népességgyarapodás, amely felemésztette volna a növekedés eredményeit.⁵ Az utolérési hatás érvényesülése fontos háttérmagyarázatot ad arra, hogy miért közeledett valamennyi peer ország gazdasági fejlettsége az EU átlagához. Az utolérési hatás fontos általános magyarázat arra is, hogy a 2004-ben még fejletlenebb peer országok egy főre jutó GDP-je miért növekedett gyorsabban, mint a magyar, és a magyar egy főre jutó GDP dinamikája miért haladta meg a nála fejlettebb Szlovéniáét és Csehországot. Magyarország és a peer országok viszonylatában nemcsak utolérés, hanem előzés is végbement, amire az utolérési hatás koncepciója nem ad választ. Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy Magyarország miért csúszott egyre hátrább a fejlettségi sorrendben, miért nem tartotta meg a fejlettségi pozícióját a peer országok között, országspecifikus magyarázat is szükséges.

2. Az uniós tagság gazdaságfejlesztési hajtóerői a tagállamokban

Az EU egyes integrációs lépéseinek és egyezményeinek a tagállamok számára jelentkező gazdasági előnyeit a kutatók úgy tudják a legfrappánsabban kimutatni, ha tényellenesen feltételezik ezek megszűnését, és ún. gravitációs modellek alkalmazásával számszerűsítik ennek a tagállamok gazdaságára gyakorolt hatásait. A gravitációs modellek szimulálják az integrációs lépések és egyezmények megszűnése miatt kieső kölcsönös kereskedelmi forgalom és gazdasági aktivitás tagállami jóléti szinteket csökkentő hatásait. Ezek a modellek igen meggyőzően mutatják be, hogy a vizsgált integrációs lépések és egyezmények, kiegészítve a kohéziós támogatási korrekciókkal, az EU-tagállamok mindegyike számára win-win, azaz mindkét fél számára előnyös intézményi berendezkedést jelentenek.

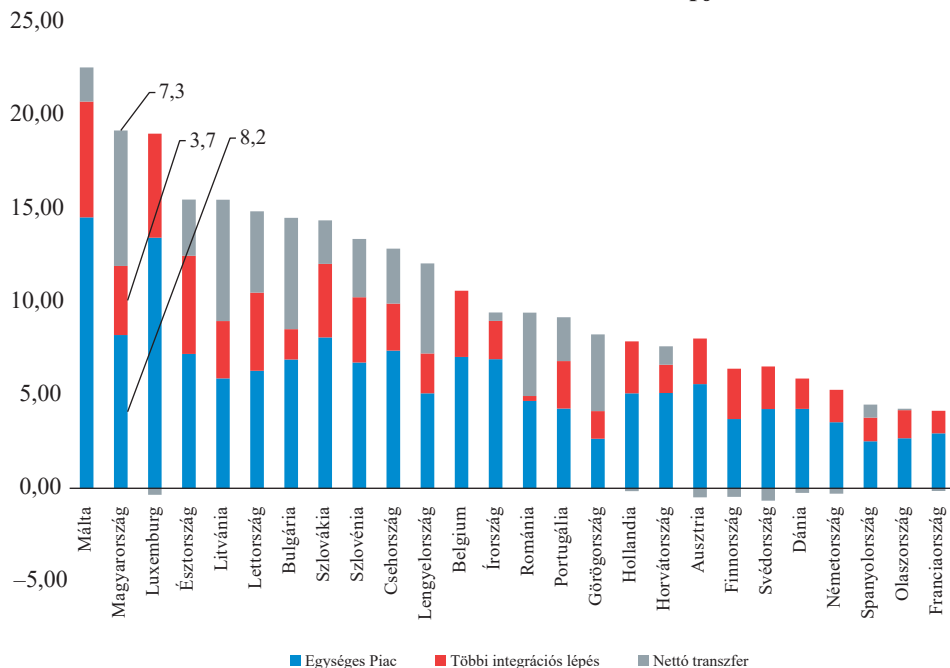
Számos ilyen modellvizsgálat készült (Mion & Ponattu, 2019; Veld, 2019; Felbermayr et al., 2022). Ezek közül, az egyes integrációs lépések és egyezmények,

⁵ Épp ellenkezőleg. A legkevésbé fejlett országok (Bulgária, Románia, a balti államok) népessége rohamosan csökkent, csak a legfejlettebbeké (Csehország, Szlovénia) növekedett kismértékben. Magyarország a két országcsoport között helyezkedett el, az uniós belépéskor fejlettebbek közé tartozott, de a népessége már csökkent, a csökkenés pedig a 2010-es években felgyorsult.

illetve az EU-transzferek hatását elkülönítetten vizsgáló Felbermayr et al.- (2022) modell⁶ eredményeit mutatjuk be az 1. ábrán.

1. ábra

Az uniós integrációs lépések, egyezmények és nettó transzferek megszűnésének modellezett veszteségei az egy főre jutó reáljövedelem (GNI) százalékában, 2010–2014-es adatok alapján

Forrás: Felbermayr et al. (2022:15) alapján a szerzők saját szerkesztése.

A modellszámítások konklúziói a következők:

- az uniós integrációs lépések és egyezmények még a nettó befizető tagállamok számára (Ausztria, Németország, Dánia, Franciaország, Írország, Luxemburg, Hollandia és Svédország) is jóléti többletet teremtenek;

⁶ A következő uniós integrációs lépések és egyezmények megszűnésének hatásait modellezzük: a vámunió összeomlása; az egységes piac szétesése; az euróövezet felbomlása; a schengeni övezet feloszlata; az EU és harmadik országok között 2014-ben fennálló regionális kereskedelmi megállapodások megszűnése; az előző pontokban szereplő minden integrációs forma és egyezmény teljes megszűnése; ezekhez hozzáadva a nettó uniós transzferek megszűnése.

- a jóléti többletek 60–90 százaléka az EU egységes piacához köthető;
- minél kisebb egy tagállam (és annak belső piaca), annál többet nyer az EU egységes piacához való hozzáféréssel;
- felzárkózás esetén a nettó uniós transzferek csak 15-20 éves átmeneti hajtóerőt jelentenek az érintett tagállamok számára.

Az integrációs lépések és egyezmények – miközben minden tagállam számára jóléti többletet teremtenek – az újonnan csatlakozott, kevésbé fejlett országok számára még hatásosabbak, ugyanis kettős felzárkóztatási hajtóerőt (*convergence machine*) képeznek (Gill & Raiser, 2012) az EU egységes piacához csatlakozás gazdasági növekedést serkentő és a közös költségvetéséből kapott, igen jelentős nettó támogatások stabilizációs és gazdaságfejlesztő hatásai révén.

A 2010 és 2014 közötti időszakban a magyar nettó transzfer kiemelkedően magas volt. Ezt a kiugró adatot a teljes tagsági időszakunkra jutó kb. 3 százalékos GDP-arányos nettó támogatással helyettesítve az adódik, hogy *a magyar gazdaság növekedésére az unió egységes piacához való hozzáférésnek kb. 2,5-3-szor akkora volt a hatása, mint a kapott nettó EU-támogatásoknak.*

3. Az EU egységes piacához csatlakozás elsődleges gazdasági hatásai Magyarországon

A 450 millió lakosú és 14,5 billió euró GDP-t előállító Európai Unió belső piaca az uniós megfogalmazás szerint olyan egységes piac, ahol biztosítva van az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a személyek szabad mozgása, és ahol az európai polgárok szabadon élhetnek, dolgozhatnak, tanulhatnak és vállalkozhatnak. Az egységes piac sokféle hatást gyakorol a magyar gazdaság szereplőire, amelyek közül két hatáslánc emelhető ki.

Az első az áruk, szolgáltatások és a tőke szabad áramlásához köthető, és feltételezésünk szerint az egységes piac fő húzóerejeként hat Magyarországon: egységes uniós szabályozási környezet – alacsony magyarországi munkaerőköltségek –, külföldi működőtőke-vonzás és -beáramlás, technológiai modernizáció – a gazdaság külföldi tulajdonosi szektorában exportra termelő munkahelyek létrehozása, kvázi fejlett exportszerkezet, masszív uniós viszonylat külkereskedelmi aktívummal –, a külföldi tulajdonosi részesedésű szektor integrációjának megkezdődése.

Az egységes piac másik fő hatáslánca a személyek szabad áramlásához kapcsolódik és – szemben a fenti elsődleges hatáslánccal – nagyon ellentmondásos a hatása

a magyar gazdaság felzárkózására. Az EU-tagállamok munkapiacának megnyitása nagyszámú képzett magyar munkavállaló tartós vagy végleges kiáramlását okozta, amely veszteséget csak átmenetileg és részben ellensúlyoz a hazai munkanélküliség enyhülése, a külföldön dolgozók jövedelemátutalása és a fejlettebb piaci környezetben tapasztalatot szerzettek kis részének hazatérése.⁷

A következőkben az elemzésünket csak az egyértelmű gazdaságfejlesztési hajtóerőként működő első hatáslánc főbb elemeinek bemutatására és statisztikai elemzésére korlátozzuk, a második hatásláncot nem tárgyaljuk.

a) Az egységes piac uniós szabályozási környezete Magyarországon

Az Európai Bizottság sziszifuszi munkát végez az egységes piac fenntartása és fejlesztése érdekében, amely fontos feltétele az uniós vállalkozások tranzakciós költségei minimalizálásának. Az EU legutóbbi éves versenyképességi jelentése (Európai Bizottság, 2024) többek között azt értékelte, hogy a tagállami szabályozás milyen mértékben felel meg az egységes piacinak. 2023 decemberében a tagállami szabályozás nem megfelelőségi aránya átlagosan alig 1,2 százalék, tehát igen alacsony mértékű volt. A magyarországi megfelelőség ugyan a leggyengébb volt 2,3 százalékos nem megfelelőségi aránnyal, de ez a mérték sem kérdőjelezi meg azt, hogy itt is érvényesül az unió egységes piaci szabályozása.

A Bizottság kötelezettségzegési eljárást indít azokban az esetekben, amikor a tagállam nem igazítja ki a kifogásolt rendelkezést. Az online elérhető kimutatás alapján 2023 augusztusáig közel 22 ezer kötelezettségzegési eljárás indult. Ezek közül 716 eset, az összes eljárás közel 3 százaléka Magyarországgal szemben volt, ami a többi tagállamhoz viszonyítva nem kirívó. Az egységes piaci szabályok betartatása Magyarországon sem járt több konfliktussal, mint más tagállamokban.

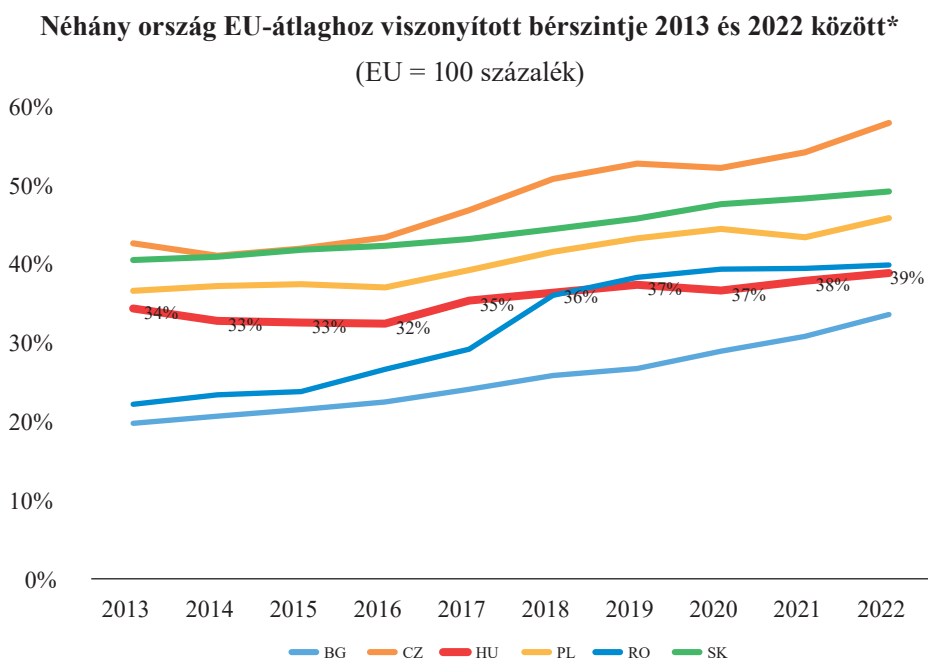
b) Az EU egységes piacán alacsony magyarországi munkaerőköltségek

A magyar EU-tagság tizenkilencedik évében, 2022 őszén a kormányzati üzenetek közvetítésére is vállalkozó Magyar Kereskedelmi és Iparkamara elnöke azzal szembesített mindenkit, hogy „a versenyképességünk egyik alapja ma még mindig

⁷ A csatlakozás munkaerőpiaci derogációinak megszűnése után, 2010 és 2015 között nagy tömegben 300 ezer, a magyar iskolarendszerben végzettséget szerzett, jobb megélhetést kereső dolgozó hagyta el az országot, és vállalt munkát nyugat-európai országokban. Az évtized második felében a munkavállalók kiáramlása lelassult, és a ki- és beáramlás kiegyenlítetté vált.

az olcsó munkaerő”, és emiatt a gazdasági kamara nem támogatja az uniós minimálbér bevezetését (Parragh, 2022). A magyarországi átlagos bérszint többféleképpen is összevethető más tagállamokéval. Ha az átlagos bérszintek vásárlóerejét akarjuk összevetni, akkor a helyi valutákban számított béreket uniós vásárlóerő-paritáson átszámítva kell közös nevezőre hozni. Ha a munkaerőköltségeknek a tőkeáramlást befolyásoló hatásait vizsgáljuk, akkor az átlagos bérszinteket piaci árfolyamon átszámítva kell összehasonlítani, összekapcsolva a munkatermelékenységi szintek összevetésével is. Ha azt a speciálisabb kérdést vizsgáljuk, hogy az átlagos bérszintek tagállamok közötti különbségei hogyan befolyásolják az uniós vállalati központok unión belüli gyártásallokációs döntéseit (ahol a technológiatranszferek mérséklik a termelékenységi különbségeket), akkor az összehasonlítás leegyszerűsíthető a helyi valutákban kifejezett tagállami bérszintek piaci euróárfolyamon történő átszámítására és összevetésére.

2. ábra

Megjegyzés: *A tagállami átlagos bérszinteket piaci árfolyamon konvertáltuk euróra.

Forrás: Torontáli (2024) és (Eurostat, 2024b) alapján a szerzők saját szerkesztése.

A magyarországi bruttó bérszint piaci euró-forint árfolyamon számolva 2022-ben az uniós átlag alig 39 százalékát tette ki. Ennél ugyan érdemben magasabb arányszámot, 64 százalékot kapunk, ha vásárlóerő-paritáson végezzük el az összevetést, azonban ez a magyarországi relatív bérszint is csak a görög és bolgár relatív bérszinteket előzi meg.

A 2. ábrából kivehető, hogy egyrészt mindegyik újonnan csatlakozott közép- és kelet-európai tagállam munkaerőköltségei alacsonyak az EU átlagához képest, azaz fennáll a befektetők számára a munkaerőköltség-arbitrázs lehetősége gyártás-áthelyezések esetén. Másrészt a peer országok átlagos bérszintje lényegesen jobban emelkedett, mint a magyarországi. Ebben minden bizonnyal fontos szerepe volt a leértékelő árfolyam-politikanak, a magyarországi bérek nominális emelkedésének euróban kifejezett hatását ugyanis gyengítette a forint jelentős leértékelődése. A 2004. évi csatlakozás óta a forint több mint 50 százalékkal, a térségi devizák közül a legnagyobb mértékben gyengült az euróval szemben.

Ráadásul a magyarországi bérszinteknek az EU-átlaghoz való közeledése 2013 és 2022 között (34-ről 39 százalékra) messze elmaradt az ország általános gazdasági fejlettségének EU-átlag mögötti felzárkózásától is (az euróra piaci árfolyamon átszámított magyar GDP az EU-átlag 39,7 százalékáról 54,5 százalékára nőtt ugyanebben az időszakban). Az MNB elemzése szerint a GDP-növekedéstől elmaradó bérnövekedés mögött az húzódik meg, hogy Magyarországon egyedülként az EU-ban a KSH nemzeti számlák kimutatásai szerint⁸ még 2012 óta is 6 százalékponttal csökkent a bérek részesedése a GNI-ben, ezzel párhuzamosan a vállalati és az állami jövedelmek értelemszerűen emelkedtek. Kézenfekvő magyarázat lenne erre az, hogy a nemzeti számlákban kimutatott bérhányadcsökkenés nem a munkavállalói bruttó bérek részarányának visszaeséséből adódik, hanem a munkáltatói bértérheknek a 2010-es években végrehajtott többlépcsős mérsékléséből. Nemcsak a bérhányad csökkent azonban, hanem a háztartások rendelkezésre álló jövedelmének GNI-ben elfoglalt aránya is (MNB, 2024). Ennek a magyarázatára további feltáró vizsgálatokra van még szükség.

A magyarországi bérszint felzárkózását a következő munkaerőpiaci okok is fékeztek:

- A Nemzeti Együttműködés Rendszere (NER) az ún. munkaalapú állam felépítését tűzte ki célul (Orbán, 2014:1), amit a közmunkás-foglalkoztatás bővítésével, az uniós kkv-támogatási programokban a hatékonyság javításával

⁸ Az MNB elemzése is felhívja a figyelmet arra, hogy ellentmondás van a KSH-adatközlésekben, az intézményi bérszisztematikák a 2010-es évek közepétől jóval magasabb béremelkedést mutattak ki.

szemben a munkahelyteremtés előnyben részesítésével és az exportorientált ipari külföldi közvetlen befektetések munkahelyteremtési kötelezettségének előírásával segítette. Ennek következtében a magyarországi munkahelyek száma nagymértékben növekedett, de túlnyomórészt alacsony képzettséget igénylő területeken.

- Gyenge volt a magyarországi szakszervezetek béremelési érdekképviselői aktivitása és képessége (különösen a külföldi tulajdonosi részesedésű vállalati szektorban).
- Amíg Magyarországon többszáz ezres volt a munkát keresők száma, addig a munkaerőpiaci feszültség levezetéseként szolgált⁹ az, hogy 2010 és 2015 között 300 ezer fő (az akkori foglalkoztatotti állomány 7-8 százaléka) tartósan nyugat-európai országokban vállalhatott munkát.¹⁰ A 2010-es évek végére azonban nagyrészt kimerültek a belső munkaerő-tartalékok, aminek nyomán a levezetőszelep-hatás megszűnt, sőt egyes szakmákban (például vendéglátás) a nyugati országokból származó munkaerő kereslete növelte a belföldi béremelési nyomást.

c) Munkahelyteremtés és modern technológiájú, külföldi irányítású gazdasági szektor kiépülése Magyarországon külföldi közvetlentőke-befektetések révén

Az 1980-as évek végi magyarországi piacnyitást követő privatizációs lehetőségek kihasználása, az alacsony magyarországi munkaerőköltségek és (az 1994-ben benyújtott uniós felvételi kérelem után) az egységes európai piac szabályrendszeréhez való közeledés már több mint három évtizeddel ezelőtt előmozdította a külföldi

⁹ Kelemen (2020) a 2010 utáni magyar kormány és az EU-intézmények viszonyának leírására megalkotta az *authoritarian equilibrium* koncepciót. Ennek három alkotórésze van: az első az EU politikai rendszerének azon hiányossága, hogy nem képes fellépni a demokrácia tagállami leépülése ellen, a második a bőkezű EU-támogatás a demokratikus berendezkedést romboló magyar kormányzat részére is, a harmadik pedig a tagállami társadalmi és politikai feszültségek levezetése az EU-n belüli szabad munkaerőmozgással. Ez a felfogás a munkaerőpiaci hatásoknál tágabb összefüggésben értelmezi az EU-n belüli szabad munkavállalás feszültségvezető szerepét. Ugyanakkor a felvázolt egyensúlyt nem pillanatnyi tehetetlenségi helyzetnek, hanem stabil állapotnak tekinti, ami nem támasztható alá. Sem a magyar kormány, sem az EU nem nyugodott bele ebbe a helyzetbe. Az átmeneti tehetetlenségi helyzet 2015 után megszűnt, mert egyrészt a magyar kormány identitáspolitikai harcba kezdett az EU-val szemben, másrészt az EU elindította a jogállamiság-védelmi erőfeszítéseit.

¹⁰ A tanulmánynak a Pénzügykutató Intézetben tartott vitáján hívta fel a figyelmet Juhász Pál arra a csapdahelyzetre, hogy a 2010-es évek elején a magyarországi munkavállalók köréből Nyugat-Európába kikerülő 300 ezer fő helyére ugyanennyi sokkal képzetlenebb közfoglalkoztatott lépett. Várhegyi Éva pedig ennek az országon belüli térségi vetületét emelte ki: a népességet veszítő kelet-magyarországi régiókban nem maradt kellő számú magasan képzett munkaerő a gazdaság minőségi fejlődéséhez.

közvetlentőke-befektetések beáramlását. A külföldiek Magyarországon befektetett tőkeállománya a 2008. évi 62,5 milliárd euróról 2022-ben közel 100 milliárd euróra emelkedett. Ennek 70-78 százaléka EU-tagállamokra jutott.

A magyar kormányok változatos pénzügyi eszközökkel ösztönözték a tőkebeáramlást (az 1990-es évek elején egyedi támogatáscsomagokkal és privatizációs ajánlatokkal, 1994 és 2004 között normatív, akár 100 százalékot is elérő társaságiadó-kedvezményekkel, az EU-csatlakozás után és különösen 2010-től ún. egyedi kormánydöntésű [EKD] befektetőtámogatási megállapodásokkal és általánosan alacsony társasági adókkal). 2010-ig – a mezőgazdaság kivételével – minden szektorban szívesen látta a kormány a külföldi befektetőket, 2010 után azonban a befektetésösztönzés koncentráltabbá vált (ipari exportkapacitások, kiszervezett pénzügyi-számviteli szolgáltató részlegek, filmgyártási bér munkák vonzása), míg egyes stratégiai ágazatokban (energetika, pénzintézetek) igyekezett visszaszorítani a külföldi tulajdont.

A több évtizedes külfölditőke-beáramlás eredményeként a KSH adatai szerint „2020-ban a Magyarországon működő vállalkozások 2,1 százaléka (13,9 ezer) állt külföldi irányítás alatt. Alacsony számuk ellenére a külföldi vállalatok az összes hazai vállalkozás árbevételének, valamint hozzáadott értékének közel felét realizálták, és a nettó tárgyieszköz-beruházások több mint negyztizedét valósították meg. Az összes hazai vállalkozás munkavállalóinak negyedét szintén külföldi irányítású leányvállalatok foglalkoztatták. Az összes Magyarországon működő vállalkozás árbevételének 34 százaléka származott exportértékesítésből, amelynek 80 százalékát külföldi irányítású cégek realizálták” (KSH, 2020:1). Ezek a részesedések uniós összehasonlításban kiugróan magasak.

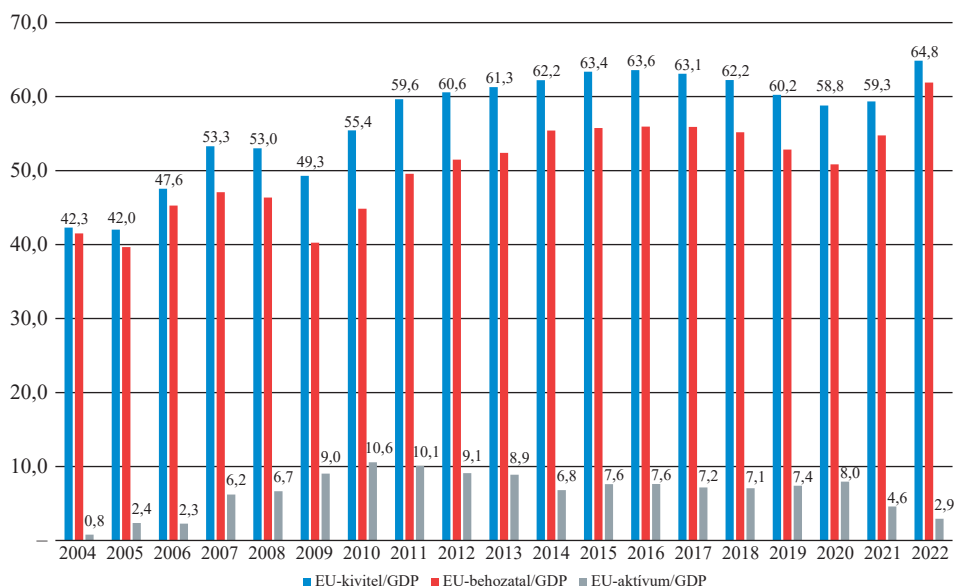
Az Európai Unió tagállamaiban a külföldi irányítású vállalkozások részaránya átlagosan kevesebb mint fele volt a magyarországinak. 2017-ben az összes vállalkozás 1,3 százaléka volt külföldi irányítású, amelyek a hozzáadott érték 20 százalékát állították elő. A külföldi tőke szerepe a hozzáadott érték előállításában Írország (62,8 százalék), Magyarország (50,0 százalék), Szlovákia (48,1 százalék), Románia (44,2 százalék), Luxemburg (43,7 százalék) és Csehország (42,9 százalék) esetében volt a legmagasabb, míg a skála másik végén Ciprus (13,2 százalék), Olaszország (15,9 százalék), Görögország (16,5 százalék) és Franciaország (17,2 százalék) állt (Gulácsi & Kerényi, 2024:58).

d) Az uniós viszonylatú külkereskedelmi forgalom bővülése, aktívum és fejlett exportszerkezet

Az uniós tagság időszakában a magyar gazdaság EU-viszonylatú külkereskedelmi forgalma gyorsabban bővült, mint a GDP (az arányszámok növekedését a 3. ábra mutatja). Az EU részaránya az exportban a 2010-es évek második felére elérte a 80 százalékot. Az áruforgalom egyenlege mindvégig többletet mutatott, amely 2010-ben a GDP 10 százalékát is meghaladta. (Az aktívum 2015-ben Németországgal szemben 3 milliárd euró, a 15 tagú EU-val szemben 6 milliárd euró, a három visegrádi országgal – Csehország, Szlovákia és Lengyelország – szemben 4 milliárd euró volt). Magyarország az uniós aktívumával ellentételezi az orosz (energia) és a kínai (anyagok, alkatrészek, fogyasztási cikkek) viszonylatú áruforgalom passzívumát.

3. ábra

Magyarország uniós viszonylatú kivitele, behozatala és aktívuma a GDP százalékában*

Megjegyzés: * Változó országhöz, 2007-ben Románia és Bulgária, 2013-ban Horvátország csatlakozott az EU-hoz, 2020 elején az Egyesült Királyság kilépett az EU-ból.

Forrás: KSH és Statdat alapján saját szerkesztés.

A kiviteli és behozatali részarányok változását másutt részletesen bemutatjuk (Gulácsi & Kerényi, 2024: 59), ezekből az alábbi következtetések vonhatók le:

- A kivitelben a német gazdasági dominancia számottevően, míg Ausztria és az egyéb magorszárok részesedése kisebb mértékben csökkent, de ezt a csökkenést a közép- és kelet-európai EU-tagországok – Románia és Horvátország belépése után is – masszívan emelkedő részesedése teljesen ellensúlyozta.
- A behozatalban a német gazdasági dominancia számottevő, az egyéb magorszárok aránya kisebb mértékben csökkent, amit a közép- és kelet-európai országok részesedésének – Románia és Horvátország belépése után is – számottevő emelkedése csaknem teljesen ellensúlyozott.
- A közép- és kelet-európai országok behozatali és kiviteli súlyának emelkedése mögött részben a multinacionális vállalatok régiós alközpontjainak kialakulása és regionális hálózatainak megerősödése húzódik meg.

A magyar gazdaságban az 1990. évi rendszerváltozást követő három évtized alatt a külföldi közvetlen befektetések eredményeként uniós piaci exportra orientált nemzetközi leányvállalati szektor jött létre. A 2020-as évekre a magyar export gazdasági összetettsége már a legfejlettebb országok közé tartozónak látszik, lásd a Harvard egyetem gazdasági komplexitást mérő és globálisan összehasonlító projektjének a magyar gazdaságra vonatkozó eredményeit (Gulácsi & Kerényi, 2024:60). Bár évtizedes hagyományai vannak annak, hogy az országok exportszerkezetének összehasonlításából a technológiai fejlettségükre vonjanak le következtetéseket, ezek csak a dominánsan végtermékeket exportáló országokra érvényesek és ma már egyre több fenntartással kezelendők, ugyanis a nemzetközi áruforgalom jelentős része multinacionális vállalatokon belül zajlik, amelyekben az innovációs képességek és a telepített technológiák országok közötti allokációja szétválik.

Látszólagos ez az élvonalbeli szerkezeti fejlettség vagy valóságos? Az export fejlett ágazati szerkezete élvonalbeli technológiai és innovációs képességekkel párosul-e? Vagy az a helytálló vélekedés, hogy az ipari befektetők magas színvonalú technológiákat behozva is csak az értékláncaik (K+F – beszerzési logisztika – beszállítói részegységgyártás – összeszerelés – értékesítési logisztika – értékesítés – finanszírozás) kevésbé értékteremtő elemeit helyezik át a magyarországi üzemeikbe? Csak az alacsonyabb képzettségű munkaerőt igénylő és alacsony hozzáadott értéket előállító összeszerelési fázisok kerülnek Magyarországra, vagy a magasabb hozzáadott értékű K+F-tevékenységek is, illetve a beszállítói részegységgyártás egy része is? Az uniós egységes piac gazdaságfejlesztő hatásainak áttekintését ennek a kérdésnek az elemzésével zárjuk.

e) Túllép-e a magyar gazdaság az összeszerelőműhely-modellen?

A Magyarországra irányuló külföldi működőtöke-beáramlás harmadik évtizedében az EU-ba exportáló élenjáró autógyártó külföldi nagyvállalatok körül már hazai beszállítói hálózatok is kialakultak (Klauber et al., 2011; Végh, 2023; Végh, 2024). A magyarországi telephelyeiken kialakított mérnöki fejlesztőrészlegeknek és például a szegedi lézerközpont létesítésének köszönhetően érzékelhető létszámnövekedés is végbement a K+F terén.

Az EU-ban tartósan a sereghajtók közé tartozik azonban a magyar bérszint és a GDP megcélzott 2 százalékatól még mindig messze elmarad a hazai K+F ráfordítási hányad. Még mindig hiányoznak a multinacionális vállalatok magyarországi leányvállalatainak a szellemi tulajdonát képező know-how-k, szabadalmi bejelentések és azok licenszbe adási bevételei is (Gulácsi & Kerényi, 2024: 61).

Ahogy a kiszervezett pénzügyi-számviteli szolgáltatórészlegek létrejötte nem jelenti azt, hogy Magyarország nemzetközi pénzügyi központtá válna, vagy az etyeki és fóti filmstúdiók felfutása azt, hogy mini Hollywood jönne létre, ugyanígy önmagukban a mérnöki fejlesztőmunkák csoporton belüli kihelyezése helyi szabadalmi és licenszjogok képződése nélkül nem teszi nemzetközi ipari és információs technológiai fejlesztési központtá Magyarországot.¹¹ Ehhez hozzá kell még tenni, hogy régiós összevetésben is nagyon gyenge a hazai gyökerű technológiai cégek teljesítménye (Nyitrai, 2024), és a költségvetési és felsőoktatási szektor K+F-aktivitása sem tud kilépni a low-budget K+F-csapdájából.

Bár megkezdődött a külföldi irányítású vállalatok magyar gazdaságba integrálódása és megindult a magasabb képzettséget igénylő mérnöki tevékenységek Magyarországra történő kihelyezése is, még nagyon messze vagyunk attól, hogy az élvonalbeli exportszerkezettel összhangban legyenek a hazai technológiai innovációs képességek. Az ezen a téren elindult fejlődést is megtörte a 2020-as évek iparpolitikai visszalépése, az alacsony magyarországi hozzáadott értéket valószínűsítő akkumulátorgyártó és -újrafeldolgozó óriásüzemek erőltetett betelepítése, mert ezek szigetszerű üzemek, amelyekben alig lesznek magasabb képzettséget igénylő munkahelyek és helyi K+F-tevékenységek.¹²

¹¹ Egy magyar példa a nemzetközi K+F-együtműködés vállalatközponti irányítására és a szellemi tulajdonjogok telepítésének fontosságára: Németh & Gulácsi (2023).

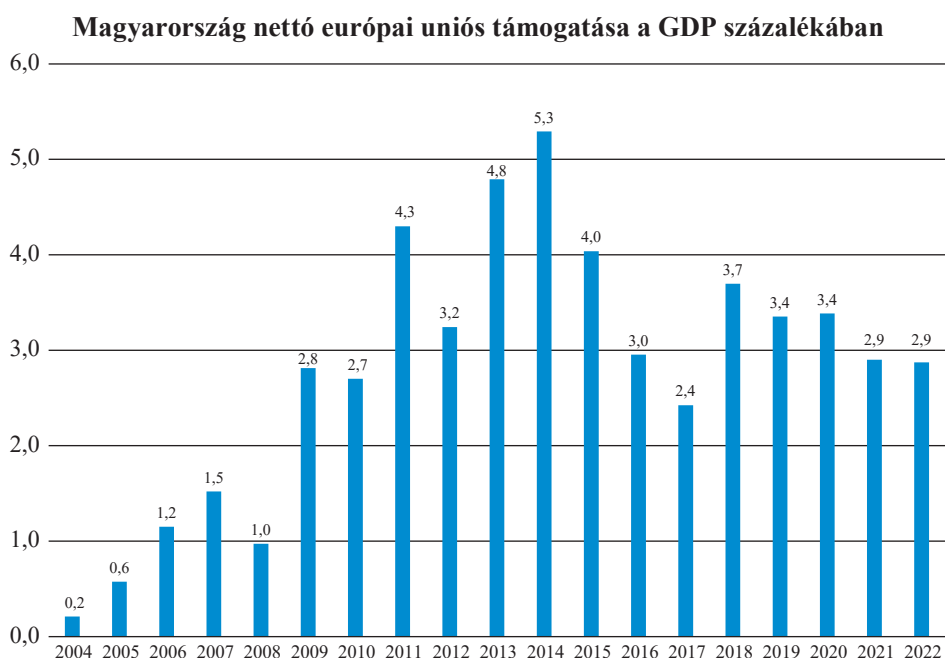
¹² „Az egész térségben csökken a járműipar hazai hozzáadott értéke, de a magyar adatnál csak a szlovák alacsonyabb... az eddigi számok alapján még az sem kizárt, hogy Matolcsy György jegybankelnöknek igaza volt, amikor 18 százalékra tette az akkumulátorgyárak hazai hozzáadott értékét. Ehhez hasonló értékekkel pedig aligha lesz magyar felzárkózás a gazdagabb országokhoz, legalábbis,

4. Az uniós költségvetésből kapott támogatások stabilizációs és gazdaságfejlesztő hatásai Magyarországon

a) Néhány adat az EU-támogatásokról

Gazdaságtörténeti visszatekintésben kivételes mértékben áramlottak be vissza nem térítendő külföldi források Magyarországra az EU közös költségvetéséből kapott támogatások révén. Az uniós közös költségvetés tagállami egyenlegei alapján a 2004 és 2022 közötti tagsági időszakban Magyarország a nettó kedvezményezett tagállamok élcsoportjába tartozott.

4. ábra

Forrás: Az Európai Bizottság (2024) és a KSH adatai alapján a szerzők saját szerkesztése.

A Magyarország által kapott éves uniós támogatások összege 2004 és 2009 között fokozatosan emelkedett. Ebben az időszakban még a 2000 és 2006 közötti uniós

ha közben a járműipar és kapcsolódó ágazatainak szerepe szinten marad vagy még nő is a magyar gazdaságon belül” (Váczi, 2023:1).

pénzügyi ciklus előirányzatai határozták meg az elszámolásokat, és annak lezárása ment végbe. A 2007-ben kezdődött új periódus előirányzatainak kialakítása már az újonnan csatlakozott tagállamok részvételével történt, a (fokozatosan emelt) mezőgazdasági támogatásokban ez hamar jelentkezett, míg a strukturapolitikai projektek forrásainak lehívása 2010 után vett lendületet.

Magyarország a 2004. évi csatlakozását követően már 2009-től kezdve minden egyes évben megkapta az éves GDP-jének 2,4–5,3 százalékát kitevő nettó uniós támogatást (4. ábra).

Ha összesítjük az uniós pénzügyi ciklusokban kapott, illetve előirányzott támogatásokat, megállapítható (Gulácsi & Kerényi, 2024:25), hogy:

- Magyarország a 2006-ban befejeződő pénzügyi ciklusban 4 milliárd euró, 2007 és 2013 között 27 milliárd euró, 2014 és 2020 között 39,5 milliárd euró szakpolitikai támogatást kapott. A 2021 és 2027 közötti uniós költségvetési periódusban – 2024. év eleji előrejelzések alapján – 34 milliárd euró szakpolitikai és 5,8 milliárd euró RRF-támogatásra, valamint 3,9 milliárd euró RRF-hitelre számíthat;¹³
- a szakpolitikai támogatások kb. 30 százaléka mindvégig mezőgazdasági és vidékfejlesztési, a többi strukturapolitikai és kohéziós célú;
- RRF-támogatás és RRF-hitel nélkül a 2021 és 2027 közötti transzferek összege azért marad el az előző pénzügyi ciklusétól, mert a strukturapolitikai és kohéziós célú támogatások a tagállamok nagyrégióinak gazdasági fejlettségétől függenek. A különbségek viszont a felzárkózás eredményeként mérséklődnek. A nettó transzferek az EU költségvetéséhez való magyar hozzájárulás emelkedése miatt még jobban csökkennek.

A Magyarországra érkező uniós források kettős szerepet töltek be: egyfelől stabilizálták a magyar pénzügyi rendszert, és szanálták a magyar mezőgazdaságot, másfelől a strukturapolitikai és kohéziós projektek révén hozzájárultak a gazdasági modernizációhoz és növekedéshez.

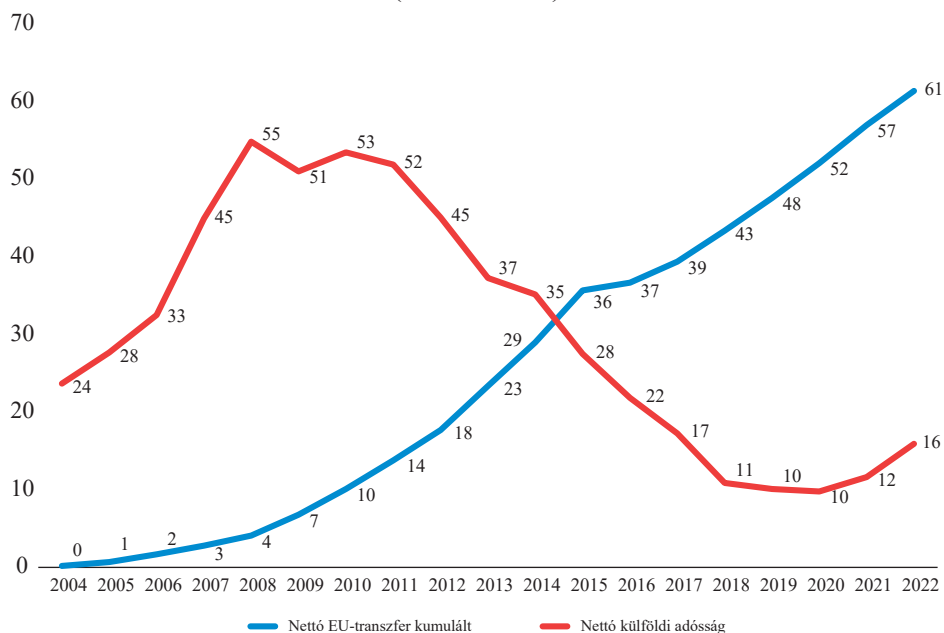
¹³ Az Európai Unió által a koronavírus által előidézett válság utáni tagállami kilábalás segítésére létrehozott – tőkepiaci hitelfelvétellel finanszírozott, az EU költségvetésén kívüli – ún. helyreállítási és ellenállóképességi eszköz, amely a tagállamoknak az Európai Tanács által elfogadott nemzeti programok végrehajtásához biztosít vissza nem térítendő támogatást, illetve hitelt.

b) A 2010–2022 közötti időszakban kapott magyarországi EU-hitelek és támogatások pénzügyi stabilizáló és mezőgazdaság-szanáló hatásai

A magyar kormány a felelőtlenül költekező költségvetési politikája miatt már a 2004. évi EU-csatlakozástól kezdve túlzottdeficit-eljárás alatt állt, majd a 2008. évi nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság kitörésekor az EU pénzügyi segítségére szorult. 2008. november elején, amikor az ország fizetőképességét veszélyeztető spekulációs nyomás alá került a forint, a magyar kormány segítségért fordult az IMF-hez és az EU-hoz. Magyarország kivételes eljárásban egy közös IMF–EU hitelcsoportot (gazdasági védőháló) kapott, amelyből 14,3 milliárd euró hitelt igénybe is vett. Ez a hitelkeret azután több részletben, 2013 és 2016 között került visszafizetésre (Varga, 2016).

5. ábra

**A nettó EU-transzferek kumulált összege és a nettó külső adósság*
2004 és 2022 között**
(Milliárd euró)

Megjegyzés: *FDI-adósság nélkül.

Forrás: MNB, KSH; saját szerkesztés.

Jóllehet a portfolio.hu portál szakírói a 2010-es évek közepén több elemzésben is (Madár, 2015) kiemelték a Magyarországra jövő EU-transzferek fizetésimérleg-stabilizáló szerepét, ez a hatás mindmáig kevésbé ismert. Az euróban beérkező uniós transferek az MNB devizatartalékát emelik, és ezzel javítják a fizetési mérleg egyenlegét. Ez tette lehetővé 2015 és 2017 között a lakossági devizaalapú hitelek forintosítását és a lejáró devizaadósság visszafizetésével a nettó külföldi adósság radikális csökkentését.

Fő szabályként az ESA 2010-es, eredményszemléletű uniós módszertan szerint készítendő elszámolásokban a beérkező közösségi támogatások közvetlenül ugyan nem javítják a tagállami költségvetés egyenlegét (Banai & Csonka, 2009), közvetetten azonban mégis érvényesül ez a hatás. A megvalósított projektek az adótaralmukkal ugyanis többletbevételeket generálnak, illetve számos, egyébként a nemzeti költségvetést terhelő kiadási tétel finanszírozásával tehermentesíthetők is azt. A 2007 és 2013 közötti ciklust kormányzati megbízásra értékelők szerint is az EU által támogatott projektekből származó többlet ÁFA- és SZJA-bevételek is szükségesek voltak ahhoz, hogy 2013-ban megszűnjön a Magyarországgal szembeni túlzottdeficit-eljárás (KPMG-GKI, 2017). Hagyományosan a magyar költségvetést tehermentesíti az egyik legjelentősebb uniós transzfer, az agrártámogatások folyósítása, és újabban ehhez csatlakozik a pedagógusbér-emelés társfinanszírozása is.

Az EU-ból kapott transferek a magyar folyó fizetési mérleg és költségvetés stabilizálása mellett a mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatások révén is betöltnek gazdaságstabilizáló és szociálisvédőháló-szerepet.

Az uniós támogatások 30 százalékát Magyarországon mezőgazdaságra és vidékfejlesztési célokra használják fel. A mezőgazdaság kibocsátása a szocialista termelőszövetkezeti rendszer és a vele szimbiózisban élő háztáji gazdálkodás szétesése idején, az 1990-es rendszerváltozás körüli években nagyot zuhant, és azóta 30 éve nagy kilengésekkel ingadozik egy tendenciájában stagnáló pályán. A mezőgazdaság átalakulása során a „földhasználók száma radikálisan csökken. Két évtizeddel korábban 1,5 millió család kapcsolódott valamilyen formában a földműveléshez, míg 2016-ig milliós tömeg hagyott fel a gazdálkodással” (Kovács, 2018: 262).

Az EU-csatlakozás legfőbb ágazati haszonélvezője a magyar mezőgazdaság volt, legalábbis abban a tekintetben, hogy minden addigit messze meghaladó vissza nem térítendő külső forráshoz jutott. Ezek felhasználása azonban nem eredményezte az ágazat átfogó korszerűsödését. Döntő részüket járadékszerű, területalapú jövedelempótló támogatásként fizették ki a magyar hatóságok. A transferek feltőkésítették a nagyüzemi szántóföldi növénytermesztést (és 2023-ban megkezdődött a nagyüzemi állattartó telepeket megszerző/fejlesztő vállalkozások támogatása is), de

a zöldség- és gyümölcsstermelés, illetve a falusi kisüzemi állattartás zuhanását nem tudták megállítani.

„Míg az Unió egészében a gazdálkodók kb. 20 százaléka kapja az agrártámogatások 80 százalékát, addig Magyarországon a kedvezményezettek felső tizede kapja (2019-ben 77,5 százalékot), és az alsó 10 százalék (az igazi törpebirtokosok) a brüsszeli források alig 0,13 százalékát tudják megszerezni” (Kolozsi, 2021). Az uniós mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatások egyrészt elősegítették 45-50 ezer család jelentős vagyonosodását, másrészt a nyugdíjminimum alatti összegű szociális juttatást jelentenek 40 ezer család számára (K-Monitor, 2023; Raskó, 2024).

c) A 2010–2022 közötti időszakban kapott magyarországi strukturális és kohéziós támogatások gazdaságfejlesztő hatásai

A földalapú mezőgazdasági támogatások ágazati stabilizáló fő funkciójától eltérően az uniós transzferek 70 százalékát kitevő struktúrapolitikai és kohéziós támogatások felzárkózási célúak. Az ezekhez kapcsolódó projektek a források hatékony felhasználásával bővítik és modernizálják a gazdaságot, fejlesztik az infrastruktúrát, és növelik a foglalkoztatást a kkv-szektorban.

A 2007 és 2013, valamint a 2014 és 2020 közötti pénzügyi ciklus uniós forrásokból megvalósított projektjeinek kiemeltlétesítmény-adatait lásd Gulácsi & Kerényi, 2024: 63, míg a projektek céljainak teljesítését és a támogatásfelhasználás hatékonyságát a következő alfejezetben tárgyaljuk.

2007 és 2013 között az Európai Bizottság által készített független értékelés szerint „Magyarországon volt a legmagasabb a kohéziós finanszírozás aránya a 28 tagország közül, amely az állami beruházási kiadások 57 százalékát tette ki a 2007–2013-as ciklusban. Míg Magyarország egy főre vetítve évente 304 eurónyi uniós támogatást kapott a 2007–2013-as ciklusra, addig ez a szám a 12 új kelet-közép-európai uniós tagállam átlagában csak 207 euró” (Portfolio, 2016). 2014 és 2020 között Magyarországon az összes állami beruházás 43 százalékát finanszírozták uniós transzferek.

d) A struktúrapolitikai és kohéziós támogatások lehívásának és felhasználásának kettős normatív kerete és kétféle értékelése

Az uniós struktúrapolitikai és kohéziós támogatásainak magyarországi hasznosulását sokoldalúan elemezte Medve-Bálint et al. (2022), az eredményeket uniós

tagállamokra érvényes normák szerint értékelve és közép-európai összehasonlítást is végezve. A keleti bővítés után az új tagállamok a kohéziós politika eredeti területi-egyenlőtlenség-csökkentési céljai helyett előtérbe helyezték a gyorsabb megtérülést és a mielőbbi elköltést ígérő országos programokat. Ennek érdekében is gyengítették a területi középírányító szervek szerepét a programozásban és ellenőrzésben.

Mindez a központi kormányzati adminisztrációs kapacitás hiányosságaival és a térségek forrásabszorpciós képességének egyenlőtlenségével párosulva több az uniós költségvetés céljaival ellentétes következményhez vezetett: decentralizálás helyett centralizálás történt, a támogatások alig csökkentették a nagytérségek közötti különbségeket, a vidéki Magyarország négy nagytérsége 20 éves uniós tagság után is messze van attól, hogy kilépjen az alacsony fejlettségi zónából és elérje az EU fejlettségi szintjének 75 százalékát. A nyugat-dunántúli régió megtorpanása már a külföldi közvetlentőke-befektetésekre alapozódó felzárkózás korlátjaira figyelmeztet (Gulácsi & Kerényi, 2024:63). Az ingyen pénz beáramlása növekedést ugyan eredményezett,¹⁴ de nem javította a vállalkozások versenyképességét,¹⁵ és megnövelte a közpénzfelhasználás korrupciós kockázatait.¹⁶

Az EU-források magyarországi elköltésének mintái sokáig hasonlítottak a többi új tagállaméhoz. A 2010-es évek elején azonban új elemek jelentkeztek. A magyar államigazgatás prioritásává vált az uniós források minél gyorsabb és túlbiztosított lehívása, ezzel összefüggésben a forrásvesztés elkerülése. A koordinálásért felelős állami vezetők időről időre sikerjelentéseket adtak közre arról, hogy régiós összehasonlításban Magyarország az első az uniós források lehívása terén.¹⁷ A forrásvesztés elkerülése érdekében pedig – a közép-európai országok intézményi szűk keresztmetszeteire hivatkozva – sikerült kilobbizni az uniós szabályozás olyan módosítását, hogy a támogatási programok végső elszámolására az egyes projektek megnyílása után ne két, hanem három év álljon rendelkezésre (n+2 helyett n+3). A túlbiztosítási taktikával (Fazakas, 2014) a rendelkezésre álló kereteket meghaladó értékű projektigények befogadásával felkészültek arra, hogy

¹⁴ EU-támogatások nélkül a GDP 2015-ben 6 százalékkal kevesebb, a fogyasztás pedig messze a 2007-es szint alatt lett volna (KPMG-GKI, 2017).

¹⁵ Az uniós támogatásban részesült kkv-szektorban a foglalkoztatás és a kapacitás nőtt, de a termelékenység nem (Banai et al., 2017).

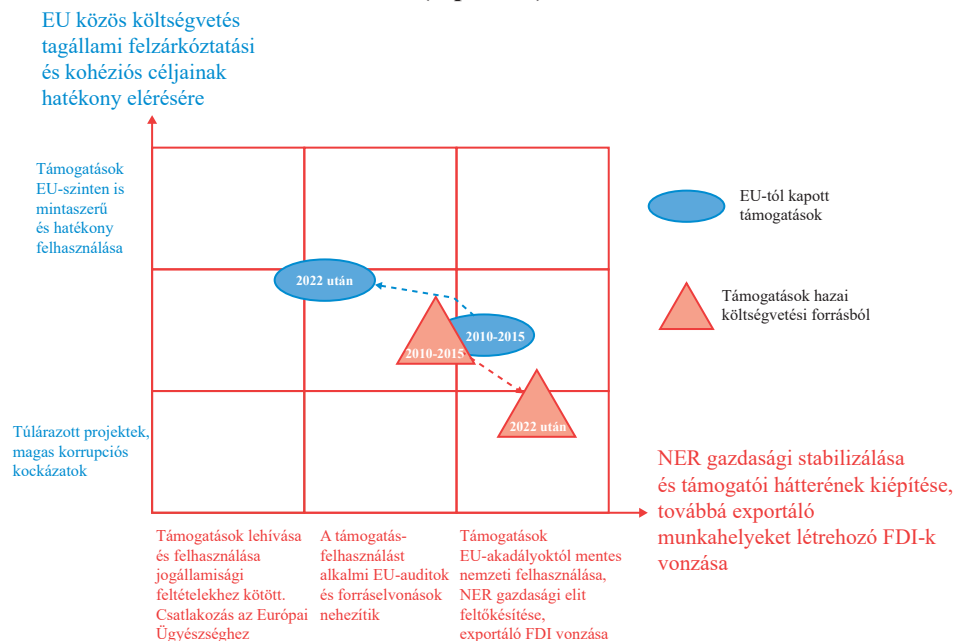
¹⁶ A 2018. évi uniós audit rendszerszintű hibákat és minden harmadik-negyedik projektben súlyos szabálytalanságokat talált, például az ajánlathoz képest lényegesen magasabb költségek (Vitéz, 2018). Az uniós projektekkel (például autópálya-építések) kapcsolatos közbeszerzések korrupciós kockázati mutatói magasak voltak, a kivitelezésben egy NER-es vállalkozói kört preferáltak, amely az iparági szinteket messze meghaladó profitokat realizált (Tóth, 2022).

¹⁷ Portfolió (2015); Gyöngyösi (2021); Gyöngyösi (2023).

ha az uniós auditok szabálytalanság miatt kizárnak egyes projekteket a támogatási körből, akkor újabbakat lehessen a helyükre léptetni.

6. ábra

A gazdaságot bővítő EU-támogatások és a gazdaságfejlesztési célú hazai költségvetési források felhasználása kettős követelményrendszer erőterében (hipotézis)

Forrás: A szerzők saját szerkesztése.

Magyarország és a többi új EU-tagállam forrásfelhasználási gyakorlata között további különbség, hogy a magyar kormány képviselői és tanácsadói elkezdtek szisztematikusan átkeretezni az EU-támogatások értékelését, a közös költségvetés tagállami céljai és mércéi helyére a NER céljait és mércéit állítva. Különösen felerősödtek ezek a kormányzati hangok azután, hogy az EU a 2020-as évek elején bevezette az ún. jogállamisági kondicionalitást¹⁸ a közös költségvetés tagállami végrehajtásában.

¹⁸ Jogállamisági kondicionalitáson két európai uniós rendelet értendő. Az egyik a jogállamisági eljárást az EU alapértékeit és a jogállamiságot rendszerszerűen megsértő tagállam elleni rendelet („Az Európai Parlament és a Tanács 2020/2092 rendelete – 2020. december 16. – az uniós költségvetés védelmét szolgáló általános feltételrendszerről”). Elemzését lásd Gulácsi & Kerényi, (2023), a másik a

A közpénzfelhasználás feltételezett magyarországi kettős normatív követelményrendszerének az EU-forrásokból, illetve a hazai forrásokból finanszírozott gazdasági támogatások esetében történő 2010–2015 közötti, illetve 2022 utáni érvényesülését a 6. ábra mutatja be.

Hipotézisünk szerint a 2010-es évek első felében még nagyon hasonlóak voltak az EU-forrásokból és a hazai költségvetésből finanszírozott fejlesztések felhasználáshatékonyági és korrupciós kockázati jellemzői. Az uniós auditok következményeként 2015-től változások kezdődtek. Szabálytalanságok miatt az illetékes uniós szervezet kivett projekteket, illetve csökkentette egyes projektek támogatási összegét. A magyar költségvetés azonban jellemzően átvállalta a kieső uniós támogatásokat, nem hárította át azokat az igénylőkre.

A 2020-as évek elején új szakasz kezdődött. Az EU az alapértékek és a jogállamiság védelmére kidolgozta és hatályba léptette a közös költségvetés végrehajtására vonatkozó kondicionalitási rendeleteket. Ezek egyfelől lehetővé tették ún. horizontális feljogosító feltételek előírását minden tagállam számára, másfelől felhatalmazták a Bizottságot támogatásokat felfüggesztő eljárás indítására a jogállamiságot szándékosan és visszatérően megsértő tagállammal szemben. Amíg a horizontális feljogosító feltételeket kiterjedten alkalmazta a Bizottság, addig a jogállamisági eljárást csak Magyarországgal szemben léptette életbe (2022 áprilisában). Bár a magyar kormány retorikájában visszautasította az eljárást, és még élesebb „Brüsszel” elleni harcba kezdett, ezzel párhuzamosan mégis elkezdte egy igazságszolgáltatási és közbeszerzési javító csomag összeállítását a Bizottság által megjelölt hiányosságok kiküszöbölésére (Integritási Hivatal, EU-közbeszerzések, bírósági reform), amelyet sok huzavona után, a felfüggesztett uniós forrásokhoz való hozzáférés érdekében életbe is léptetett (Magyari, 2023). Ennek következtében 2022 után már jócskán eltávolodtak egymástól az uniós és a hazai költségvetési finanszírozású projektek pénzfelhasználási és korrupciós kockázati jellemzői.

A fejlesztési célú közpénzek felhasználására vonatkozó kettős normarendszer érvényesülését empirikus vizsgálatok (CRCB, 2022) és kormányzati nyilatkozatok is alátámasztják. Az EU és a magyar kormány által finanszírozott közbeszerzések

horizontális feljogosító feltételek kiterjedt alkalmazására vonatkozó rendelet a különböző EU-alapok tagállami felhasználásában („Az Európai Parlament és a Tanács 2021/1060 – 2021. június 24. – rendelete az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alap Pluszra, a Kohéziós Alapra, az Igazságos Átmenet Alapra és az Európai Tengerügyi, Halászati és Akvakultúra-alapra vonatkozó közös rendelkezések, valamint az előbbiekre és a Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alapra, a Belső Biztonsági Alapra és a határigazgatás és a vízümpolitika pénzügyi támogatására szolgáló eszközre vonatkozó pénzügyi szabályok megállapításáról”).

korrupciós kockázatát összehasonlító vizsgálatok szerint 2015 után már szétváltak a kockázati pályák. Az uniós elszámoltatás fenyegetésének megjelenése miatt a kormány átszervezéseket hajtott végre, és kisebb korrupciós kockázatú pályára terelte az uniós elszámoltatású közbeszerzéseket, szemben a tendenciájában is romló kockázatú belföldi forrású közbeszerzésekkel. Így a 2020-as évekbe fordulva az uniós finanszírozású közbeszerzésekben a verseny nélküli, egy ajánlattevős közbeszerzések aránya már az EU-ban kritikus szintnek tekintett 20 százalék alá csökkent, és megközelítette a 10 százalékot.

Az uniós források felhasználásának kettős normarendszerét és az ebből származó feszültségeket fejezik ki az alábbi kormányzati intézkedések és nyilatkozatok is:

- Az EU igényeit végrehajtva a kormányzat 2016-tól szigorította az uniós források felhasználását. 2022-től a jogállamisági eljárásra reagálva további intézkedéseket vezetett be, így például a kötelező versenyeztetés előírását.
- A nemzeti források felhasználását viszont nem szigorították, azokat továbbra sem terhelik hasonló kööttségek (Német, 2023: 1).
- Ha az EU-források nem jönnek, azokat működőtőke-befektetésekkel váltják ki (Járdi & Szajlai, 2023).

5. A Magyarország fejlődését és uniós felzárkózását fékező tényezők

A második kérdés, amelyre választ keresünk: milyen országspecifikus akadályozó és lassító tényezőkre vezethető vissza az, hogy a magyar gazdaság uniós fejlettségi pozíciója a peer országok többségéhez képest romlik. Ehhez nagyon hasonló kérdéseket vizsgált Oblath (2014).

Magyarország fejlődési elakadására azt az alapvető magyarázatot adja, hogy a 2000-es évek elején két lépcsőben fenntarthatatlannak bizonyult adósságpályára lépett a gazdaság, ami az évtized második felében kikényszerítette előbb az állam, majd a háztartások eladósodásának megfékezését. Ezt azonban nem tartja teljes mértékben kielégítő magyarázatnak, ezért hozzáteszi, hogy hosszú távon a gazdasági intézmények – a Világbank World Governance Indicators adatbázisában mért – két évtized alatti romlása fékezi a fejlődést.

Lényeges eltérés azonban, hogy a tanulmányban vizsgált időszak fele az uniós csatlakozásunk előtti korszakot tárgyalja, az EU és a tagállamok gazdasági kapcsolatait (egységes piac, uniós transzferek) nem. Ha viszont az uniós tagság időszaka a

vizsgált periódus és az uniós gazdasági hajtóerőket keressük, akkor kulcsfontosságú a magyar uniós tagság két szakaszának a megkülönböztetése.

a) Magyarország 20 éves EU-tagságának két szakaszra bontása

A Fidesz által vezetett pártkoalíció a 2010-es választásokon alkotmányozó többséget szerzett, és azonnal elkezdte a magyar politikai rendszer átalakítását, a NER kiépítését. Létrejöttével több lényeges változás is bekövetkezett a gazdaságot szabályozó állami intézményrendszerben, illetve a kormány gazdaságpolitikájában, az EU egységes piaca gazdaságfejlesztő hatásainak érvényesülésében és a kapott uniós támogatások mértékében és felhasználási jellemzőiben (1. táblázat).

1. táblázat

Magyarország 20 éves EU-tagsága két szakaszának jellemző vonásai

Magyarországi keretek, uniós hajtóerők és hazai gazdasági tendenciák		2004–2010	2010–2023
Magyarországi intézményrendszeri és gazdaságpolitikai keretek	Gazdaságot szabályozó állami intézményrendszer	Válsághelyzetben bukda-csoló koalíciós pártok kormányzása	Nemzeti Együttműködés Rendszere (NER)
	Érvényesített gazdaságpolitika	Túlköltekező költségvetés, magas kamatok, felértékelődési ciklushoz vezető sávós árfolyamrendszer, devizahitelezés szabadjára engedése	Koordinált unortodox gazdaságpolitika (2021-ig), extenzív munkahelyteremtés, leértékelő árfolyam-politika
EU felzárkózási hajtóerők	Az egységes uniós piac gazdaságfejlesztő hatásainak érvényesülése	Technológiai ugrást hozó uniós FDI széles körű beáramlása (alacsony bérekkel és adókkal, illetve privatizálással ösztönözve)	Százezrek munkavállalása EU-tagállamokban, csak az export munkahelyeket teremtő FDI vonzása alacsony bérekkel és EKD-val, többi FDI korlátozása
	A kapott EU-támogatások mértéke és felhasználási jellemzői	KKE átlaghoz közeli, még alacsony EU-támogatási arány, támogatás felhasználási készületlenség	KKE régióban legmagasabb, kiugró mértékű EU-támogatási arány, NER vezérelt támogatásfelhasználás

Magyarországi keretek, uniós hajtóerők és hazai gazdasági tendenciák		2004–2010	2010–2023
Néhány magyarországi makrogazdasági tendencia	Foglalkoztatás, bérek, termelékenység	Alacsony, stagnáló foglalkoztatási ráta, EU-ban alacsony bérek, javuló termelékenység	EU-ban alacsony bérek, magasra emelkedő foglalkoztatási ráta, stagnáló termelékenység
	Külföldi források bevonása	Állami, vállalati és lakossági devizaadósság elfutása, IMF és EU támogatta stabilizációs programok, FDI, lakossági devizahitelezés	60 Mrd EUR-t meghaladó EU-támogatás lehívása, export munkahelyeket teremtő FDI bevonása

Forrás: A szerzők saját szerkesztése.

b) A magyar gazdaság fejlődését és uniós felzárkózását fékező tényezők 2010 előtt

Ha a magyar uniós tagság 2004 és 2010 közötti időszakában keressük a gazdasági felzárkózást fékező tényezőket, akkor arra teljes értékű magyarázat az, hogy a 2000-es évek elejétől folytatott kormányzás az évtized második felére kombinált adósságcsapdába vitte az országot, amelyet a 2008. évi nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság azonnali finanszírozási válsággá fokozott, kikényszerítve az eladósodás megállítását és leépítését. Ez az értékelés szakmai konszenzusnak is tekinthető.

Mi adta a magyar kormányzati válság egyediségét? Önmagában is kaotikus pénzügyi környezetet jelentett az, hogy a 2000-es évek elejétől a kormányzó koalíciós pártok folyamatosan választási költségvetési politikát folytattak. A költségvetési túlköltekezést az MNB restriktív monetáris politikával igyekezett ellensúlyozni, beleértve a magas forintkamatokat. A magas forinthitel- és az alacsony devizahitelkamatok által meghatározott pénzügyi környezetben – figyelmen kívül hagyva az árfolyamkockázatokat – a magyar szabályozó hatóságok szabadjára engedték a lakossági devizaalapú hitelezést. Mind az állam, mind a lakosság devizában adósodott el. Az FDI nélkül vett külső adósság 2008-ban tetőzött (5. ábra), míg a bankok külső forrásbevonása által finanszírozott háztartási devizaalapú hitelállomány 2005 és 2009 között szinte a semmiből nőtt a GDP 20 százalékára. Ennek következtében, amikor 2008-ban elkezdődött a nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság, akkor a forint leértékelődése és a devizakamatok megemelkedése miatt azonnal robbant is a kombinált devizacsapda.

Magyarország EU-tagságának első szakaszában előbb az állam és a lakosság kettős eladósodását okozó koalíciós kormányzás (amely 2008-ra nyílt finanszírozási

válságot okozott), majd 2006-tól, illetve 2008-tól az adósságok további növekedésének megakadályozásához szükséges restriktív politika volt a társországokétól elmaradó felzárkózás fő oka.

De mire vezethető vissza a magyar EU-tagság második időszakában mutatkozó, a társországok többségétől elmaradó magyar felzárkózási eredmény?

*c) A magyar gazdaság fejlődését és uniós felzárkózását fékező tényezők
2010 után*

Az EU-tagság második szakaszában a kivételesen kedvező nemzetközi feltételeknek és a magas EU-transzfereknek köszönhetően a magyar gazdaság már némileg jobban teljesített. Azonban míg a magyar gazdaság a peer országkörben 2004-ben még a harmadik legfejlettebb volt, és még 2010-ben is a negyedik helyen állt, addig 2023-ra már a hetedik helyre esett vissza. Milyen országspecifikus okok állhatnak e pozícióvesztés mögött?

Két lehetséges feltevést is célszerű konkrét kérdésekké formálni, ismét Oblath (2014) tanulmányából kiindulva, amely az 1990-es évek eleje és a 2013 közötti időszakra vonatkozóan a fenntarthatatlan adósság leépítését és az intézményi minőség romlását nevezi meg a magyar gazdaság fejlődését fékező tényezőkként.

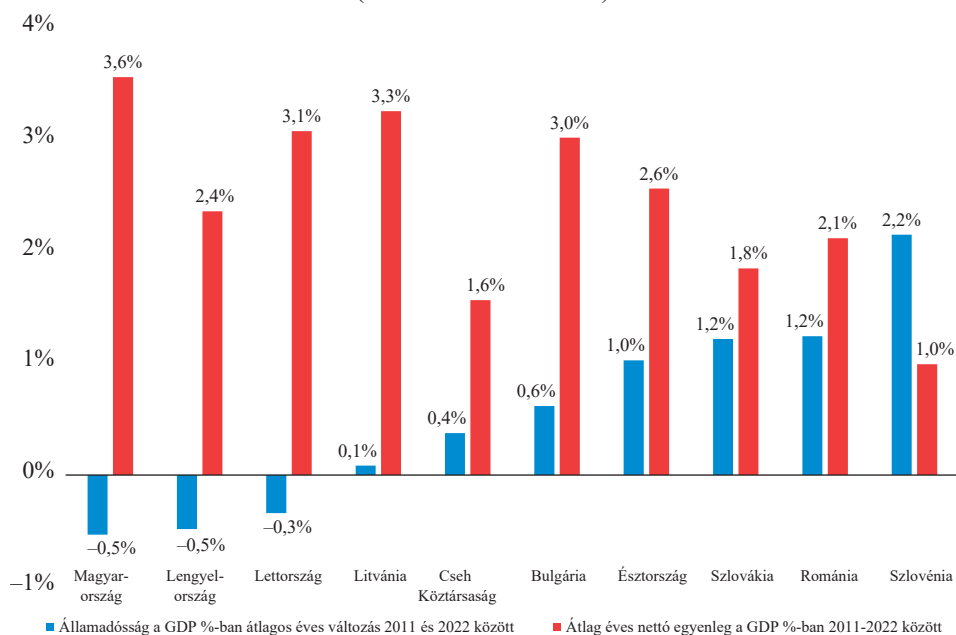
- A magyar államadósság-ráta hagyományosan meghaladta a peer országokét, és 2010-ben elérte a 80 százalékot. Emiatt a 2010-es években a magyar államadósság-rátát csökkenteni kellett, míg a társországok annak emelésével külső forrásokat vonhattak be. Kevesebb külső finanszírozási forráshoz jutott-e a magyar állam, mint a társországok, és ez visszavethette-e a magyar gazdaság felzárkózását?
- A magyar gazdaság 2010 utáni stabil autoriter intézményrendszere (NER) előnyösebb vagy hátrányosabb feltételeket teremtett-e a gazdasági fejlődés számára, mint a peer országok helyenként kaotikusan változó kormányzása?¹⁹

Mennyi külső államadósság-forrást és nettó EU-transzferet tudtak bevonni a 2010-es években az EU közép- és kelet-európai tagállamai?

¹⁹ Magyarországon 2010 óta nem változott a kormányfő személye, továbbá a költségvetésért felelős miniszter és a jegybankelnök személye is csak egyszer változott. Ezzel szemben azóta például Romániában 15, Bulgáriában 9, Szlovákiában 6, Lengyelországban 4 különböző kormányfő volt, és számos változás következett be a költségvetésért és a monetáris politikáért felelős kormányzati vezetők személyében.

A közép- és kelet-európai EU-tagállamok államadosságának éves átlagos változása, illetve az általuk évente átlagosan kapott nettó EU-támogatások 2011 és 2022 között

(A GDP százalékában)

Forrás: Az Eurostat adatai alapján saját szerkesztés.

A 7. ábra adataiból az alábbi következtetések vonhatók le:

- 2010 után Magyarország kapta GDP-arányosan a legtöbb nettó EU-támogatást, viszont Lengyelországgal együtt a legnagyobb mértékben csökkentette az államadosságát.
- Összesítve alig van különbség, a tagállamok évente a GDP-jük 1,9-3,6 százalékának megfelelő adósságforrást és nettó EU-transzfert vontak be, Magyarország évente a GDP 3,1 százalékát.
- A magyar gazdaság a peer országokhoz képest nem jutott kevesebb külső finanszírozási forráshoz, a kedvezőtlenebb finanszírozás nem fékezte a felzárkózását.

A Magyar Nemzeti Bank a 2010-es évek közepétől sorozatosan készíti a versenyképességi javaslatait és jelentéseit, azt sürgetve, hogy a gazdasági növekedés

lelassulásának elkerülésére versenyképességet javító reformokat kell végrehajtani. A különböző országértékelések a gyenge versenyképesség sok tünetét leírják: a munkatermelékenység 2008 utáni leszakadása a vetélytárs országoktól (OECD, 2024: 62), vagy a leggyorsabban fejlődő 50 közép-európai technológiai cég között nincsenek már magyar cégek (Nyitrai, 2024:1), de a minőségmenedzsmentben megkövetelt alapvető ok (gyökérok) feltárását meg sem kísérlik.

Hipotézisünk szerint az EU-tagság második szakaszában, 2010 után a Magyarországon kiépített NER működése hátráltatja a gazdaság és a vállalkozások versenyképességének javítását, ezért hosszabb távon gyengíti a gazdaság fejlődését és felzárkózását.

A NER működése négy hatásmechanizmuson keresztül rontja a gazdasági eredményeket. Először azzal, hogy a 2010-es évek közepétől (az uniós túlzottdeficit-eljárás megszüntetése és az EU-IMF-hitelcsomag visszafizetése után) a gazdasági döntéshozók elszámoltathatatlansága újra egyre több, a költségvetési és monetáris politikai fegyelmet és racionalitást aláásó döntéshez vezetett,²⁰ 2023-ra az EU legmagasabb inflációját és GDP-arányos kamatszolgáltatást okozva. Másodszor azáltal, hogy a NER az oktatás és egészségügy kárára erőforrásokat csoportosít át a gazdasági támogatásokra, és azokat pazarlóan használja fel. Harmadszor annak révén, hogy ahol csak teheti, haveri rendszert működtet (egyajánlatos közbeszerzések, magántőkealapok pénzele, koncessziók), megszünteti a piaci versenyt,²¹ csúfot üz a vállalkozói szellemből. Végül azzal, hogy kitarat az alacsony képzettségű munkaerőt igénylő ipari munkahelyeket teremtő külföldi működőtőke-befektetések vonzása mellett, és azt leértékelő árfolyam-politikával is támogatja, évtizedes távlatban is alacsony hozzáadott értékű kapacitásokkal teríti be az országot.

Ezek közül az első hatást valószínűsíthetően mérsékelni fogja az, hogy az ország újra az EU túlzottdeficit-eljárása alá kerül, azaz újra megjelenik egy érdemi külső gazdaságpolitikai kontroll. Annak azonban semmi jele, hogy a második és harmadik hatásmechanizmus visszaszorulna. A magyar kormány legfrissebb versenyképessé-

²⁰ Példák a teljesség igénye nélkül: az MNB devizakonverziós árfolyamnyereségéből magánalapítvány létrehozása, még 2018-2019-ben is „high pressure” gazdaságpolitika alkalmazása, a devizataralékok csökkentése, ezzel párhuzamosan az aranytaralék növelése, az állami egyetemek kiszervezése közalapítványokba, a Külügyminisztérium Covid-időszaki kínai lélegeztetőgép-vásárlása és vakcinabeszerzése, az MNB alacsony kamatterhű kötvényvásárlási programjának folytatása a kamatemelési ciklus megkezdése után is, választási költségvetési költsékezes, ársapkák és extraprofitadónak nevezett árbevétel terhelő adók alkalmazása, extra orosz gáz vásárlása prémiumáron, az állami költségvetés és az adók rendszeres évközi módosítása visszamenőleges hatállyal (Surányi, 2024).

²¹ Az OECD-országok közül Magyarországra a legjellemzőbb, hogy kevés cég dominálja a piacokat, korlátozva a versenyt (OECD, 2024: 64).

gi stratégiája (Nagy, 2024) fetisizálja az uniós vásárlóerőn mért magyar GDP minél gyorsabb felzárkóztatását, és nem foglalkozik a tényleges egyéni fogyasztás (AIC) elmaradásával. A kockázatosá vált nemzetközi környezetben is folytatni akarja a nagynyomású gazdaságpolitikát, 30 százalékos beruházási és 85 százalékos foglalkoztatási rátát tűz ki célul. Ez az erőforrásokat átcsoportosító és keresletélénkítő politika azonban nem néz szembe sem az uniós támogatások akadozásának, sem a NER rendszerében visszaszorított belső piaci versenynek a hátrányos következményeivel (folyamatos egyensúlyi problémák, a beruházási árindex elfutása, nem hatékony beruházások, alig javuló termelékenység stb.), és nem néz szembe a leértékelő árfolyam-politikával segített, a versenytársainknál alacsonyabb munkaerőköltségen alapuló és tömegesen alacsony hazai hozzáadott értékű termékeket exportáló külföldi működő tőkét vonzó politika negatív felzárkózási perspektíváival sem.

A NER egy hatalompolitikai célt (a kormányzó erők leválthatatlanságát) tekint a legfontosabb kormányzati célkitűzésnek. Ennek alárendelve a gazdaságban nem a piaci verseny feltételeinek javítására és a közpénzek hatékony felhasználására, hanem a támogató vállalkozók háttérének feltőkésítésére, illetve a konzervatívok és a kádári kisemberek utódaiból összerakott széles szavazói bázisának egyben tartására törekszik. Ezt szolgálja az erőforrások fókuszálása a gazdasági támogatásokra, az uniós és hazai közpénzek felhasználása NER-es vállalkozók feltőkésítésére (Jandó, 2024), a 2014-ben bevezetett rezsvédelmi korlátozások fenntartása, a 13. havi nyugdíj magas költségvetési hiány melletti visszavezetése, és az alacsony képzettséget igénylő export munkahelyek tömeges létrehozásának ösztönzése egyedi támogatásokkal és leértékelő árfolyam-politikával.

A NER gazdasági intézményrendszerének a magyar gazdaság versenyképességének javítását hátráltató hatását és ezen keresztül a magyar felzárkózást fékező hatását hipotézisnek tekintjük, amelynek alátámasztására számos empirikus adat felhozható, de még mindenképpen sokoldalú tesztelésre szorul.

6. Összefoglalás és következtetések

Cikkünkben először a magyar gazdaság Európai Unión belüli felzárkózását elemeztük. Az Európai Unió megszűnését (tényellenesen) feltételező gravitációsmodell-vizsgálatok azon egybehangzó következtetése képezi az elméleti kiindulópontunkat, hogy az egységes piac megszűnése minden tagállam, még a nettó befizetők számára is, minden más hatást felülmúló jóléti visszaesést okozna. Ez a következtetés érvé-

nyes az unió átlagánál fejletlenebb és emiatt kohéziós támogatásokra jogosult tagállamokra is. Jóllehet az egységes piac minden mást megelőző jóléti hatását az uniós költségvetés készítői is igyekeznek tudatosítani (European Commission, 2019:19), és ezzel a háttérismerettel a tagállami vezetők is rendelkeznek (és emiatt még a nettó befizető országok vezetői is ragaszkodnak az uniós tagsághoz), mégis a politikai közbeszédben és szakmai elemzésekben is az uniós tagság tagállami gazdasági előnyei kapcsán a kevésbé fejlett országokban – így Magyarországon is – szinte kizárólag a kapott uniós támogatások felhasználása kerül szóba.²²

Bár a felzárkóztatási célú támogatásoknak köszönhetően 2004. évi belépése óta Magyarország évente átlagosan az éves GDP-jének kb. 3 százalékát kitevő nettó uniós transzferhez jutott, a hivatkozott modellvizsgálatok alapján az egységes piachoz csatlakozás kumulált gazdaságfejlesztő hatása még Magyarország esetében is kb. 2,5-3-szorosa a nettó támogatások hatásának (és az sem téveszthető szem elől, hogy sikeres felzárkózás esetén a támogatott pozíció csak átmeneti időszakra szól).

Írásunkban a magyar gazdaság uniós felzárkózását vizsgálva arra tettünk kísérletet, hogy – kinyitva a fekete dobozokat – visszatekintő módon, statisztikai adatok alapján elemezzük a magyar gazdaság Európai Unión belüli felzárkózásának két fő hajtóerejének, az uniós egységes piachoz csatlakozásnak és a 20 éves tagság alatt megkapott több mint 60 milliárd euró nettó támogatásnak a hatását.

Az egységes piachoz kapcsolódás legfontosabb gazdaságfejlesztési hajtóerejeként a következő hatásláncot azonosítottuk: Magyarországon is érvényesül az egységes uniós szabályozási környezet – munkaerőköltségárbitrázs-lehetőséget biztosítanak a külföldi befektetők számára az uniós csatlakozás után 20 évvel is viszonylag alacsony magyarországi munkaerőköltségek; a felkínált magas állami támogatások és alacsony adók vonzzák az ipari munkahelyeket teremtő külföldi befektetéseket; a külföldi irányítású vállalkozások magyarországi gazdasági súlya 2020-ra a második legmagasabbá vált az Európai Unióban, a multinacionális vállalatok befektetési technológiai modernizációhoz vezettek és az EU-ba irányuló export felfutását eredményezik –, ugyanakkor a gazdaság külföldi irányítású vállalati szektorának integrációja és az összeszerelőműhely-modellen való túllépés még éppen csak elkezdődött (és a 2020-as évek elején, az akkumulátorgyárak betelepítésével ez a folyamat is megtorpant).

²² Még a 20 éves magyar uniós tagság mérlegéről kiváló és sokoldalú elemzéseket tartalmazó jubileumi kötet (Bíró-Nagy & Medve-Bálint, 2024) gazdasági értékeléseiben is tapasztalható egyfajta támogatásközpontúság.

Az uniós támogatások hatásának elemzésekor szakítottunk a támogatások kizárólagosan kohéziós szempontú értékelésével. A kapott kumulált nettó uniós támogatások és a nettó külső adósság alakulásának összevetésével újszerűen mutattuk ki az uniós támogatások döntő szerepét a 2010 utáni Magyarország pénzügyi stabilizációjában. Az uniós transferek 30 százalékát kitevő mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatások hatását is új nézőpontból vizsgáltuk: ezzel ugyanis az unió a transzformációs visszaesés után stagnáló kibocsátási pályára került, és a csökkenő számú munkavállalót foglalkoztató ágazat szanálásának és részleges modernizációjának óriási költségvetési támogatási terheit is átvállalta, tartósan növelve a magyar költségvetés mozgásterét. Végül a felzárkózást szolgálni hivatott kohéziós és strukturális támogatások 2010 utáni felhasználási jellemzőinek és hatásainak értékelését is új alapokra helyeztük, a szakirodalomban általános EU-költségvetési célokból kiinduló értékelést (Medve-Bálint et al., 2022) kiegészítve a NER erősítése célját szolgáló támogatás felhasználási követelményeivel. Egy új – kettős normatív keretet tartalmazó – elemzési eszközt javasoltunk annak bemutatására, hogy az EU-forrásokból, illetve a hazai költségvetési forrásokból finanszírozott fejlesztési támogatások közpénzfelhasználási jellemzői hogyan változtak a 2010–2015 közötti időszakhoz képest 2022 után. Ezzel bemutatható az is, hogy 2022 után – jórészt az uniós jogállamisági eljárás keretében vállalt közbeszerzés-javítási intézkedéseknek köszönhetően – az európai uniós fejlesztési programok korrupciós kockázati mutatói lényegesen javultak, míg a hazai költségvetési finanszírozású programokban ilyen javulás nem következett be.

Cikkünk második kérdése abból indult ki, hogy miközben számottevő a magyar gazdaság fejlettségének közeledése az EU27 átlagához, addig Magyarország a közép- és kelet-európai tagállamok fejlettségi rangsorában visszaesett (ha a fejlettség mérésére elsődlegesen használt GDP/fő PPS-indikátor helyett a másodlagos AIC PPS-indikátort használjuk, akkor a magyar gazdaság pozícióvesztése még súlyosabb).

Okainak feltárásakor olyan tényezőket kerestünk, amelyek csak Magyarországon jelentkeztek, és súlyosan akadályozták a magyar gazdaság növekedését. Szétválasztottuk az uniós tagság két időszakát, és külön-külön kerestük a pozícióvesztés magyarázatait.

Az EU-tagságunk első szakaszára, a 2010-ig tartó időszakra vonatkozóan – Oblath Gábor eltérő időszakot vizsgáló, de hasonló célú elemzésének megállapításával egyetértve – arra jutottunk, hogy a pozícióvesztés fő okozója az egyre mélyebb állami és lakossági adósságcspadákhoz vezető kormányzás (amely 2008-ban nyílt

finanszírozási válságot idézett elő) és a kilábaláshoz szükséges restriktív gazdaságpolitika volt.

Az EU-tagság második szakaszában a pozícióvesztés magyarázatához a fő támpontot az MNB versenyképességi elemzései adták, amelyek kimutatták – a 2010-es évek második felében, de főként a 2020-as évek elején – a magyar gazdaság régiós versenyképességének romlását. Ezek az elemzések nem léptek tovább a mélyebb, intézményrendszeri okok keresése felé.

Hipotézisünk szerint 2010 után a Magyarországon kiépített NER működése több hatásmechanizmus révén is összességében akadályozza az üzleti szféra versenyképességének javulását. Ilyen hatásmechanizmusok a döntéshozók elszámoltathatlansága miatt meg nem térülő kiadások, a költségvetési erőforrásoknak az oktatás, az egészségügy, a szociális védelem rovására és a gazdasági támogatások javára való átcsoportosítása, valamint pazarló felhasználása, a belső piaci verseny elfojtása, végül az alacsony képzettséget igénylő munkahelyeket teremtő külföldi működőtőkebefektetések vonzása és a hazai munkaerőköltséget leértékelő árfolyam-politika. Mindez hosszabb távon gyengíti a gazdasági fejlődést és magyar gazdaság felzárkózását is akadályozza. Ez a hipotézis számos empirikus adattal alátámasztható, de magyarázó és prediktív erejét még sokoldalúan tesztelni kell (például, ha a gazdasági kormányzás a kormány 2024 tavaszán meghirdetett Versenyképességi stratégiájában megfogalmazott intézkedéseket próbálja végrehajtani, az valószínűleg megerősíti majd az általunk felállított hipotézist).

Hivatkozások

- Abramowitz, M. (1986). Catching Up, Forging Ahead, Falling Behind. *Journal of Economic History*, 46(2), 385–406. <https://doi.org/10.1017/S0022050700046209>
- Acemoglu, D. (2009). *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton University Press, Oxford (Mass.). <https://www.theigc.org/sites/default/files/2016/06/acemoglu-2007.pdf>
- Balás, G., Csizs, A., Kiss, G., Major, K., Németh, N., & Piross, A. (2015). *Az EU-források gazdaságfejlesztési és növekedési hatásai*. HÉTFA Kutatóintézet. http://hetfa.hu/wp-content/uploads/Fejlpolhatasok-HETFA_151130.pdf
- Banai, Á., Lang, P., Nagy, G., & Stancsics, M. (2017). A gazdaságfejlesztési célú EU-támogatások hatásvizsgálata a magyar kkv-szektorra. *Közgazdasági Szemle*, 64(10), 997–1029. <https://doi.org/10.18414/ksz.2017.10.997>
- Banai, P. B., & Csonka, G. (2009). Az uniós költségvetési kapcsolatok elszámolásának szabályai: variációk egy témára. *Külgazdaság*, 53(5-6), 5–41; https://kulgzdasag.eu/api/uploads/1_bana_peter_csonka_gizella_de8fded53.pdf
- Bíró-Nagy A., & Medve-Bálint G. (szerk.) (2024). *20 év az Európai Unióban. Magyarország uniós tagságának közpolitikai mérlege*. Osiris Kiadó–HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont. <https://osirikiado.hu/politika-politologia/561-20-ev-az-europai-unioban-magyarorszag-unios->

- tagsaganak-koezpolitikai-merlege.html?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw9vqyBhCKARIsAIIcLME0OT1xb4s1nHzImXjBDF15eXXsGBSU0UnlSbF-uAqkODV6cl-YklgaAp0GELw_wcB
- CRCB (2022). *International Anti-Corruption Day* – Budapest, December 9, 2022_crcb_korrupcioellenes_vilagnap_221209_1201.pdf
- Európai Bizottság (2024). *The 2024 Annual Single Market and Competitiveness Report*. https://single-market-economy.ec.europa.eu/publications/2024-annual-single-market-and-competitiveness-report_en#files; https://single-market-economy.ec.europa.eu/document/download/c9cd75c7-9b79-4e78-bd9a-c010b63bf940_en?filename=Staff%20working%20document.pdf
- European Commission (2007). *Growing Regions, growing Europe. Fourth report on economic and social cohesion. Communication from the commission*. May, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg
- European Commission (2019). *EU budget for the future technical briefing on EU's next long-term budget*. 5 November. 2019-11-05_eu_budget_technical_briefing_-_with_covers.pdf (europa.eu)
- Eurostat (2024b). *Average full time adjusted salary per employee*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/page/NAMA_10_FTE
- Fazakas, Sz. (2014). Magyarország tízéves EU-tagságának pénzügyi mérlege [A financial balance of Hungary's ten years in the European Union]. *Közgazdasági Szemle*, 4, 391–403. <https://ideas.repec.org/a/ksa/szemle/1470.html>
- Felbermayr, G., Groeschl, J., & Heiland, I. (2022). Complex Europe: Quantifying the cost of disintegration. *Journal of International Economics*, 138, 103647. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2022.103647>
- Gill, I. S., & Raiser, M. (2012). *Golden Growth: Restoring the Lustre of the European Economic Model*. World Bank Publications. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/539371468036253854/pdf/Main-report.pdf>
- Gulácsi, G., & Kerényi, Á. (2024). *A magyar gazdaság felzárkózása és pozícióvesztése az Európai Unióban*. <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/121131/> június 4. https://mpr.ub.uni-muenchen.de/121131/8/MPRA_paper_121131.pdf
- Gyöngyösi, B. (2021). Meglódult az uniós források lehívása. *Világ gazdaság*, november 19. <https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2021/11/meglodult-az-unios-forrasok-lehivasa>
- Gyöngyösi, B. (2023). Váratlan fordulat a Magyarországnak járó uniós források ügyében. *Index*, október 1. <https://index.hu/gazdasag/2023/10/01/europai-bizottsag-brusszel-fejlesztéspolitika-unios-forrasok/>
- HVG (2017). „A Kádár rendszer győzött” – volt fideszes vall első találkozásáról Habonnyal. https://hvg.hu/itthon/20170418_koromi_attila_publi_kadar_rendszer_habony_fidesz_gepezet
- Jandó, Z. (2020). Lázár János arról beszélt, hogy kitömték pénzzel Mészáros Lőrincet, megmutatjuk, hogyan. *G7*, március 21., <https://g7.hu/kozelet/20240321/lazar-janos-arrol-beszelt-hogy-kitomtekpenzzel-meszaros-lorincet-megmutatjuk-hogyan/>
- Járdi, R., & Szajlai, Cs. (2023). Nagy Márton: A magyar gazdaságnak át kell állnia egy uniós forrás nélküli létre. *Világ gazdaság*, június 6. <https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2023/06/nagy-marton-a-magyar-gazdasagnak-at-kell-allnia-egy-unios-forras-nelkuli-letre>
- Kelemen, R. D. (2021). The European Union's authoritarian equilibrium. In *Routledge eBooks* (pp. 153–171). <https://doi.org/10.4324/9781003156000-9>
- Klauber, M., Palócz, É., Pácz, E., Vakhal, P., & Gyukics, R. (2011). *A magyar kis és középvállalatok beszállítói szerepének erősítéséről szóló stratégia kidolgozása a gép- és gépjárműipari ágazatban: a jelenlegi helyzet tanulmányai és a lehetőségek kihasználásának eszköze*. Kopint Kutatási Alapítvány. https://kopint-tarki.hu/wp-content/uploads/2020/12/2011_Tanulmany_beszallitotitanulmany.pdf
- K-MONITOR (2023). *Rekord vidékfejlesztési pénzek kavarták fel az agrártámogatási rangsort*. <https://agrar.k-monitor.hu/2023elemzes/>

- Kolozsi, Á. (2021). Oligarchák és nagybirtokosok kapják az EU-s agrárpénzek javát. *Telex.hu*, március 1., <https://telex.hu/gazdasag/2021/03/01/oligarchak-es-nagybirtokosok-kapjak-az-eu-s-agrapenzek-javat>
- Kovács, I. (2018). Földhasználat és földtulajdon-szerkezet. In *Társadalmi Riport 2018*. (pp. 248–263). <https://doi.org/10.61501/trip.2018.14>
- KSH (2020). *Külföldi irányítású vállalkozások Magyarországon, 2020*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/kulf_irany_vall/2020/index.html#aklfldiirnytsvllalatoktevenysge
- Lánczi, A. (2015). Amit korrupciónak neveznek, az gyakorlatilag a Fidesz legfőbb politikája. *Mandiner*, december 21. <https://mandiner.hu/velemeney/2015/12/lanczi-andras-amit-korrupcionak-neveznek-az-gyakorlatilag-a-fidesz-legfobb-politikaja>
- Madár, I. (2015). Áldott légy EU-támogatás, *Portfolio*, december. 4. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20151204/aldott-legy-eu-tamogatas-223491>
- Magyari, P. (2023). Megcselekedték, amit megkövetelt Brüsszel – ez van a zsarolás emberkedés mögött. *Válasz Online*, december 13. <https://www.valaszonline.hu/2023/12/13/europai-unio-forrasok-orban-michel-ukrajna-veto-nagykep/>
- Medve-Bálint, G., Martin, J. P., & Nagy, G. (2022). Célellentétes következmények? Az uniós források hasznosulása Magyarországon. In *Társadalmi Riport 2022*. (pp. 33–51). <https://doi.org/10.61501/trip.2022.2>
- Mion, G., & Ponattu, D. (2019). *Estimating economic benefits of the Single Market for European countries and regions*. Bertelsmann Stiftung. Policy Paper, May. https://www.bertelsmannstiftung.de/fileadmin/files/BSSt/Publikationen/GrauePublikationen/EZ_Study_SingleMarket.pdf
- MNB (2024). *Miért alacsony a lakossági fogyasztás?* <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-melyelemzes-miert-alacsony-a-hazai-lakossagi-fogyasztas.pdf>
- Nagy, M. (2024). *Versenyképességi stratégia. Nemzetgazdasági Minisztérium*, március 25. <https://kormany.hu/dokumentumtar/magyarorszag-versenykepessegi-strategiaja-2024-2030>
- Németh, G., & Gulácsi, G. (2023). Kihívások és hajtóerők az első magyar blockbuster molekula nemzetközi fejlesztési folyamatában. *IME/Informatika és Menedzsment az Egészségügyben*, 22(1), 45–53. <https://doi.org/10.53020/ime-2023-106>
- Nyitrai, T. (2024). *A versenyképességi reformok elmaradásával a hazai technológiai cégek teljesítménye is gyengülő tendenciát mutat*. MNB, 2024; <https://www.mnb.hu/letoltes/nyitrai-tamas-a-versenykepessegi-reformok-elmaradasaval-a-hazai-technologiai-cegek-teljesitmenye-is-gyengulo-tendenciat-mutat.pdf>
- Oblath, G. (2014). Gazdasági átalakulás, nekilendülés és elakadás Magyarország makrogazdasági konvergenciája az Európai Unió fejlett térségéhez az 1990-es évek elejétől 2013-ig. In *Társadalmi riport 2014*. TÁRKI. <https://www.tarki.hu/sites/default/files/adatbank-h/kutjel/pdf/b323.pdf>
- OECD (2024). *OECD Economic surveys: Hungary 2024*. OECD Publishing, Paris. https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-hungary-2024_795451e5-en
- Orbán, V. (2014). A munkaalapú állam korszaka következik (beszéd, Tusványos). *Mandiner*, <https://mandiner.hu/velemeney/2014/07/orban-viktor-a-munkaalapu-allam-korszaka-kovetkezik-beszed-tusvanyos-2014>
- Parragh, L. (2022). A versenyképességünk alapja az olcsó munkaerő. *24.hu*, október 27., <https://24.hu/belfold/2022/10/27/olcsó-munkaero-minimalber-parragh-laszlo-mkik-unios-minimalber/>
- Polt, P. (2022). A szuverenitás miatt nem csatlakozik Magyarország az Európai Ügyészséghez. *Magyar Hang*, május 23., <https://hang.hu/eu/polt-peter-a-szuverenitast-erinto-elvi-okok-miatt-nem-csatlakozik-magyarorszag-az-europai-ugyeszseghez>
- Portfolio (2016). *A magyar állam használta leginkább az EU pénzét*. <https://www.portfolio.hu/unios-forrasok/20161007/a-magyar-allam-hasznalta-leginkabb-az-eu-penzet-238445>
- Raskó, Gy. (2024). Miért drágább a magyar zöldség, mint a lengyel, spanyol, vagy olasz? *Magyar Hang*, február 20. <https://hang.hu/repter/repter-52-eu-mezogazdasag-rasko-gyorgy-161802>

- Surányi, Gy. (2024). Miért döntött rekordot a magyarországi infláció, az államháztartás hiánya és kamatkiadása? *Portfolio*, január 22. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20240122/suranyi-gyorgy-miert-dontott-rekordot-a-magyarorszagi-inflacio-az-allamhaztartas-hiany-a-es-kamatkiadasa-663739>
- Szent-Iványi, I. (2020). Kinek a pénze a „mi pénzünk”? *HVG*, január 15. https://hvg.hu/gazdasag/20200115_Kinek_a_penze_a_mi_penzunk
- Torontáli, Z. (2024). Élelmiszer árakban már elértük az európai átlagot, de hol vannak hozzá a bérek? *G7*, január 25. <https://g7.hu/elet/20240125/elelmiszerarokban-elertuk-az-unios-atlagot-de-hol-vannak-hozza-a-berek/>
- Tóth, I. J. (2022). Hétszeresére növeli a közbeszerzési győzelem esélyét a NER-es kapcsolat. *G7*, febr. 8. <https://g7.hu/kozelet/20220208/hetszeresere-noveli-a-kozbeszerzesi-gyozelem-eselyet-a-ner-es-kapcsolat/>
- Vácz, I. (2023). Szapulták az autógumi-üzemeket, de az akkugyárak sokkal rosszabbak lehetnek. *G7*, december 5. <https://g7.hu/vallalat/20231205/szapultak-az-autogumi-uzemeket-de-az-akkugyarak-sokkal-rosszabbak-lehetnek/>
- Varga, J., & Veld, J. I. (2010). *The Potential Impact of EU Cohesion Spending in the 2007-2013 Programming Period. A Model Based Analysis, European Economy*. Economic Papers, 422, September 10.
- Varga, J. (2020). Jogállamisági kérdésekben elfogadhatatlan a kettős mérce. *Magyar Hírlap*, november 17. <https://www.magyarhirlap.hu/kulfold/20201117-varga-judit-jogallamisagi-kerdesekben-elfogadhatatlan-a-kettos-merce>
- Varga, M. (2016). Magyarország visszafizette az IMF-EU hitel utolsó részletét. *MTI*. <https://www.magyaridok.hu/gazdasag/varga-mihaly-magyarorszag-visszafizette-az-imf-eu-hitel-utolso-reszletet-560803/>
- Végh, M. (2023). Jelentős kapacitásbővítésben a hazai szerszámgyártók. *Autopro.hu*, augusztus 27. <https://autopro.hu/elemezsek/jelentos-kapacitasbovitesben-a-hazai-szerszamyartok/936310>
- Végh, M. (2024). Óriási autóiipari beruházások érkeztek 2023-ban. *Autopro.hu*, január 1. <https://autopro.hu/elemezsek/oriasi-autoipari-beruhazasok-erkeztek-2023-ban/1029933>
- Veld, J. (2019). Quantifying the economic effects of the single market in a structural macromodel. *Social Science Research Network*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3417233
- Vitéz, F. I. (2018). Szégyenprojektek miatt bünteti Brüsszel Magyarországot több mint 100 milliárd forintra. *24.hu*. <https://24.hu/fn/gazdasag/2018/06/25/szegyenprojektek-miatt-veszit-magyarorszag-tobb-mint-100-milliard-forintot/>

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Selyemutak a globális Délen: „konnektivitás” és „blokkosodás”

LÁNG LÁSZLÓ*

Foroohar (2022:141) szerint „[a] globalizáció mint meghatározó gazdasági rend helyét rövidesen a regionalizáció veszi át”. Ha ez igaz, akkor a regionalizáció, tehát az a folyamat, amelyben egy földrajzi térség országai nemzeti érdekeik érvényesülését többoldalú párbeszéddel és közös cselekvéssel kívánják előmozdítani, feléledni hivatott a fejlődő világban, vagy ahogy ma korszerűbben nevezik, a globális Délen is. A létező regionális együttműködések tetszalott állapotból való kilépésének egyik feltétele a térséget összekötő szállítási, energetikai és kommunikációs hálózatok fejlődése. Ezt kínálja – a „konnektivitás” jelszavával – Kína nagyszabású BRI-programja. Ez a tanulmány több szinten vizsgálja, hogy vajon létezik-e ez a ritka csillagállás, amelyben a világrendszer szerkezeti elmozdulásai és a második legerősebb globális hatalom, Kína önérdekű nagyprojektje egymást erősítve emelhetnek ki együttműködő országcsoportokat, kisebb-nagyobb régiókat az el- és lemaradottság ördögi köréből. A válasz röviden: ez a csillagállás (már megint) nem létezik. A globális Dél szubrégiói aligha fognak Kína „új selyemútjain” egymásra találva „blokkosodni” és win-win megoldásokkal löketet adni közös fejlődésüknek. További vizsgálatra érdemes, hogy a BRI önérdekei egybeeshetnek bizonyos, eddig halódó transzkontinentális hálózatépítésekkel, elsősorban Afrikában és Közép-Ázsiában.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F02, F21, F55.

Kulcsszavak: Kína, Új Selyemút, globális Dél, regionalizáció.

* Láng László a közgazdaság-tudomány kandidátusa, az IBS Nemzetközi Üzleti Főiskola rektora.
E-mail: LLANG@ibs-b.hu

A kézirat 2024. január 10-én érkezett a *Külgazdaság* szerkesztőségébe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2024.68.5-6.76>

Abstract

Silk roads in the Global South: “connectivity” and “bloc-formation”

LÁSZLÓ LÁNG

According to Foroohar (2022), “[g]lobalisation as the dominant economic order will soon be replaced by regionalisation”. If this is true, then regionalisation, the process whereby countries in a geographical area seek to advance their national interests through multilateral dialogue and joint action, is set to revive in the developing world, or as it is called today, the Global South. The development of intra-regional transport, energy and communication networks is a prerequisite for existing regional cooperation groups to emerge from their moribund state. This very infrastructure development is offered by China’s ambitious BRI programme, under the banner of “connectivity”. This paper will examine at several levels whether this rare constellation exists, in which structural shifts in the world system and the self-interested grand project of China, the second most powerful global power, can reinforce each other to lift cooperating groups of countries and regions, large and small, out of the vicious circle of backwardness and underdevelopment. The answer in short: this constellation (again) does not exist. The sub-regions of the Global South are unlikely to re-unite on China’s “new silk roads” and boost their joint development with win-win solutions. Further evidence worth exploring is that the self-interests of the BRI may coincide with some of the languid transcontinental networking efforts, especially in Africa and Central Asia.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F02, F21, F55.

Keywords: China’s BRI, global South, regionalization.

Bevezetés

A globalizáció visszaszorulóban van. Legalábbis az áru- és tőkeáramlások területén. Lehet azon elmélkedni persze, mint tettük is ezt korábban (Láng, 2021), hogy csupán az egyébként is tökéletlen globalizáció (*semi-globalisation*) ciklikus mozgásáról van-e szó, vagy a 2008–2009. évi pénzügyi válság, a koronavírus-járvány, az ukrajnai és a közel-keleti háborúk végleg a gödörbe taszították a neoliberais világrend maradványait, köztük a globalizációt. Sok érv szól ez utóbbi feltevés mellett:

- Az országok most már nemcsak tartanak az ellátási kiszolgáltatottságtól, hanem tesznek is a csökkentése érdekében, elsősorban, de nem kizárólag az energiahordozók, egyes technológiai kulcstermékek (például mikrocipek) és a ritkaföldfémek esetében. A beszerzések diverzifikációja a közelebbi, átláthatóbb és megbízhatóbb forrásokat preferálja.

- A felzárkózó gazdaságok emelkedő bérszínvonala és mindinkább a klímaválság által okozott rendkívüli helyzetek ugyanezekben az országokban a korábrinál kevésbé teszik kívánatosszá az alacsony hozzáadott értékű termékek helyi gyártását, majd hosszú utaztatását a fogyasztás központjai felé.
- Új, energiahatékony és környezetbarát technológiák, a teljes automatizálás, a 3D-nyomtatás stb. mind felerősíti a korábban kiszervezett ipari tevékenységek visszatelepítését. Ez nem jelenti azt, hogy a fejlett országokban visszaépülne a korábbi iparszerkezet, de azt igen, hogy a tengerentúli kiszervezés „nem lesz az a magától értetődő első számú választás, mint korábban volt” (Shih, 2013).

Következik mindebből, állapítja meg – persze leegyszerűsítéssel – Foroohar (2022), hogy a globalizáció mint meghatározó gazdasági rend helyét rövidesen a regionalizáció veszi át. A [földrajzi] hely mindig is számított, de a jövőben még fontosabbá válik (vö. Láng, 2021).

A regionalizáció új hulláma (Wang & Sun, 2021) nem korlátozódhat az északatlanti térség már intézményesedett regionalizmusára (USMCA¹ és EU). A neoliberalizmust követő – a manapság felénk divatos, vulgárpolitológiai kifejezéssel élve – blokkosodásnak ki kell(ene) terjednie a déli féltekére is, ahol az ASEAN/APEC² kivételével a térségi együttműködés intézményes formái legfeljebb kivételként, rövid átmeneti időszakokra honosodtak meg, és érdemi mértékben nem fejlődtek a nem intézményes kereskedelmi, beruházási, infrastrukturális együttműködések sem. A globális Délen ma legfeljebb jó tucatnyi (többoldalú) regionális kereskedelmi megállapodás van érvényben, miközben 300 felett van a szigorúan kétoldalú kereskedelmi egyezmények száma.³

A regionális ellátási (és érték)láncok létrejöttét leginkább a hatékony szállítási, energetikai és kommunikációs, azaz infrastrukturális kapcsolatok hiánya vagy töredezettsége akadályozza (Enderwick & Buckley, 2020). A 2008–2009. évi nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság után mindinkább teret nyert az a fejlesztési paradigma, amely az infrastruktúra kiépítésében és korszerűsítésében látja a fejlődő országok felzárkóztatásának, azaz a működőtőke-beáramlás növelésének, az iparosításnak és az exportorientált növekedésnek a zálogát (Schindler & DiCarlo, 2022:5). Az infrastruktúra-fejlesztés, ha nem is szükségképpen, de gyakorta, új tér-

¹ United States-Mexico-Canada Agreement – Egyesült Államok–Mexikó–Kanada-megállapodás.

² Association of Southeast Asian Nations – Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége, illetve Asia-Pacific Economic Cooperation – Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés.

³ <http://rtais.wto.org/UI/PublicAllIIRTAListAccession.aspx>

ségi összeköttetéseket teremt, lökést adva új regionális és geopolitikai architektúrák létrejöttének (Kimari & Lesutis, 2022).

Fontos a fenti bekezdés zárómondatában a „nem szükségképpen” vagy „gyakorta” szavak pontosító ereje, mert az érdemi összeköttetést biztosító új infrastruktúra akár negatívan is hathat az adott térségen belüli kapcsolatokra, akár és főként a Myrdal-féle „backwash”⁴ hatások miatt (Myrdal, 1957), amikor a fejlesztés elszívja a környező periferiális területektől a munkaerőt vagy a gazdasági tevékenységeket, akár szigetszerűsége miatt nem fejleszt új hálózatokat.

Egy másik lehetséges értelmezési keretben elvonatkoztathatunk a globális/regionális dichotómiától, és csak arra fókuszálhatunk, hogy a globális összeköttetések bármilyen indíttatású fejlesztése milyen specifikus lokális, esetleg regionális következményekkel jár. Meggyőződésünk ugyanakkor, hogy a kétfajta megközelítés végső soron egy irányba mutat, ha kiderül, hogy a szállítási kapcsolatok fejlesztése önmagában nem képes a regionalizáció centripetális erőinek a beindítására!

2013 óta a globális infrastrukturális hálózatépítés legfontosabb szereplője Kína a maga „új selyemutak” (Belt and Road Initiative – BRI – övezet és út kezdeményezés) programjával. Az indulás éve óta a BRI globális (kisebb-nagyobb mértékben 147 ország érintett) projektvolumene elérte az ezermilliárd dollárt, amiből közel 573 milliárd dollár volt építési munka (utak, vasútvonalak, kikötők stb.) és 389 milliárd dollár egyéb, nem pénzügyi befektetés (fűtőanyag-kitermelés, energetika, kommunikáció stb.).⁵ Egy más szemléletű forrás szerint, amely 100, a BRI-országoknak Kína által nyújtott hitelszerződést vizsgált, 38 százalék célozta a szállítási és logisztikai ágazatot, 14 százalék az energetikát, 13 százalék a kommunikációs szektort és 9 százalék a vízügyi ágazatot (Gelpert et al., 2022).

A BRI célja Hszi elnök megfogalmazásában: „Kína a BRI-kezdeményezés keretében elősegíti a nemzetközi együttműködést. Úgy reméljük, hogy ennek révén a politikában, az infrastruktúra terén, a kereskedelemben és pénzügyekben, továbbá az emberek közötti kapcsolatokban is új összekapcsoltságot [connectivity] teremtünk, amelynek eredményeként új alapokra helyezzük a nemzetközi együttműködést...” (Hszi, 2017:61). Hszi némileg romantikus megfogalmazásánál részletesebben és tárgyyszerűbben foglalkoztunk a BRI indítékaival és valós céljaival egy korábbi írásunkban (Láng, 2022:46–50).

A BRI kulcsszava az összekapcsoltság, rossz magyar külügyi beszédben (és kiterjesztésben) a konnektivitás. Infrastrukturális beruházásai révén új összekötteté-

⁴ Utóhatás, visszahatás, utórezgés.

⁵ <https://greenfdc.org/china-belt-and-road-initiative-bri-investment-report-2022/>

seket teremt térségeken belül és persze térségek között. Azaz joggal élhetünk azzal a feltételezéssel, hogy a BRI az amúgy is fellendülőben lévőnek vélt „újregionalizáció” legfontosabb hajtóereje lehet a globális Délen. Ha valóban így van, akkor célként vagy szándékolatlan mellékhatásként? Ha mégsem, akkor inkább egyfajta „új” bilateralizációt és széttöredezettséget eredményezhet, értelemszerűen Kína központtal? És bármelyik esetben, mindezt milyen távlatos következményekkel?

A regionális együttműködések hajtóerői

A regionalizmus (hasonlóan a globalizmushoz) inkább ideológiai konstrukció, míg a regionalizáció maga a folyamat, amely egy, de még inkább több, földrajzilag egymáshoz közel eső ország térségi együttműködését kitermeli, továbbviszi. A regionális együttműködés olyan politikai és intézményi mechanizmusokat foglal magába, amelyeket egy földrajzi térség országai hoznak létre azzal a céllal, hogy nemzeti érdekeik érvényesülését többoldalú párbeszéddel és közös cselekvéssel mozdítsák elő (Metzger, 2008).

A regionális együttműködés mind funkcionális, mind formai-intézményi értelemben széles területet ölel fel. Érintheti az országok közötti áru- és/vagy szolgáltatáskereskedelmet, tőkeáramlásokat, beruházásfinanszírozást, infrastruktúra-fejlesztést, utasmozgásokat, de a biztonság- és környezetpolitikákat, a járványok elleni küzdelmet, az élelmiszer-biztonságot, a kulturális kölcsönhatásokat vagy más kapcsolati területeket is. A regionális együttműködések intézményi formáikban is gazdag választékot mutatnak: egyszerű konzultációs mechanizmusoktól kezdve a preferenciális és szabadkereskedelmi megállapodásokon át a vámunióig, vagy akár (bár mindmáig erre egyetlen egy példa van, az is a fejlett világban) a közös piacig, a széles körű gazdasági integrációig, sőt – elméletileg – a föderális politikai unió valamilyen formájáig (Balassa, 1961).

Szokás feltételezni, hogy a regionalizáció funkcionális igénye szorosan korrelál a térségi gazdasági interdependenciák valós szintjével. Minél erősebb a szerkezeti komplementaritás, minél több gazdasági-kereskedelmi szálon kötődnek egymáshoz egy térség nemzetállamai, annál hajlamosabbnak mutatkoznak arra, hogy bizonyos kompetenciákat szupranacionális, de legalábbis közös intézményi szintre delegáljanak. Ez az evidensnek tűnő összefüggés azonban inkább kivétel, mint szabály. Ahogy Börzel & Risse (2019) kitűnő elemzése bizonyítja: ez érvényes az EU és az észak-amerikai szabadkereskedelmi térség (USMCA) esetében, de sehol máshol.

Sőt, esetenként (mint például Latin-Amerikában vagy a Szaharától délre fekvő Afrikában) csekély gazdasági interdependencia mellett is meglepően sűrű (ha nem is feltétlenül hatékony) regionális intézményi hálók jöhetnek létre.

A regionális együttműködések meghatározó módon nemzetállami akaratra, illetve érdekekre épülnek. Elsődleges hajtóerejük éppen ezért a biztonságpolitikai egymásrautaltság és/vagy a belső rezsimszabotabilitás (Börzel & Risse, 2019). Lévén államokról szó, valójában az aktuális rezsimszabotabilitása az elsődleges: diszpreferált bármilyen két vagy többoldalú, regionális vagy nemzetközi együttműködés, ha az veszélyeztetni tűnik a hatalmon lévők belső pozícióit. A rezsimszabotabilitás deregionalizáló hatásának egyik különleges, jóllehet nem ritka esete, amikor egy regionális együttműködésben valamelyik partner meghatározó túlsúllyal rendelkezik, mint például Nigéria az éppen most széthullóban lévő nyugat-afrikai ECOWAS-ban⁶ (The Economist, 2024).

Egy másik „regionalizáló” (vagy éppen deregionalizáló) tényező a közös identitás vagy a közös identitás iránti vágy az elitek és a tömegek részéről, amely az európai integráció mélyáramlata (volt?). Ezzel szemben az ASEAN – egyebek mellett – azért nem vált egy az EU-hoz hasonló szupranacionális képződménnyé, mert az érintett elitcsoportok a diverzitást és az informális kapcsolatfejlesztést részesítették előnyben (Acharya, 2009). Az Egyesült Államok mindig is viszolygott egy kontinentális, de akár csak egy észak-amerikai identitásközösségtől, ami részben szintén megmagyarázza, hogy a NAFTA⁷, majd az USMCA miért nem lépett tovább a régió feletti intézményfejlesztésben (Heard, 2002). A skála másik végén magyarázni tűnik az afrikai regionális intézményszűrésűséget az „Afrika az afrikaiaké” jelszóval (is) leírható, vágyott és fejleszteni szándékolt pánafrikai identitás (Malisa & Missedja, 2020).

A gazdaságszerkezeti és infrastrukturális komplementaritás az alap, amelyen a közös (elit) identitás megléte vagy keresése és a biztonságpolitikai, s ezen belül is a rezsimszabotabilitási megfontolások különböző mélységű és intenzitású regionális intézményei szerkezeteket hozhatnak létre. A BRI által fejleszteni kívánt összekapcsoltság a regionális együttműködés szükséges, de messze nem elégséges feltétele. Különösen azért, mert az infrastrukturális összekapcsoltság lehet kifelé irányuló, azaz extraregionális (például a Kína felől leggazdaságosabban elérhető logisztikai csomópont a kínai exportárak fogadására és a Kínába irányuló, többnyire nyers-

⁶ Economic Community of West-African States – Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége.

⁷ North American Free Trade Agreement – Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény.

anyagszállítmányok lebonyolítására), illetve intraregionális és ezen belül is helyi érdekcsoportok által befolyásoltan, lokális.

A BRI a régiókban: utak és kátyúk

Kína BRI-programja kimondott céljában („konnektivitás”) erősít(het)i, gyakorlati megvalósulásában azonban alááshatja a globális Dél regionalizációját. Hogy melyik hatás az erősebb, négy szinten vizsgálható. Az első szint a BRI „folyosóinak” a hagyományos, határokon átnyúló (kis)kereskedelmi kapcsolatokra való hatása. A második szint a BRI-fejlesztések szubrégiókat összekötő (pánarab, pánafrikai, pánamerikai stb.) hatása, amely szélesebb, kontinentális regionalizációt erősíthet. A harmadik vizsgálati szint a BRI intraregionális, tehát a már létező térségi szervezeteket, (szub)regionális „integrációkat” erősítő vagy szétfeszítő hatása. A negyedik szintet pedig Kína bilateralizmusra való hajlama képezi, azaz az, hogy fejlesztési, de főként finanszírozási kérdésekben inkább nemzetállami elitcsoportokkal, semmint térségi szinten egyeztet.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a BRI 2013. évi meghirdetése óta egyébként is, a koronavírus-járvány által okozott tevékenységkieséseket figyelembe véve pedig végképp kevés az eltelt idő. Ugyanakkor jelen vizsgálatunkat mégis relevánsnak véljük egyrészt a vonatkozó szakirodalom bősége miatt, másrészt és elsősorban azért, mert a BRI ma ismert legnagyobb beruházásai már jóval az őket keretbe foglaló „selyemút” program bejelentése előtt megkezdődtek. A 750 km hosszú Addisz-Abeba–Dzsibuti vasút építése 2011-ben kezdődött, a Hambantuta kikötő Srí Lankán már 2010-ben megnyílt, a Kína–Fehéroroszország Ipari és Logisztikai Parkot 2013-ban avatták fel és a CPEC,⁸ a kínai–pakisztáni folyosó beruházástömege sem 2013-ben indult – csak hogy néhány esetet említsünk.

Első szint: új folyosók, ősi „selyemutak”

Rippa (2020) kitűnő tanulmányban bizonyítja, hogy a BRI „folyosói”, többek között a Kína–Pakisztán Gazdasági Folyosó (CPEC), illetve a Bangladesh–Kína–India–Mianmar Gazdasági Folyosó esetében az összekapcsoltságot gyakran a közelség rovására érvényesítik. A közelség, a földrajzon túlmenően, kulturális, történeti,

⁸ China-Pakistan Economic Corridor – Kína–Pakisztán gazdasági folyosó.

törzsi-családi kötelékeket is jelent, amelyek a határvidékeken intenzív kereskedelmi hálókat hoztak létre és tápláltak. „A gazdasági folyosók és a BRI-aspirációk, úgy tűnik, akaratlanul is és legalábbis részben, felszámolják a közelség előnyeit. Másképp fogalmazva, a zavartalan forgalmat biztosító, a különböző (kereskedelmi) központokat összekapcsoló folyosók létrehozására irányuló törekvések aláássák a közelség relevanciáját olyan távoli határtérségekben, mint a Hszincsiang–Pakisztán és a Jünnan–Mianmar térségek.” (Rippa, 2020:13) Ráadásul, mint Walker (1999) kimutatta, a liberalizált kereskedelmet célzó gazdasági folyosók, speciális övezetek paradox módon nem kevesebb, hanem több állami szabályozást és beavatkozást jelentenek, ami nyilván kedvez a hivatalnokoknak és a nagy játékosoknak, de aligha az ősi selyemutakat járóknak.

Más szemszögből, de hasonló következtetésre jut Abb (2023), megállapítván, hogy a pakisztáni „folyosó” a külső, azaz a Kína és Pakisztán közötti, illetve a belső, azaz az Iszlámábád és az ország periferiális térségei és etnikai csoportjai közötti centrum-periféria viszony vetületében is feszültségeket kelt. A korai elképzelések szerint a folyosó a gwadari kikötőt Pakisztán fejletlenebb, nyugati perifériáján áthaladva kötötte volna össze a kínai határral. Kína később felismerte, hogy az érintett régiók fejletlen infrastruktúrája és főként politikai instabilitása miatt inkább egy a Pandzsáb és Sind államokat átszelő útvonal állna érdekében, összhangban az ország zömmel pandzsábi etnikumú elitjének szándékaival. Az országos felhördülés nyomán aztán 2015 májusában kompromisszum született, amely további három észak–dél irányú útvonalat ígért, ezeket számos ponton összekötötték volna a fő verőérral. Ebből azonban mindmáig szinte semmi sem lett (Amir, 2019), miközben a technokrata elit és a kínaiak által preferált folyosó elkészült. „A CPEC tehát nemhogy fordulatot nem hozott, de erősítette az érintett közösségek elárultságérzését, és tovább erodálta a központi hatalomba vetett bizalmat”, vonja le a következtetést Abb (2023:84).

A Kína–Laosz Északi Gazdasági Folyosót és annak társadalmi, gazdasági határait vizsgálva Dwyer (2020:25) szélesebb kitekintésben is arra jut, hogy a BRI egyelőre, és nem különbözve a nagy infrastrukturális projektek „neoliberális” megvalósítási módjától, elégtelen figyelmet szentel a fejlesztés által érintettek problémáinak. Egy másik, a közép-ázsiai BRI-fejlesztéseket vizsgáló tanulmány szerint (Sim & Aminjonov, 2020:5) a kínaiak által finanszírozott projektek 89 százalékában kínaiak voltak a kivitelezők, a helyiek részesedése alig 8 százalék volt. „A kirgizisztáni Osh–Sarytash–Irkeshtan és a Biskek–Narin–Torugat közútprojekteknél a munkaerő 70 százaléka volt kínai, és a felhasznált anyagok 60 százaléka volt kínai import”.

A BRI olyan transzkontinentális kezdeményezés, amely mindenekelőtt Kínát kívánja összekötni európai fő piacaival, Euráziát átívelve vízen és szárazföldön, majd Laoszon keresztül bekapcsolni Délkelet-Ázsiát ebbe az áramlásba. A transzkontinentális infrastruktúra-fejlesztés aztán kibővült elsősorban a Közel-Kelet és Afrika, illetve 2017 után, és kisebb jelentőséggel, Dél-Amerika felé. Szándékait tekintve nemcsak több kínai áru gyorsabb szárazföldi kiszállítását célozza. Chen (2023:25) szerint „a BRI folyosói nagyobbra törnek, ideértve a vasútvonalak és intermodális útvonalak mentén bekövetkező fokozott urbanizációt és iparosítást [...] Napjainkban, amikor a globális gazdaság nem kevésbé széttöredezni, sőt szétkapcsolódni látszik, a BRI regionális folyosói e folyamat ellenében hatnak azáltal, hogy szélesebb és erősebb logisztikai összekapcsoltsággal serkentik a határokon átnyúló áruáramlásokat.”

Az elsőként létrejött (Új Eurázsiai Szárazföldi Híd) transzkontinentális, 13 ezer km hosszú vasútvonal, amelynek zömét az oroszok transzszibériai vonala adja, Dél- és Nyugat-Kínát, Kazahsztánt, Oroszországot, Fehéroroszországot, Lengyelországot és Németországot szeli át, hogy Sincsen városát a németországi Duisburggal kösse össze. Északkelet-Kínát kapcsolja rá erre a vonalra a Kína–Mongólia–Oroszország folyosó, tengeri kijáráttal Kelet-Ázsia felé. Oroszország Ukrajna elleni agresszióját, illetve a vonatkozó szankciók életbelépését követően megnövekedett a déli útvonal, azaz a Kína–Közép-Ázsia–Nyugat-Ázsia folyosó jelentősége, amely a közép-kínai Hszian városától fut Isztambulig, Oroszországot kikerülve, Kaszpi-tengeri és Fekete-tengeri átkelésekkel nehezítve. Jóllehet – szankciók ide vagy oda – az északi folyosó működése hamar helyreállt (Chen, 2023), aligha kétséges, hogy a 2023. decemberi burjátföldi ukrán szabotázsakciók, amelyek átmenetileg megbénították a keleti (Mongólián átvezető) vasútvonal működését, ismét a kaukázusi alternatívá(ka)t hozták helyzetbe.

Ezek a folyosók nem zöldmezős fejlesztések. Valójában a meglévő, elsősorban vasútvonalak részleges felújítása, határátkelőhelyek, nyomtávvaltató és átrakodó kapacitások, eseti hidak, alagutak fejlesztésével állnak mozaikszerűen össze. Ez az esetlegesség igaz a határokon, kontinenseken átnyúló szárazföldi folyosók esetében is. Jó példát szolgáltatnak erre a BRI dél-eurázsiai és Törökország ún. középső vasúti-tengeri folyosói, amelyek ugyan egymástól térben és időben függetlenül születtek meg a tervasztalokon és részben a valóságban, de csak napjainkban kapcsolódnak össze egy Oroszországot és Iránt kikerülő, Hsziant a török–bolgár határral összekö-

tő, ilyen értelemben a BRI déli folyosójának geopolitikailag is észszerű alternatívájaként (Akçay & Changgang, 2023; Alekberli-Museyibova, 2023).

Afrikában sem arról van szó, hogy az Afrikai Egységszervezet több évtizedes pánafrikai infrastruktúra-fejlesztési tervei és a BRI logisztikai igényei szervesen összekapcsolódva, nemzeteket és szubrégiókat mozgató projektekből valósulnának meg. Szóban persze igen: a Kína–Afrika Együtműködési Fórum (FOCAC⁹) 7. találkozója például 2020-ban, a korábbi évekhez hasonlóan, egyértelműen kinyilvánította, hogy „[Kína és Afrika] Afrika határokon átnyúló és transzregionális infrastruktúra-fejlesztési tervei alapján [...] együttműködésben fejleszti a kontinentális, térségi és szubregionális összekapcsoltságot. Kína az Afrikai Egységszervezettel közösen alakítja ki [...] infrastrukturális együttműködési tervét” (Otele, 2020a). Ugyanakkor inkább az történik, hogy bizonyos, már elhatározott és részlegesen megvalósítás alatt álló fejlesztéseket (mint például a kenyai Mombasa kikötőjét Ugandával és Ruandával összekötni kívánó „északi folyosó”) bevonnak a BRI ernyője alá (Gambino, 2022). Ez azonban nem szükségképpen gyorsítja a tényleges megvalósulást: a ki-tüntetett szerepet játszó transzafrikai közút megvalósulása például a kínaiak mozaikszerű bekapcsolódása ellenére csalódást keltő: 2013 és 2021 között a hiányzó összeköttetések mindössze egyötöde készült el (McCartney, 2023). Sokak szerint „a BRI [Afrikában] olyan, mint egy pubertáskorú fiatal. Tényleg csinálni akar dolgokat, de ritkán foglalkozik a 'hogyanokkal' és a 'miértekkel’”. (Gambino, 2022)

Harmadik szint: intraregionális verseny és együttműködés

A BRI infrastrukturális fejlesztéseinek esetlegességén és mozaikszerűségén túl, illetve eltekintve attól, hogy a „folyosók” széles körű urbanizációs és iparosítási jótéteményei sem bizonyíthatók (eltekintve néhány nagy kikötőprojekttől és határátkelőhely-fejlesztéstől), gondot jelent az is, hogy a megvalósulóban lévő fejlesztések felélesztették az egyes országok hegemon ambícióit vagy éppen félelmeit és ezáltal az intraregionális versengést (Otele, 2020a).

A Kelet-afrikai Közösségben (East-African Community, tagjai: Kongói Demokratikus Köztársaság, Szomália, Burundi, Kenya, Ruanda, Dél-Szudán, Uganda és Tanzánia) például Tanzánia ébredt rá arra, hogy Dar es Salaam tengeri kikötőjének kínai fejlesztése révén, a zömmel tengeri kijárat nélküli országok közösségében, gyengítheti a regionális hegemon, azaz Kenya és a mombasai kikötő befolyását

⁹ Forum on China-Africa Cooperation – Kína–Afrika Együtműködési Fórum.

(Otele, 2020a). Ehhez partnereket is talált, többek között Ugandában és Ruandában, ahol rezsimbiztonsági szempontból veszélyesebbnek ítélték a szorosabb kenyai kapcsolatot (Otele, 2020b).

Dél-Ázsiában a Dél-ázsiai Regionális Együttműködési Szervezet (SAARC) tagjai (Banglades, Maldív-szigetek, Srí Lanka és Pakisztánról nem is beszélve), többek között a regionális hegemon, azaz India túlhatalmától való félelmükben nyitottak a BRI beruházásai felé (Chung, 2018). Ugyanakkor Pakisztán és Üzbegisztán egy új, Afganisztánon átmenő logisztikai folyosót sürget, amely kikerülné Iránt (ez minimálisan török geopolitikai érdek), és közvetlenül kapcsolná a gwadari nagyikötőhöz (és az arab és afrikai piacokhoz) Üzbegisztánt (Khan, 2022). A BRI összességében véglegesen felülírja a valójában soha el nem indult dél-ázsiai regionális együttműködést (Chakma, 2020).

Negyedik szint: mindenki bilateralizmusa

Egy regionális együttműködést semmi nem feszít szét jobban, mint ha a tagországok nem egyeztetnek a fajsúlyos extraregionális tényezőkkel való kooperáció kérdéseiben. Márpedig a BRI projektjeit döntően kétoldalú beruházási és finanszírozási megállapodások keretében valósítják meg. A bilateralizmus, a BRI keretei között, megfelel mind Kína, mind pedig a célországok érdekeinek, illetve ez utóbbiak regionális szervezetei módot sem adnak sokoldalú megközelítésre.

Az egyes regionális szervezetek kapcsán ugyanis joggal merül fel az állítólagosan kissingeri kérdés: ha velük (Európával, Délkelet-Ázsiával, a Magrebbel stb.) akarok beszélni, kit kell felhívnom? A szervezeti inkompetencia és a közös cselekvésre való készség hiánya (és a kettő kölcsönhatása) akkor is a kétoldalúság irányába terelné Kínát (vagy a többi külső szereplőt), ha lenne benne hajlandóság, a nagy szavakon túl, a regionális multilateralizmusra. Az egyik legrégebbi és legfejlettebb regionális szereplő, az ASEAN kapcsán állapítja meg Beeson (2022:1), hogy „az ASEAN területi bizonytalanságainak, amelyek mind a belső, mind a külső politikai döntéseket jellemzik, nettó hatása az, hogy alig-alig van kitapintható hatása a saját tagjainak a választásaira, és még kevesebb a nagyhatalmak, azaz az Egyesült Államok és Kína közötti éleződő rivalizálásra. Most, amikor a szervezetnek éppen, hogy regionális 'központként' kellene fellépnie [...] egyik nagyhatalmat sem sikerült érdemben befolyásolnia”.

Szó nincs róla, hogy Kína szűkölködne sokoldalú térségi együttműködési fórumokban, amelyek részben átfednek egy vagy több regionális integrációs szerve-

zettel: a Kína–ASEAN Dialógus (1991, 10 ország), a Kína–Afrika Fórum (2000, 53 ország), a Sanghaji Együttműködési Szervezet (2001, 8 ország), a Kína–Arab államok Együttműködési Fóruma (2004, 22 ország), a Kína–Kelet-Közép-Európa Együttműködés (2012, 17 ország eredetileg, ma csak 14) és a Kína–Latin-Amerikai és Karibi Fórum (2014, 33 ország) (Horváth, 2020). Széles körben is érvényes, amit Horváth (2020:641) a közép- és kelet-európai 17 (14)+1-es fórum kapcsán megállapít: „A 17 kelet-közép-európai ország rendkívül vegyes, mind gazdaságilag, mind kulturálisan. Az érintett országok között nem szükségszerű a harmónia, amire a Kínával való együttműködés sem hat pozitívan, mivel a 16 ország nem Kínával együttműködésben kíván nagyszabású gazdasági és kereskedelmi célokat megvalósítani, hanem egymással versenyben próbálja a lehető legjobb bilaterális együttműködést Kínával kiépíteni.”

Már csak azért is, mert visszatérő félelemnek tűnik a világ majd minden térségében (és ez alól Európa sem kivétel), hogy a regionális infrastruktúra-fejlesztés a „szomszédnak” többet hoz, vagy jómagunknak többet kerül. Egy projekt tényleges megvalósulása is döntően az egyes országok hatóságaitól és vállalkozóitól függ, nem pedig a többoldalú elszánástól. Kína sem kívánja lekötni magát sokat beszélő, keveset cselekvő multilaterális fórumokon, ahol ráadásul kevesebb eszköze van a vállalások kikényszerítésére, mint kétoldalú keretekben (Lisinge, 2020). Arról nem is beszélve, hogy a politikai elit kikerülhetetlen járadékainak kifizetésére sem a többoldalú együttműködés reflektorfényében kerül sor.

Némi számszerű illusztráció

Megnéztük 14, fejlődő világbeli regionális integrációs szervezet vonatkozásában, hogy miként alakult a saját régióon belüli (intraregionális) és a szélesebb földrajzi térségükön (mint például Afrika, Dél-Ázsia, Latin-Amerika stb.) belüli export/importjuk részaránya a 2010 és 2020 közötti évtizedben. Mindezt szembeállítottuk a Kínába irányuló exportjuk és az onnan érkező importjuk teljes forgalmukon belüli arányával, illetve annak változásával. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az érintett szubrégiókban ezen időszakban, nem kis részben a BRI (és előzményei) eredményeként megvalósult szállításiinfrastruktúra-fejlesztések merre terelték a külkereskedelmi forgalmat: kifelé, azaz például Kína felé vagy befelé, a szűkebb vagy szélesebb térség irányába.

Az exporthányadok változása, százalékpontban, 2020/2010

	Csoport exportja Kínába	Csoporton belüli export	Export Csoporton kívüli térségbe	Export maradvék világba
ASEAN (Association of Southeast Asian Nations)	7	-4	0	4
CAN (Andean Community)	15	-1	2	-1
CARICOM (Caribbean Community)	5	0	4	-4
CEMAC (Economic and Monetary Community of Central Africa)	33	0	8	-8
CEN-SAD (Community of Sahel-Saharan States)	2	3	2	-5
CIS (Commonwealth of Independent States)	9	5	...	0
COMESA (Common Market for Eastern and Southern Africa)	1	5	-10	5
EAC (East African Community)	3	-18	6	-7
ECOWAS (Economic Community of West African States)	14	0	-17	17
GCC (The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf)	5	2	1	-3
MERCOSUR (Southern Common Market)	20	-4	5	-1
SAARC (South Asian Association for Regional Cooperation)	-1	1	3	-4
WAEMU (West African Economic and Monetary Union)	2	1	15	-16
SACU (Southern African Customs Union)	6	1	0	-1

Forrás: UNCTADstat, a szerző számításai alapján (aláhúzva, ahol a vizsgált külkereskedelmi részesedés kisebb, mint 5 százalék)

Az importhányadok változása, százalékpontban, 2020/2010

	Csoport importja Kínából	Csoporton belüli import	Import csoporton kívüli térségből	Import maradék világból
ASEAN (Association of Southeast Asian Nations)	16	-4	6	4
CAN (Andean Community)	12	-2	1	1
CARICOM (Caribbean Community)	1	-1	<u>-1</u>	2
CEMAC (Economic and Monetary Community of Central Africa)	13	<u>-2</u>	7	-6
CEN-SAD (Community of Sahel-Saharan States)	14	0	6	-6
CIS (Commonwealth of Independent States)	6	3	...	-3
COMESA (Common Market for Eastern and Southern Africa)	10	0	3	-3
EAC (East African Community)	17	2	8	-10
ECOWAS (Economic Community of West African States)	20	1	5	-6
GCC (The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf)	5	2	1	-3
MERCOSUR (Southern Common Market)	9	-4	-1	5
SAARC (South Asian Association for Regional Cooperation)	8	<u>1</u>	<u>0</u>	-2
WAEMU (West African Economic and Monetary Union)	5	2	12	-14
SACU (Southern African Customs Union)	7	1	0	-1

Forrás: UNCTADstat, a szerző számításai alapján (aláhúzva, ahol a vizsgált külkereskedelmi részesedés kisebb, mint 5 százalék).

A vizsgálat bevallottan csak illusztrációja lehet a feldolgozott irodalom alapján megállapítottaknak: a külkereskedelmi arányváltozásokat nem kötjük egyedi projektekhez. Abból indulunk ki, hogy a BRI keretében több-kevesebb szállításiinfra-

struktúra-fejlesztési beruházásra került sor az érintett regionális csoportosulásokban, és az irodalmi adatok szerint az ilyen fejlesztések érdemben befolyásolják a külkereskedelmi volumeneket (Lisinge, 2020). Ha például Csád szállítási infrastruktúrájának szintje legalább feleakkora lenne, mint Dél-Afrikáé, akkor Csád exportja közel 80 százalékkal növekedne (Portugal-Perez & Wilson, 2012). Ugyanakkor a külkereskedelmi forgalmat, illetve annak származási és célhányadait számos egyéb, a szállítási lehetőségeken és főleg a költségeken túlmutató egyéb tényező is befolyásolja.

Az 1. és a 2. táblázat alapján leszűrhető, hogy legalább annyira jellemzőek az egybeesések, mint a kivételek.

- A Kínából származó import hányada, a Karibi Közösséget leszámítva, mindegyik csoportban számottevően nőtt, legalább 5 százalékponttal.
- A Kínába irányuló export részesedése viszont csak azokban a csoportokban változott jelentősen, ahol kínai szempontból kritikus nyersanyagok találhatóak: Közép- és Nyugat-Afrika (Kongó és Nigéria), illetve Brazília és Chile.
- A csoporton belüli, intraregionális kereskedelem viszont kevés helyen változott statisztikailag szignifikáns mértékben. Ahol igen, ott viszont csökkent: a leginkább a térségen belüli export Kelet-Afrikában (EAC), ahol lényeges BRI-fejlesztések történtek, nem kevés geopolitikai rivalizálással terhelt.
- Az adott csoport szélesebb régiójával való kereskedelmét tekintve vegyes a kép. Láthatóan a pánafrikai kereskedelem érzékelhetően bővült, főként a Száhel-övezetben, Közép-Afrikában és a francia nyelvű, tehát Nigéria nélküli Nyugat-Afrikában.
- Erőteljes elterelődés figyelhető meg a szélesebb régió és Kínán kívüli világban: csak az ECOWAS (főként Nigéria és a nigériai olaj) vonatkozó exporthányada nőtt a vizsgált időszakban, az esetlegességeknél nagyobb mértékben.

Összefoglalás és következtetések

A kisebb-nagyobb régiók nem egyenlők a regionális együttműködési szervezetekben megvont határaikkal. A régiók, ahogy Acharya (2009) megfogalmazta: olyanok, mint a nemzetállamok, azaz többé-kevésbé imaginárius közösségek.

Ebből kiindulva nem csoda, hogy Kína is rugalmasan kezeli ezeket a „községeket”, inkább bilaterálisan, de ha kell, szélesebben vagy szűkebben, mint a szervezeti határok diktálnák (Narins & Agnew, 2020). A be nem vallott cél, hogy a

regionális csoportosulások és ezzel együtt a térségi multilateralizmus a Kína által elvárt normáknak és sztenderdeknek megfelelően működve szolgálják a kínai befolyás növelését (Kavalski, 2016; Jakóbowski, 2018).

Végső soron azonban a bilateralizmus az uralkodó magatartásforma (Garlick, 2020). A határokon, sőt kontinenseken átnyúló összekapcsoltság (konnektivitás) inkább csak a narratíva része, együtt a „kölcsonös megértés, tisztelet és bizalom” vagy a „emberközpontú és inkluzív fejlődés” doktrínáival (CGTN, 2023).

A BRI tehát nem lehel új életet a harmadik világ amúgy is csak élőhalott regionális szervezeteibe. Ilyen értelemben ok és okozat is egyben az a mozaikszerűség, az az esetlegesség, ahogyan a BRI szállítási folyosói épülnek. Jó példa a BRI sikerprojektje, a CPEC (Kína–Pakisztán gazdasági folyosó), amely eredetileg „csupán” a (pakisztáni) gwadari kikötőt kívánta összekötni (vasúton és csövezetéken) Északkelet-Kínával, pontosabban a Hszincsiang-Ujgur Autonóm Területtel, de ott is hamar kiderült, hogy a Himaláján átnyúló összeköttetés túl költséges és alig-alig megvalósítható. Szélesebb értelmű gazdasági folyosó léte nem biztosítható, miközben a biztonsága sem garantálható a Pakisztánon belüli törzsi-etnikai konfliktusok miatt. Azaz fennmaradt végül is Kínának az a törekvése, hogy Pakisztánnal mint India geopolitikai ellensúlyával jó és egyre kizárólagosabb kapcsolatokat tartson fenn, miként ez a BRI meghirdetése előtt is jellemző volt (Garlick, 2020).

A BRI win-win megoldásai alapesetként kétoldalúak: erősítik, illetve lehetővé teszik a nemzetállami elitek rezsimbiztonsági és járadékigényeit, és nem várnak el valamiféle közös identitást a szomszédokkal. Ugyanakkor a csoporton belüli szerkezeti komplementaritást sem erősítik, egyrészt, mert a BRI-fejlesztések döntő többsége a szállítási és energetikai területeket célozza, másrészt, mert nem szükségképpen támogatják, sőt akár megnehezítik a határon átnyúló tradicionális kapcsolatokat.

Ugyanakkor leltük nyomát annak, hogy a BRI, akár szándékolatlanul is, erősíthet kontinentális, illetve transzkontinentális kapcsolódásokat. Ez vizsgálatunkból, illetve a vonatkozó irodalomból következtetve is elsősorban Afrikában, illetve Nyugat-Ázsiában és a Transzkaukázusban tűnik valóságosnak. További vizsgálatra érdemes, hogy ezek a hatások tartósak-e, és ha igen, milyen geoökonómiai és geopolitikai mozgások hajtóerőivé válhatnak.

Hivatkozások

- Abb, P. (2023). All geopolitics is local: the China–Pakistan Economic Corridor amidst overlapping centre–periphery relations. *Third World Quarterly*, 44(1), 76–95. <http://dx.doi.org/10.1080/01436597.2022.2128329>
- Acharya, A. (2009). *Whose ideas matter? Agency and power in Asian regionalism*. Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9780801459757>
- Akçay, N., & Changgang, G. (2023). Türkiye’s Middle Corridor and China’s BRI. *Insight Turkey*, 25(1), 63–74. <https://doi.org/10.25253/99.2023251.4>
- Alekberli-Museyibova, N. (2023). Revitalization of the Lapis Lazuli Corridor: from Afghanistan to Europe. *Eurasia Daily Monitor*, 20(110), July <https://jamestown.org/program/revitalization-of-the-lapis-lazuli-corridor-from-afghanistan-to-europe/>
- Amir, A. (2019). The Myth of CPEC’s Western Route. *The Friday Times*, November 8, 2019. <https://thefridaytimes.com/08-Nov-2019/the-myth-of-cpec-s-western-route>
- Balassa, B. (1961). *The theory of economic integration*. Richard D. Irwin, Homewood. https://books.google.hu/books/about/The_Theory_of_Economic_Integration.html?id=fKKaAAAIAAJ&redir_esc=y
- Beeson, M. (2022). Decentered? ASEAN’s struggle to accommodate great power competition. *Global Studies Quarterly*, 2(1), ksab044. <https://doi.org/10.1093/isagsq/ksab044>
- Börzel, T. A., & Risse, T. (2019). Grand theories of integration and the challenges of comparative regionalism. *Journal of European public policy*, 26(8), 1231–1252. <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1622589>
- CGTN (2023). *Xi Jinping’s key quotes on Belt and Road Initiative*. 10 October. <https://news.cgtn.com/news/2023-10-10/Xi-Jinping-s-key-quotes-on-Belt-and-Road-Initiative-1nMUvpBJbCo/index.html>
- Chakma, B. (2020). Beyond SAARC: Sub-Regional and Trans-Regional Cooperation. In *South Asian Regionalism* (pp. 121–136). Bristol University Press. <https://doi.org/10.51952/9781529205169.ch006>
- Chen, X. (2023). From the Middle Out and Bottom Up: The Belt and Road Initiative at 10 and Corridor Connectivity. *The World Financial Review*, Aug–Sep, 14–22. <file:///C:/Users/Keynes/Downloads/Chen-The%20Belt%20and%20Road%20Initiative%20at%2010-AugSept%202023.pdf>
- Chung, C. P. (2018). What are the strategic and economic implications for South Asia of China’s Maritime Silk Road initiative? *The Pacific Review*, 31(3), 315–332. <https://doi.org/10.1080/09512748.2017.1375000>
- Dwyer, M. B. (2020). “They will not automatically benefit”: The politics of infrastructure development in Laos’s Northern Economic Corridor. *Political Geography*, 78, 102118. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2019.102118>
- Enderwick, P., & Buckley, P. J. (2020). Rising regionalization: will the post-COVID-19 world see a retreat from globalization? *Transnational Corporations Journal*, 27(2). <https://ssrn.com/abstract=3692317>
- Foroohar, R. (2022). After Neoliberalism: All Economics is Local. *Foreign Affairs*, 101, 134–145. <https://www.foreignaffairs.com/united-states/after-neoliberalism-all-economics-is-local-rana-foroohar>
- Gambino, E. (2022). Corridors of opportunity? African infrastructure and the market expansion of Chinese companies. In H. Lamarque & P. Nugent (Eds.), *Transport corridors in Africa*. James

- Currency (Firm), Melton, UK, 286–316. https://eprints.lse.ac.uk/116037/1/Gambino_corridors_of_opportunity_accepted.pdf
- Garlick, J. (2020). The regional impacts of China’s Belt and Road Initiative. *Journal of Current Chinese Affairs*, 49(1), 3–13. <https://doi.org/10.1177/1868102620968848>
- Gelpern, A., Horn, S., Morris, S., Parks, B., & Trebesch, C. (2022). How China lends: A rare look into 100 debt contracts with foreign governments. *Economic Policy*, eiac054. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiac054>
- Heard, E. (2002). *Toward a North American Community? A Conference Report*. Washington, DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Canada Institute, Mexico Institute, Project on America and the Global Economy. <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/NACrpt.pdf>
- Horváth, L. (2020). The geopolitical role of China in the CEE region. *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal*, 6(2), 617–651. <https://eurasiacenter.hu/wp-content/uploads/2021/03/levente-horvath-the-geopolitical-role-of-china-in-the-cee-region.pdf>
- Hszi, J. (2017). *Secure a Decisive Victory in Building a Moderately Prosperous Society in all Respects and Strive for the Great Success of Socialism with Chinese Characteristics for a New Era*. Delivered at the 19th National Congress of the Communist Party of China, 18 October. http://www.xinhuanet.com/english/download/Xi_Jinping%27s_report_at_19th_CPC_National_Congress.pdf
- Jakóbowsk, J. (2018). Chinese-led regional multilateralism in Central and Eastern Europe, Africa and Latin America: 16+ 1, FOCAC, and CCF. *Journal of Contemporary China*, 27(113), 659–673. <https://doi.org/10.1080/10670564.2018.1458055>
- Kavalski, E. (Ed.). (2016). *China and the global politics of regionalization*. Routledge.
- Khan, S. A. (2022). Trans-Regional Connectivity in Eurasia’s Heartland and the Role of Uzbekistan. *FWU Journal of Social Sciences*, 16(4), 133–142. <http://doi.org/10.51709/19951272/Winter2022/10>
- Kimari, W., & Lesutis, G. (2022). Infrastructure as Symbolic Geopolitical Architecture: Kenya’s Megaprojects and Contested Meanings of Development. In *The Rise of the Infrastructure State* (pp. 58–70). Bristol University Press. <https://doi.org/10.51952/9781529220803.ch005>
- Láng, L. (2021). Globalizáció, regionalizáció és a földrajz: a távolság még mindig számít? *Külgazdaság*, 65(7-8), 63–90. <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.7-8.63>
- Láng, L. (2022). Anarchia és hierarchia az új selyemutakon: Kína partnerkapcsolati stratégiái. *Külgazdaság*, 66(7-8), 39–73. <https://doi.org/10.47630/KULG.2022.66.7-8.39>
- Lisinge, R. T. (2020). The Belt and Road Initiative and Africa’s regional infrastructure development: implications and lessons. *Transnational Corporations Review*, 12(4), 425–438. <https://doi.org/10.1080/19186444.2020.1795527>
- Malisa, M., & Missedja, T. Q. (2020). The origins and evolution of Pan-Africanism. In *Routledge Handbook of Pan-Africanism* (pp. 35–47). New York, NY: Routledge. <https://www.routledge.com/Routledge-Handbook-of-Pan-Africanism/Rabaka/p/book/9780367488895>
- McCartney, M. (2023). *A Zambian Road to Nowhere? The History of Big (Road) Infrastructure and the 2011-2022 Zambian Road-Building Boom*. Charter Cities Institute. <https://chartercitiesinstitute.org/research/a-zambian-road-to-nowhere/>
- Metzger, M. (2008). *Regional cooperation and integration in Sub-Saharan Africa*. UNCTAD Discussion Papers 189. United Nations Conference on Trade and Development. https://unctad.org/system/files/official-document/osgdp20084_en.pdf
- Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Undeveloped Regions*. Gerald Duckworth & Co. https://books.google.hu/books/about/Economic_Theory_and_Under_developed_Regi.html?id=aRdgAAAAIAAJ&redir_esc=y

- Narins, T. P., & Agnew, J. (2020). Missing from the map: Chinese exceptionalism, sovereignty regimes and the Belt Road Initiative. *Geopolitics*, 25(4), 809–837. <https://doi.org/10.1080/14650045.2019.1601082>
- Otele, O. M. (2020a). China, region-centric infrastructure drives and regionalism in Africa. *South African Journal of International Affairs*, 27(4), 511–532. <https://doi.org/10.1080/10220461/2020.1856179>
- Otele, O. M. (2020b). China's Belt and Road Initiative and Intra-Regional Dynamics in Africa. *African Studies Quarterly*, 19(3-4), October, 53–74. <http://erepository.uonbi.ac.ke/handle/11295/153258>
- Portugal-Perez, A., & Wilson, J. S. (2012). Export performance and trade facilitation reform: Hard and soft infrastructure. *World development*, 40(7), 1295–1307. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2011.12.002>
- Rippa, A. (2020). Mapping the margins of China's global ambitions: Economic corridors, Silk Roads, and the end of proximity in the borderlands. *Eurasian Geography and Economics*, 61(1), 55–76. <https://doi.org/10.1080/15387216.2020.1717363>
- Schindler, S., & DiCarlo, J. (2022). Towards a critical geopolitics of China–US rivalry: Pericentricity, regional conflicts and transnational connections. *Area*, 54(4), 638–645. <https://doi.org/10.1111/area.12812>
- Shih, W. C. (2013). The re-industrialization of the United States. *Wirtschaftspolitische Blätter*, 60(2), 297–312. <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=46105>
- Sim, L. C., & Aminjonov, F. (2020). Potholes and bumps along the Silk Road economic belt in Central Asia. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2020/02/potholes-and-bumps-along-the-silk-road-economic-belt-in-central-asia/>
- Szunomár, Á. (2012). Kínai külpolitika, kínai hatalmi politika. *Külügyi Szemle*, 11(2), 125–142. https://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2012_02_Kenai_kelpolitika_kenai_.pdf
- The Economist (2024). <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2024/02/01/three-countries-hit-by-coups-are-leaving-west-africas-main-bloc>
- Walker, A. (1999). *The legend of the golden boat: Regulation, trade and traders in the borderlands of Laos, Thailand, China and Burma*. University of Hawaii Press.
- Wang, Z., & Sun, Z. (2021). From globalization to regionalization: The United States, China, and the post-Covid-19 world economic order. *Journal of Chinese Political Science*, 26, 69–87. <https://doi.org/10.1007/s11366-020-09706-3>
- Yu, H. (2023). Is the Belt and Road Initiative 2.0 in the Making? The Case of Central Asia. *Journal of Contemporary Asia*, 53(3), 535–547. <https://doi.org/10.1080/00472336.2022.2122858>

VITACIKK

A hazai közgazdász-tudóstársadalom publikációs stratégiája: különbségek és ellentmondások a közgazdaság-tudomány és a gazdálkodástudomány tudományágakban

KRAJCSÁK ZOLTÁN – SASVÁRI PÉTER – BAKACSI GYULA*

A tudományometriai fókuszú tanulmány a SciVal¹ adatai alapján elemzi a gazdálkodás- és szervezéstudományok, illetve a közgazdaság-tudományok magyarországi kutatóinak publikációs eredményességeit. E tudományterületeken gyakran vegyes, a két területen összemosódó publikációs stratégiák rajzolódnak ki. Ennek az egyik oka az egységes MTA-folyóiratlista, a másik pedig a múlt gyakorlatának (hagyományok) tovább élése. A publikációs mintázatok nem képezik le tökéletesen a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának két legnagyobb tudományos bizottságához való köztestületi hovatartozást. Legalábbis azok körében nem, akik köztestületi tagok, mert e két tudományág legjobb nemzetközi publikációs teljesítményét felmutatóknak mintegy harmada mindeddig nem csatlakozott az akadémiai hálózathoz. Az eredmények alapján megfontolandó lehet a két tudomány-

¹ A SciVal adatbázis (<https://scival.com/landing>) 234 nemzet 24 400 kutatóintézményének és munkatársainak kutatói teljesítményéhez enged hozzáférést.

* *Krajcsák Zoltán* kutatóprofesszor, Budapesti Gazdasági Egyetem.
E-mail: krajcsak.zoltan@uni-bge.hu ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2021-4949>. (levelező szerző)

Sasvári Péter egyetemi docens, Nemzeti Közszerződési Egyetem és Miskolci Egyetem. E-mail: sasvari.peter@uni-nke.hu ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4031-4843>.

Bakacsi Gyula egyetemi tanár, Budapesti Gazdasági Egyetem.
E-mail: bakacsi.gyula@uni-bge.hu ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5292-2865>.

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és a Nemzeti Közszerződési Egyetem Hálózattudományi Kutatóműhely támogatásával készült.

A kézirat 2023. szeptember 22-én érkezett a *Külgazdaság* szerkesztőségébe.
<https://doi.org/10.47630/KULG.2024.68.5-6.95>

terület élesebb szétválasztása például a doktori bizottságok szintjén is, valamint a közgazdász tudományágak képviselői számára világosabb publikációs stratégia felállítása. Azt is célszerű lenne elérni, hogy a köztestületi tagságot a fiatal, nemzetközi mércével jól teljesítő kollégák is kiemelkedő értéknek tekintsék, és csatlakozásukkal ezen a területen is hozzájáruljanak a szakterületük hazai fejlesztéséhez. A tanulmány a Külgazdaság által biztosított fórum kereteit felhasználva segítheti a hazai társadalomtudósok közötti szakmai és stratégiai párbeszédet.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A10, M0.

Kulcsszavak: tudománymetria, közgazdaság-tudomány, gazdálkodás- és szervezés-tudományok, Scopus, MTA köztestület.

Abstract

The publication strategy of the Hungarian academic community in business and economics: Differences and contradictions in the fields of economics and business and management

ZOLTÁN KRAJCSÁK – PÉTER SASVÁRI – GYULA BAKACSI

This scientometrics-focused study analyzes the publication performance of Hungarian researchers in the fields of Business, Management and Accounting (BMA) and Economics, Econometric and Finance (EEF) based on SciVal² data and found that publication strategies are often mixed by merging these fields. This is partly due to the “common” journal list of the Hungarian Academy of Sciences (HAS), and partly to the continuation of past practices (traditions). Publication patterns do not perfectly reflect the affiliation to the two largest scientific committees of Section IX (Economic and Legal Sciences) of HAS. This concerns those who are members of the Public Body of HAS, since about one third of the best researchers involved in these two disciplines have not joined this academic network yet. Based on the results, a clearer separation between the subject areas at the level of doctoral committees of HAS would be welcome, as would clearer publication strategies for academics. The recognition of the value of being members in the public body of HAS would also be useful for the young colleagues. Using the framework of the forum provided by *Külgazdaság*, this report could also help to promote professional and strategic dialogue among domestic social scientists.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: A10, M0.

Keywords: Scientometrics, Economics, Business and Management, Scopus, Public Body of the Hungarian Academy of Sciences

² SciVal (<https://scival.com/>) provides access to the research performance of over 24,400 research institutions and their associated researchers, from 234 nations worldwide.

Bevezetés

Az MTA köztestületébe és ezzel együtt valamely tudományos bizottságba az nyerhet felvételt, aki rendelkezik PhD-fokozattal. A köztestületbe való jelentkezés egyidejűleg valamely tudományos bizottsághoz kötődést is feltételez, amennyiben azt a bizottság az illetékes osztály számára javasolja (MTA tv., 1994) és azt az osztály szavazással megerősíti. A jelentkező maga dönti el, hogy melyik bizottság munkájában kíván részt venni, hova szeretne csatlakozni. Az MTA Gazdaság- és Jogtudományi Osztályán (GJO) az eddigi gyakorlat alapján a jelentkezést a releváns bizottság jóformán automatikusan elfogadja. Vagyis e döntése során nem vizsgálja és elemzi, hogy a jelentkező oktatási portfóliója, addigi publikációinak többsége az osztályon belüli tudományos bizottságok közül az ő tudományágához illeszkedik-e a leginkább. Ezt a felelősséget és a hovatartozás következményeit a megválasztott köztestületi tag maga viseli. Márpedig a tudományos előmenetel során, például az MTA doktora eljárásban szerepe lehet annak, hogy a tudományos bizottsághoz való tartozás, az eljáró doktori bizottság illetékessége és az egyén addigi publikációinak tárgya mennyire illeszkednek egymáshoz. A nemzetközi publikációs aktivitás és a köztestületi hovatartozás összevetéséhez célszerű először egy terminológiai sokszínűségből fakadó értelmezési dilemmát tisztázni, mivel az akadémiai tudományági nomenklatúra mind a magyar jogszabályi, mind a nemzetközi folyóiratlisták besorolási kategóriáitól (*subject area*) eltéréseket mutat.

A korábbi 169/2000. (IX. 29.) Korm. rend. a maga kétszintű besorolásában a Társadalomtudományok tudományterületen belül a széles értelemben vett gazdaságtudományok három tudományágát különbözteti meg: 5.1. Gazdálkodás- és szervezéstudományok (*Business and management*), 5.2. Közgazdaság-tudományok (*Economic sciences*) és 5.7. Regionális tudományok (*Regional studies*). Ezt a kategóriarendszert követi az akkreditációs és egyetemi tanári eljárásaiban a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (MAB). A korábban a Társadalomtudományi Bizottság ernyője alá tartozó diszciplínák (gazdálkodás- és szervezéstudományok, közgazdaság-tudományok, regionális tudományok) 2019 óta Gazdaságtudományi Bizottság néven elkülönült szakbizottságot alkotnak.

A kutatásunk adatbázisát adó Scopus nemzetközi indexált folyóiratlista³ besorolási kategóriarendszere kétszintű: 27 tudományterületet (*subject area*) és 309 tudományágat (*subject category*) különítenek el. A lényegében a gazdálkodás- és szer-

³ <https://www.scopus.com/home.uri>

vezéstudományoknak megfeleltethető *Business, Management & Accounting* és a közgazdaság-tudományoknak megfeleltethető *Economics, Econometrics & Finance* ebben a nómenkláturalogikában már az első szinten elkülönül, előbbi 10, utóbbi 3 alábontott tudományági kategóriára tagolódik (ezeket alább részletezzük). Tény, hogy a gazdaságtudományok területén született határterületi publikációk egy része további tudományterületi folyóiratokban (elsősorban: *Decision Sciences* és *Social Sciences*) jelennek meg. (A MAB Gazdaságtudományi Bizottsága eljárásaiban az utóbbi besorolású közleményeket is automatikusan elfogadják és értékelik).

A Magyar Tudományos Akadémia tudományági nómenklatúrája a fentiekhez képest egy további logikájú háromszintű besorolási rendszert követ:

- Az első szintet a tudományos osztályok által képviselt *tudományterületek* jelentik (a kód első két számjegye).
- A második szintet az osztályokon belül megkülönböztetett *tudomány-részterületek* adják. Ezek szorosan kapcsolódnak az osztályok tudományos bizottságaihoz, gyakran a megnevezésük is azonos (a kód második két számjegye).
- A harmadik szintet a tudomány-részterületek alá sorolt *tudományágak* alkotják (a kód harmadik két számjegye).

A Gazdaságtudomány e besorolási logika szerint tudomány-részterületként jelenik meg, amely 23 tudományágra tagolódik. Figyelemre méltó, hogy a „tudományos részterület egyenlő tudományos bizottság” diszciplína-szervezet hozzárendelés sajtóosan jelentkezik a gazdaságtudományok terén:

- a második szintű 09 02 00 Gazdaságtudomány részterületet a Gazdaságtudományi Doktori Bizottság fogja össze, amely a DSc-eljárásokat (MTA doktora) gondozza;⁴
- a második szintű 09 07 00 Regionális tudományok önálló, a Gazdaságtudományok alá nem besorolt tudományos bizottsággal jelenik meg a Gazdaság- és Jogtudományok Osztály bizottsági struktúrájában;
- a Gazdaságtudományokhoz besorolt harmadik szintű 09 02 22 Statisztika és ökonometria, valamint a 09 02 23 Jövőkutatás tudományágak összevonva tudományos bizottságot alkotnak;

⁴ A Gazdaságtudományi Doktori Minősítő Bizottság (GMB) 19 tagja közül 8 fő a Gazdálkodástudományi Bizottság (GTB), 9 fő a Közgazdaságtudományi Bizottság (KTB), 2 fő a Regionális-tudományi Bizottság (RTB), 1 fő az (Statisztikai és Jövőkutatási Tudományos Bizottság) SJTB, 5 fő a Nemzetközi és Fejlesztéstanulmányok Bizottság (NFTB) közttestületi tagjai (a halmazódást tükröző számok magyarázata: az MTA rendes tagjai több bizottsághoz való tartozást is jelölhetnek).

- ugyancsak önálló tudományos bizottsággal rendelkezik (Emberi Erőforrások Gazdaságtana) a Gazdaságtudományok tudományágai közé sorolt harmadik szintű 09 02 14 Munkagazdaságtan;
- az önálló tudományos bizottságokkal rendelkező közgazdaság-tudományok, illetve gazdálkodástudományok e megnevezésekkel a nómenklatúra semelyik szintjén nem jelennek meg sem önálló tudomány-részterületként, sem tudományágként, ugyanakkor ezek a gyűjtőfogalmak (lévén tudományos bizottságok) köztestületi tagi hovatartozást definiálnak.

A GJO-nak a köztestületében 2023 júliusában 2579 tagja volt, akiknek a köztestületi/bizottsági hovatartozás szerinti megoszlását az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat

**Az MTA IX. Gazdaság és Jogtudományok Osztály köztestületi tagjainak
Tudományos Bizottságok közötti megoszlása***

Bizottságok	Fő	Százalékos megoszlás
Állam és Jogtudományi (09 01)	559	21,7
Gazdaságtudományi Doktori (09 02)	1 024	39,7
<i>Közgazdaság-tudományi (09 02 01-13)</i>	359	13,9
<i>Emberi Erőforrások Gazdaságtana (09 02 14)</i>	59	2,3
<i>Gazdálkodástudományi (09 02 15-20)</i>	513	19,9
<i>Statisztikai és Jövőkutatási (09 02 23-24)</i>	93	3,6
Szociológiai (09 03)	220	8,5
Hadtudományi Bizottság (09 04)	335	13,0
Nemzetközi és Fejlesztéstanulmányok (09 05)	106	4,1
Politikatudományi (09 06)	135	5,2
Regionális Tudományok (09 07)	200	7,8
Gazdaság- és Jogtudományok Osztály (09)	2 579	100,0

* A Bizottságok neve mellett zárójelben a Tudományági nómenklatúra (<https://mta.hu/doktori-tanacs/tudomanyagi-nomenklatura-106809>) adott bizottsághoz tartozó tudomány-részterületei, illetve tudományágai.

Forrás: <https://mta.hu/ix-osztaly-koztestuleti-tagok>

Érdeemes megvizsgálni, hogy vajon a köztestületi tagok saját nyilatkozatával létrejövő tudományos bizottságokhoz való tartozás tükrözi-e az egyének nemzetközi publikációinak tudományági mintázatát. Kutatási kérdésünk megválaszolásához mintánkat azzal a jó közelítést adó egyszerűsítéssel alakítottuk ki, hogy a gazdálkodástudományoknak (gazdálkodás- és szervezéstudománynak) a Scopus *Business, Management and Accounting (BMA)* szakterületét, míg a közgazdaság-tudományoknak a Scopus *Economics, Econometrics and Finance (EEF)* szakterületét feleltetjük meg.

A Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) a szerzők szabadszavas szakterületeire szűrve látható, hogy közgazdaság-tudományi affiliációt 274 fő, a gazdálkodás (és szervezés-) tudományit 307 fő jelölt meg, míg a gazdaságtudományokat művelők halmazába tartozó, de e két szakterület/tudományág egyikébe sem besorolható tudományművelők 149-en vannak. Utóbbi jelentheti a mindkét területen kutatók halmazát, de e terminológiák megválasztása és MTMT-beli rögzítése nem feltétlenül tudatos ebben az adatbázisban. Az egyéni kutatási területek ugyan kapcsolódhatnak egyszerre több tudományághoz is, azonban megfigyelésünk szerint ez az átfedés jelentősnek tekinthető a BMA-EEF vonatkozásában. Úgy tűnik tehát, hogy sokszor a kutató egyén számára sem egyértelmű, hogy a publikációs teljesítménye a közgazdaság-tudományhoz vagy a gazdálkodás- és szervezéstudományokhoz kötődik-e inkább. Ebben bizonyára szerepe van annak, hogy az eddigi szokások alapján a *gazdaságtudományok* fogalma alá mindkét tudományágot besoroljuk, illetve *gazdaságtudományokat művelőnek* tekintünk mindenkit, aki akár a BMA, akár az EEF szakterületén fejt ki a tudományos tevékenységét. A két tudományterület egymástól való éles elkülönítését talán az is nehezíti, hogy a kutatók többsége oktatóként is aktív, akik egyébként *közgazdászokat* képeznek (sok esetben egyszerre a *gazdálkodás- és szervezéstudományok* tudományágba sorolható gazdálkodási és menedzsment alapszakon, illetve a *közgazdaság-tudományok* tudományágba sorolható nemzetközi gazdálkodás alapszakon, vagy ugyanígy rendezés és szervezés mester-, illetve pénzügy mesterszakokon), függetlenül attól, hogy egyébként az oktatási intézmény vagy kar profilja melyik tudományághoz kapcsolódik erősebben.

E tanulmányunkban csak a nemzetközi folyóiratokkal és az ezekben megjelent folyóiratcikk-publikációkkal foglalkozunk a két tudományágban. A BMA-lista 1620, az EEF-lista pedig 1260 különböző folyóiratot tart nyilván a Scimago 2022-es listáján. Ebből csak a BMA-listán 1056, csak az EEF szakterületen 736 és közös listán 475 folyóirat szerepel.

A BMA tudományterületet 10 tudománykategóriára bontották:

1. *Accounting* (174 folyóirat 2022-ben),
2. *Business and International Management* (442 folyóirat),
3. *Business and International Management (miscellaneous)* (376 folyóirat),
4. *Industrial Relations* (60 folyóirat),
5. *Management Information Systems* (123 folyóirat),
6. *Management of Technology and Innovation* (276 folyóirat),
7. *Marketing* (212 folyóirat),
8. *Organizational Behavior and Human Resource Management* (224 folyóirat),
9. *Strategy and Management* (477) és
10. *Tourism, Leisure and Hospitality Management* (140).

Az EEF-lista három tudománykategóriát tartalmaz:

1. *Economics and Econometrics* (718 folyóirat 2022-ben),
2. *Economics and Econometrics (miscellaneous)* (450 folyóirat),
3. *Finance* (312 folyóirat).

A következőkben megvizsgáljuk, hogy a hazai közgazdász-kutatóközösség publikációs tevékenységében e tudományterületek közötti átfedés milyen mértékben érhető tetten. Kitérünk annak elemzésére is, hogy milyen mértékű tudományterületi illeszkedés figyelhető meg az MTA köztisztületi bizottsági tagság és a publikációk hovatartozása között, végül azzal is foglalkozunk, mit tehetne az MTA azért, hogy a tehetséges fiatal kutatók is felismerjék a köztisztületi tagság értékeit. A cikkünket záró következtetéseinkkel célunk az is, hogy intenzív szakmai vita induljon meg ezekről a szakmánk hazai jövőjét és nemzetközi láthatóságunkat befolyásoló jelenségekről és trendekről. Kevés olyan tudományos folyóirat van napjainkban Magyarországon, amely kifejezetten tudományometriai fókuszú, ezért az ilyen jellegű és szakterületi érintettségű, tudománypolitikai témájú írások közlését ma már nemcsak az interdiszciplináris folyóiratok vállalják, lásd például az *Educatio*, a *Vezetéstudomány*, a *Statisztikai Szemle* folyóiratokban megjelent publikációkat (Primecz & Baksa, 2022; Bakacsi et al., 2021; Sasvári et al., 2020). A *Külgazdaság*, amely a közgazdasági témájú írásoknak egyik kiemelt folyóirata, szintén hatékony fórum e dilemmák tárgyalására. Egyúttal segíti, hogy a közgazdászszakma hazai képviselőinek minél több érintettjéhez eljussanak a megállapításaink.

Nemzetközi kitekintés és kutatási kérdések

A BMA és az EEF szakterület közötti átfedés nem hazai sajátosság, ugyanakkor Magyarországon ennek előfordulása gyakoribb és jelentősége látványosabb. Vannak olyan, nem is feltétlenül szűk kutatási témák, amelyek mind a BMA, mind az EEF tudományterületen megjelennek, és mindkét területen aktuálisak, ilyen például az innováció(menedzsment) (Rodríguez-Marin et al., 2022). A BMA és az EEF tudományterületeken a publikálási gyakorlatok is nagymértékben hasonlítanak. Ez nemzetközi szinten is megfigyelhető: e két területen a legalacsonyabb a publikációk Open Access⁵ aránya bármely más Scopus-tudományterülethez képest (Laakso & Björk, 2022). A Web of Science publikációs adatbázis szintén értelmez egy, a gazdaságtudománynak megfeleltethető *Business and Economics* tudományterületet, amely a Scopusszal szemben egy halmazban értelmezi a BMA és EEF tudományterületeket, egyben alapot képez ahhoz, hogy általában a gazdaságtudományra vonatkozó tudományometriai elemzések szülessenek (például Merigó et al., 2016; Zhang et al., 2018; Ronda-Pupo, 2020). Ahogy az a fenti adatokból, a folyóiratok tudományági besorolásából is kitűnik, a BMA viszonylag magas interdiszciplinaritású tudományterület. Ennek megfelelően, illetve a fenti Scopus szerinti tudományági sokszínűségen túl, erős kapcsolódást mutat a pénzügyekkel (a Scopusban EEF-tudományterület) és a döntéstudománnyal (döntésemeléttel) (a Scopusban különálló tudományterület) is, amelyek ugyanakkor a hazai tudományági besorolásban a gazdaságtudományok alá rendelt külön tudományágak (MTA, 2017). Ezt a nagyobb fokú interdiszciplináris tulajdonságot jól szemlélteti Valle Santos & Mayoral (2020). Eszerint a stratégiai menedzsment az a tudományág, amely a legerősebb kapcsolatokat mutatja más tudományágakkal. További érdekesség, hogy a szervezeti magatartás a BMA-n belül a leginkább meghatározó szűkebb tudományterület.

Annak vizsgálata, hogy a hazai tudományos világban hogyan fed át a gazdálkodás- és szervezéstudomány és a közgazdaság-tudomány, és milyen következmények adódnak abból, hogy ezeket összetartozó tudományterületként kezeljük, különösen fontos azért, hogy egyfelől legyen összehasonlítási alapunk, másfelől a kutatási és publikációs gyakorlatainkat a nemzetközi trendekhez igazítsuk. Ezt magyarázza az is, hogy nemzetközi összehasonlításban is más eredményesség érhető el a két tudományterületen.

⁵ Nyílt hozzáférés.

2. táblázat

Az EU 27 tagországának 2022. évi publikációs teljesítménye a BMA és az EEF tudományterület szerint, egymillió lakosra vetített relatív sorrendiséggel

Ország	BMA- publikációk száma 2022-ben (db)	EEF- publikációk száma 2022- ben (db)	Lakosság szám (fő) 2022-ben	1 millió lakosra jutó BMA- közlemények száma (db/1 millió fő)	Relatív helyezés a BMA publika- ciós teljesítmé- nyek alapján 2022-ben (J)	1 millió lakosra jutó EEF-közlemények száma (db/1 millió fő)	Relatív helyezés az EEF publikációs teljesítmények alapján 2022-ben
Ciprus	382	213	904 705	422	1	235	2
Finnország	1 637	799	5 548 241	295	2	144	3
Luxemburg	175	170	645 397	271	3	263	1
Dánia	1 319	835	5 873 420	225	4	142	4
Portugália	1 968	1 057	10 352 042	190	5	102	10
Svédország	1 978	1 226	10 452 326	189	6	117	6
Írország	867	620	5 060 004	171	7	123	5
Észtország	208	142	1 331 796	156	8	107	9
Hollandia	2 670	1 973	17 590 672	152	9	112	8
Málta	75	59	520 971	144	10	113	7
Szlovénia	292	122	2 107 180	139	11	58	21
Litvánia	343	239	2 805 998	122	12	85	12
Ausztria	1 029	825	8 978 929	115	13	92	11
Horvátország	422	250	3 862 305	109	14	65	18

Ország	BMA- publikációk száma 2022-ben (db)	EEF- publikációk száma 2022- ben (db)	Lakosság szám (fő) 2022-ben	1 millió lakosra jutó BMA- közlemények száma (db/1 millió fő)	Relatív helyezés a BMA publiká- ciós teljesítme- nyek alapján 2022-ben (I)	1 millió lakosra jutó EEF-közlemények száma (db/1 millió fő)	Relatív helyezés az EEF publikációs teljesítmények alapján 2022-ben
Görögország	1 060	855	10 459 782	101	15	82	14
Belgium	1 176	969	11 617 623	101	16	83	13
Olaszország	4 978	3 870	59 030 133	84	17	66	17
Spanyolország	3 909	2 672	47 432 893	82	18	56	22
Csehország	799	748	10 516 707	76	19	71	16
Németország	6 248	5 040	83 237 124	75	20	61	19
Szlovákia	376	415	5 434 712	69	21	76	15
Franciaország	4 111	3 354	67 871 925	61	22	49	23
Magyarország	498	562	9 689 010	51	23	58	20
Lengyelország	1 801	1 580	37 654 247	48	24	42	24
Lettország	88	75	1 875 757	47	25	40	25
Bulgária	227	146	6 838 937	33	26	21	27
Románia	485	551	19 042 455	25	27	29	26

Forrás: Saját szerkesztés a Scopus és az Eurostat adatai alapján.

A 2. táblázat 2022. évi adatok alapján mutatja be, hogy az EU tagországaiban az 1 millió lakosra vetített tudományterületi publikációs teljesítmény hogyan alakult a többiekéhez képest. Magyarország az utolsó harmadban szerepel mind a BMA, mind az EEF alapján képzett európai uniós rangsorban. A listát áttekintve ennek több oka is van. Egyrészt a BMA alapú teljesítményrangsorban szintén az utolsó harmadban szerepelnek olyan országok, mint például Franciaország és Németország. Azok az országok tekinthetők a leginkább termékenynek ebből a szempontból, amelyek a lista első harmadába sorolhatók, mint például Ciprus, Portugália és Észtország. Ennek alapján a publikációs eredményesség messze nem csak pénzkérdés. Ezt a megállapítást támasztja alá Auranen & Nieminen (2010), aki szerint a publikációs teljesítmény és a pénzügyi finanszírozás között (egyetemi viszonyokban, de különböző országokra vonatkozóan is) nincs közvetlen összefüggés. Jelen tanulmányunkban nem célunk feltárni az egyes európai országok szakterületünket érintő országos vagy intézményi szintű tudománypolitikáit, de arra táblázatunk adatai felhívják a figyelmet, hogy jelentős sorrendbeli különbségeket is eredményezhet adott országban a BMA és az EEF publikációsteljesítmény-rangsorszámának összehasonlítása. Szembeötlő a különbség Szlovákia, Szlovénia és Portugália esetében is. A táblázatban színezett háttérrel emeltük ki azt a három országot (Szlovákia, Magyarország, Románia), amely 2022-ben az EEF tudományterületen több publikációt jegyzett, mint BMA-t.

A 2. táblázat tehát megmutatja a BMA tudományterületi relatív publikációs teljesítményeket. Tekintsük e lista utolsó harmadát, ez 9 ország: Csehország, Németország, Szlovákia, Franciaország, Magyarország, Lengyelország, Lettország, Bulgária, Románia. Ebből 7 ország (Franciaország és Bulgária a kivétel) a 3. táblázat utolsó harmadába került. A táblázat az egyes országok publikációinak BMA/EEF tudományterületi megoszlását ábrázolja, szintén csökkenő sorrendben. Vagyis az utolsó harmadba került 9 országból 7-ről megállapítható, hogy kutatói és oktatói relatív EEF-túlsúllyal publikálnak az EU átlagához képest. Az országok többségében ennek egyszerre lehet magyarázata a hazai problémához hasonló tisztítatlan portfólió – és az ebből eredő világosabb publikációs stratégia –, illetve a tervgazdasági múltból fakadó, elsősorban közgazdaság-tudományi jellegű kutatási profil, amely a történelmi hagyományok továbböröklődése miatt lassabban enged teret az üzleti vonatkozású kutatási profiloknak.

Az EU 27 tagországának 2022. évi publikációs ragsora a BMA tudományterületen, illetve az egyes országok BMA/EEF-publikációinak aránya, relatív sorrendiséggel

Ország	1 millió lakosra jutó BMA-közlemények száma (db/1 millió fő)	1 millió lakosra jutó EEF-közlemények száma (db/1 millió fő)	Relatív helyezés a BMA publikációs teljesítmények alapján 2022-ben	BMA/EEF-publikációk aránya az 1 millió lakosra vetített közlemények száma alapján %	Csökkenő sorrendiség a BMA/EEF-publikációk aránya alapján (↓)
Szlovénia	139	58	11	239,66	1
Finnország	295	144	2	204,86	2
Portugália	190	102	5	186,27	3
Ciprus	422	235	1	179,57	4
Horvátország	109	65	14	167,69	5
Svédország	189	117	6	161,54	6
Dánia	225	142	4	158,45	7
Bulgária	33	21	26	157,14	8
Spanyolország	82	56	18	146,43	9
Észtország	156	107	8	145,79	10
Litvánia	122	85	12	143,53	11
Írország	171	123	7	139,02	12
Hollandia	152	112	9	135,71	13
Málta	144	113	10	127,43	14

Ország	1 millió lakosra jutó BMA-közlemények száma (db/1 millió fő)	1 millió lakosra jutó EEF-közlemények száma (db/1 millió fő)	Relatív helyezés a BMA publikációs teljesítmények alapján 2022-ben	BMA/EEF-publikációk aránya az 1 millió lakosra vetített közlemények száma alapján %	Csökkenő sorrendiség a BMA/EEF-publikációk aránya alapján (↓)
Olaszország	84	66	17	127,27	15
Ausztria	115	92	13	125,00	16
Franciaország	61	49	22	124,49	17
Görögország	101	82	15	123,17	18
Németország	75	61	20	122,95	19
Belgium	101	83	16	121,69	20
Lettország	47	40	25	117,50	21
Lengyelország	48	42	24	114,29	22
Csehország	76	71	19	107,04	23
Luxemburg	271	263	3	103,04	24
Szlovákia	69	76	21	90,79	25
Magyarország	51	58	23	87,93	26
Románia	25	29	27	86,21	27

Forrás: Saját szerkesztés a Scopus és az Eurostat adatai alapján.

A fenti megállapításokon túl az is látható, hogy a hazai gazdaságtudományi publikációs teljesítmény európai összehasonlításban elmarad az átlagostól. A publikációs teljesítmény és az azokra kapott idézettség elsősorban a publikáló intézmény méretétől, hírnevétől, az ott elnyert PhD-fokokozatok számától, a gazdálkodási lehetőségektől és a publikáló kutatók szerkesztőbizottsági tagságaitól (jártasság) függ (Cortés-Sánchez, 2020). Ezek a tényezők változatos formában állnak összefüggésben azzal, hogy az állam vagy az adott intézmény mennyire képes azokat befolyásolni és ilyen módon hatásosan fokozni a tudományos teljesítményt. Ez kifizetődő törekvés, mert kutatások igazolják, hogy többek között a BMA területet érintő kutatási eredmények publikálása egyértelműen pozitív hatást gyakorol az adott ország gazdasági növekedésére (Azmeah, 2022). Érdemes tehát mélyebben is megvizsgálni: mit lehet tenni azért, hogy a BMA tudományterülethez tartozó nemzetközi publikációk látványosabban jelenjenek meg?

Mindezek alapján adódik az *első kérdés*: a hazai kutatók körében mekkora a közgazdaság-tudomány, illetve a gazdálkodás- és szervezéstudományok területén a publikációk közötti tudományterületi átfedés; illetve mi az egyén önmeghatározása arról, hogy melyik tudományterületen alkot, az milyen mértékben esik egybe a nemzetközi publikációinak tudományterületi besorolásával? Feltevésünk szerint szakterületünk eddigi publikációs hagyományai, a nemzetközi publikációs teljesítményben meglévő lemaradás (Dobos et al., 2021) és a kutatói életút alakítását segítő különböző szintű teljesítményértékelési rendszerek összehangolásának a hiánya miatt a BMA és EEF tudományterületek között a publikációs mintázatok jelentős mértékben átfednek. Ennek megfelelően a KTB és a GTB tudományos bizottságokhoz való tartozás bizonyos mértékig tükrözi e két tudományterület összemosódását a hazai értelmezésben.

A második kutatási kérdés annak a vizsgálatára irányul, hogy a kutatók között a fiatalabb korosztályhoz tartozó, nemzetközi szinten kifejezetten jó publikációs teljesítményt felmutatók mennyire tartják fontosnak az akadémiai köztestületi tagságot, illetve ettől elválaszthatatlanul a köztestület tudományos bizottságaihoz való tartozást. A Bolyai János Kutatási Ösztöndíjat elnyert (45 év alatti) kutatók szinte mind egyike rendelkezik Scopus-folyóiratcikkkel (Sasvári, 2022), sőt, a legtöbb tudományterületen az ösztöndíj értékelésekor kiemelt szerep jut a nemzetközi teljesítménynek. Ez a trend pedig ellene hat a gazdaságtudományok terén tapasztalt korábbi publikációs hagyományoknak. A korábbi követelmények között a folyóiratcikkeknek nem volt olyan mértékű többletértéke a könyvekhez és a konferenciaközleményekhez képest, mint napjainkban (Krajcsák & Szabó, 2021; Sasvári & Ludányi, 2021). Vajon a

kutatóknak ez a fiatal generációja mennyire kíván részt venni az MTA köztestületi munkájában, mennyire gondolja, hogy a tudományos bizottságok képesek képviselni és támogatni azt a publikációs stratégiát, amely jellemzően különbözik a hivatástól?

Kolesnikov et al. (2018) a kémiai és gépészmérnöki tudományok példáján mutatja be, hogy nem feltétlenül van összefüggés a publikációs teljesítmény és annak hatása között. Pontosabban az összefüggés valószínűleg más tudományterületeken is a tudományterület publikációs trendjeitől függ. Ha különálló tudomány-részterületnek tekintjük a gazdálkodástudományokat (GTB) és a közgazdaság-tudományt (KTB), akkor ennek alapján nem feltétlenül ugyanaz a publikációs stratégia eredményes a két területen. Ehhez kapcsolódóan érdemes a jövőben megvizsgálni, hogy a két legnagyobb gazdaságtudományi MTA-bizottságban, a GTB-ben és a KTB-ben mutatkozik-e szignifikáns eltérés a tényleges publikációk típusát illetően (könyv[részlet] / folyóiratcikk / konferenciaközlemény).

A harmadik kutatási kérdés azt vizsgálja, hogy a bizottsági hovatartozás befolyásolja-e a publikációs formák mintázatait, illetve a fiatalabbak publikációs mintázata különbözik-e az idősebb generációtól. Utóbbi részkérdés kapcsán Nicholas et al. (2015) úgy érvel, hogy a fiatalabbak publikációs stratégiája különbözik az idősebbekétől. Ez nem éppen a magasabb minőség iránti elvárásnak tudható be, hanem annak a törekvésnek, hogy a publikáció gyorsabban célba érjen. Zhang & Yu (2020) azt javasolja a kezdő kutatóknak, hogy pályájuk elején a publikációs stratégiában a diverz megjelenést szorítsák háttérbe, azaz lehetőleg ugyanabban a (már korábban bevált) folyóiratban publikáljanak több cikket. E két kutatási eredmény is azt feltételezi, hogy a fiatalabbaknak átgondolt publikációs stratégiájuk van, amely élesen különbözik az idősebb korosztályétól. Kérdés, hogy ez a hazai gazdaságtudományi kutatók körében a nemzetközi szintéren előny-e vagy hátrány az idősebbekéhez képest. Ha a fiatal kutatók valóban a gyors megjelenést helyezik előtérbe, akkor az alátámasztja Primecz & Baksa (2022) eredményét is, amely szerint a megjelenési platformok, szerkesztői eljárások, bírálói habitusok sokszínűsége ellenére a publikációk szerkezete egyre inkább egységessé válik. Ez a jelenség kevés teret ad azoknak az innovatív publikációs gyakorlatoknak, amelyeket egyébként szavak szintjén minden érintett elvár.

Módszertan

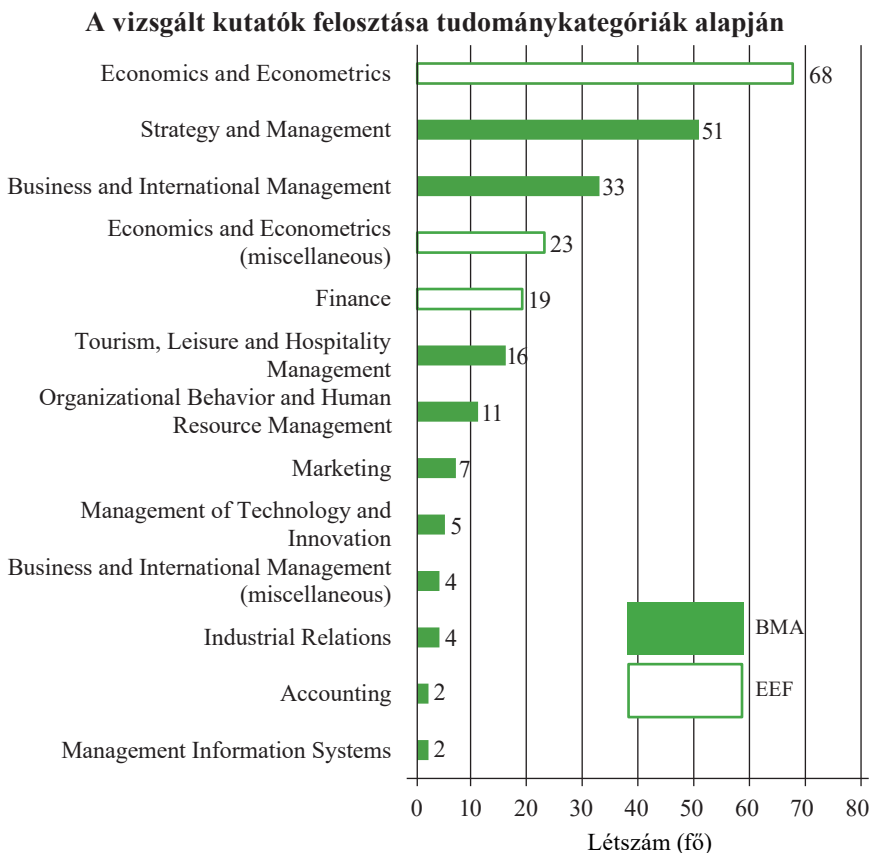
A vizsgálathoz szükséges 2017 és 2022 közötti publikációs adatokat a Scopusra épülő Scival kutatási értékelési és elemzési platformról vettük. Minden esetben olyan közleményeket vizsgáltunk a BMA és az EEF tudományterületen, valamint azok tudományterületi kategóriáiban, amelyek legalább egy magyar affiliációs (társ) szerzővel rendelkeztek. Csak azokat a kutatókat vizsgáltuk, akiknek vagy a BMA, vagy az EEF területén legalább 5 közleményük volt a 2017 és 2022 közötti időszakban. Ahhoz a tudományterülethez soroltunk minden szerzőt, amelyik tudományterületen több közleménye volt. Ha ugyanannyi közleménye volt egy szerzőnek a BMA, illetve az EEF területen, akkor a tudománykategóriánkénti számossága alapján döntöttük el, hogy ki hová tartozik. A kiválasztott szerzők köztestületi tagságáról az MTA oldalairól vettük az információt, az életkorokat különböző adatbázisokból gyűjtöttük össze. Mélyebb statisztikai elemzéseket tanulmányunk nem tartalmaz. Ennek az az oka, hogy az ábráink és táblázataink zömében egyszerű megoszlásokat illusztrálnak olyan adatbázisok nyers adatai alapján, mint a Scopus, a WoS⁶ és az MTMT. A jelen cikk célja a *figyelemfelhívás* a fennálló ellentmondásokra, miközben nem vállalkozik a jövőre vonatkozó publikációs teljesítmények vagy tendenciák számszerű becslésére.

Eredmények

A vizsgált időszakban a legalább 5 BMA vagy EEF tudományterületi listás, Scopus által indexált közleménnyel rendelkező szerzők száma 211 volt. Ebből 103 fő a BMA-lista, 108 fő pedig az EEF-lista folyóirataiba írt a leggyakrabban.

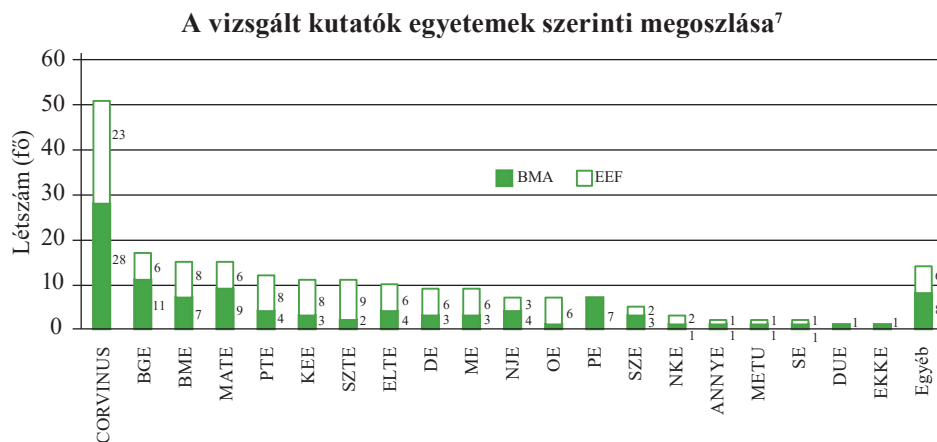
A vizsgált kutatók körében a leggyakoribb az *Economics and Econometrics* kategória (68 fő), a legritkább pedig az *Accounting* és a *Management Information Systems* (2-2 fő) (1. ábra). Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy menedzsmentinformációs rendszerekkel elenyésző számban foglalkoznának hazai kutatók. Az is lehetséges ugyanis, hogy az ilyen jellegű kutatási eredmények egy része egy szélesebb halmazba, például a *Business and International Management (miscellaneous)*-ba sorolt folyóiratokban jelenik meg, mert az adott folyóiratot BMA szakterületen korábban csak ebben az általános tudománykategóriában minősítette a Scopus.

⁶ Web of Science.

Forrás: Saját szerkesztés a SciVal és Scimago adatai alapján.

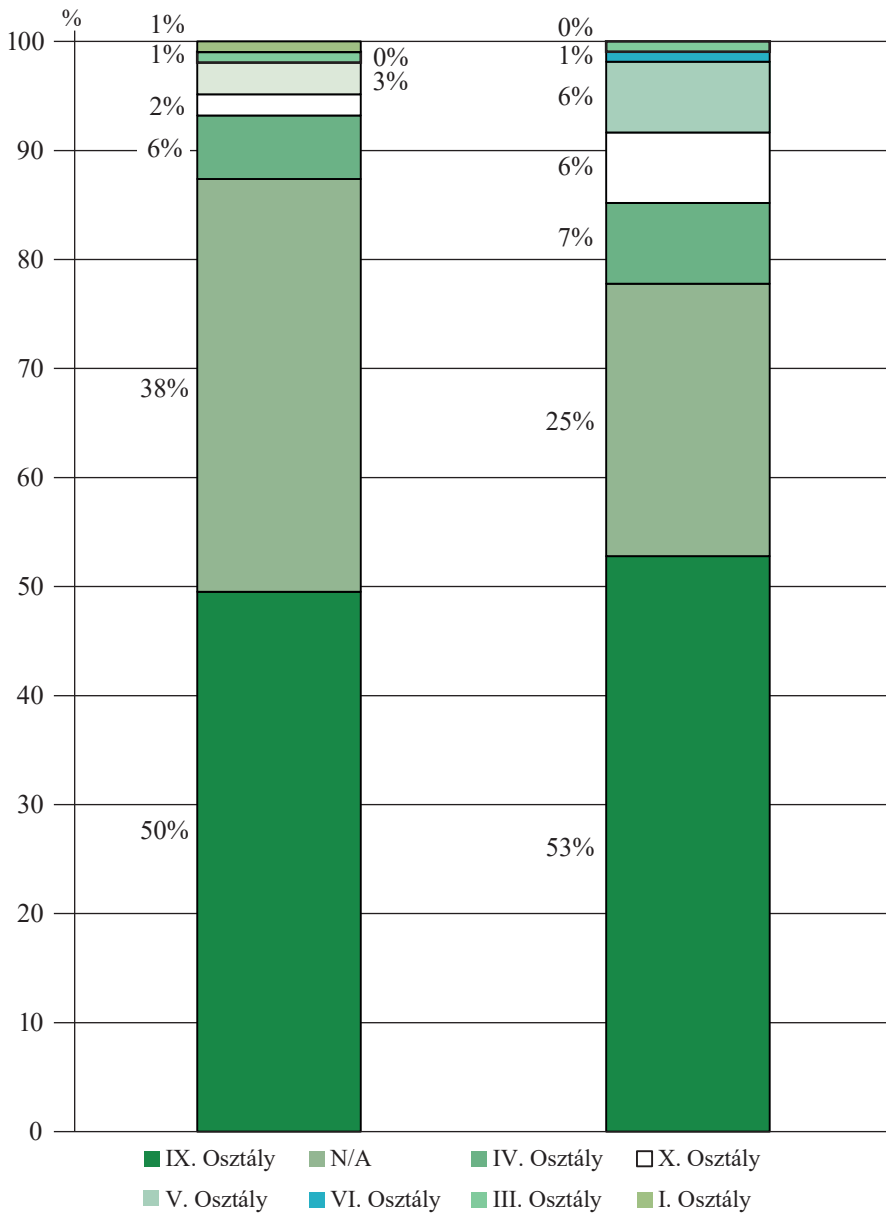
A 211 fő 20 magyar intézményből került ki. A legnagyobb számban a Budapesti Corvinus Egyetem (51 fő), a Budapesti Gazdasági Egyetem (17 fő) és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, illetve a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem (15-15 fő) képviselteti magát (2. ábra).

Forrás: Saját szerkesztés a Scopus és a Doktori.hu alapján.

A 211-ből 199 főnek sikerült a születési évét kideríteni. A legfiatalabb szerző 29, a legidősebb 80, az átlag pedig 49 éves (a medián 47 év) volt. Az MTMT szerint a vizsgált kutatók esetén az első publikáció megjelenése óta átlagosan 29 év, minimum 3 és maximum 57 év telt el. A BMA- és az EEF-listát használók átlagéletkora 49 év volt.

⁷ Rövidítések: Andrásy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem (ANNYE); Budapesti Gazdasági Egyetem (BGE); Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME); Budapesti Corvinus Egyetem (CORVINUS); Debreceni Egyetem (DE); Dunaújvárosi Egyetem (DUE); Eszterházy Károly Katolikus Egyetem (EKKE); Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE); Közép-európai Egyetem (KEE); Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem (MATE); Miskolci Egyetem (ME); Budapesti Metropolitan Egyetem (METU); Neumann János Egyetem (NJE); Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE); Óbudai Egyetem (OE); Pannon Egyetem (PE); Pécsi Tudományegyetem (PTE); Semmelweis Egyetem (SE); Széchenyi István Egyetem (SZE); Szegedi Tudományegyetem (SZTE) és külföldi intézmény vagy nem egyetem (Egyéb).

A vizsgált publikálók MTA-köztestületi tagsága 2023-ban⁸

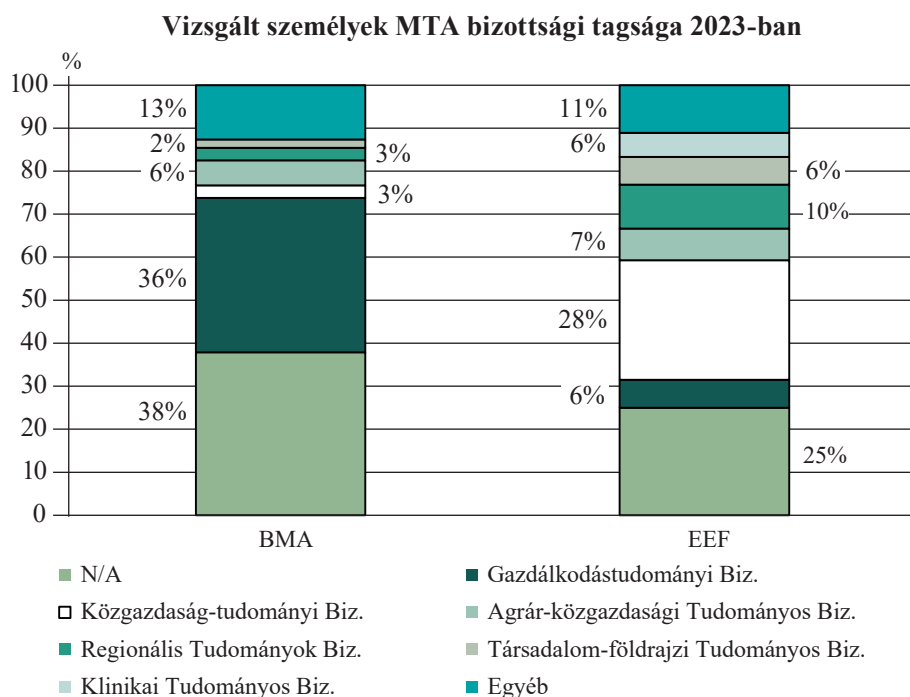
Forrás: Saját szerkesztés az MTA köztestületi tagsága alapján.

⁸ Rövidítések I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya (I. Osztály); III. Matematikai Tudományok Osztálya (III. Osztály), IV. Agrártudományok Osztálya (IV. Osztály), V. Orvosi Tudományok Osztálya (V. Osztály), VI. Műszaki Tudományok Osztálya (VI. Osztály), IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya (IX. Osztály) és X. Földtudományok Osztálya (X. Osztály).

A 211 főből 145 fő (69 százalék) valamelyik akadémia osztály köztestületi tagja. Ezen belül jelentős a GJO tagjainak száma és aránya (108 fő, 51 százalék), és jól látható még az MTA IV. Osztály (14 fő, 7 százalék) és MTA X. Osztály szerepe (9 fő, 4 százalék).

A BMA-listát nagyobb arányban a VI. és az I. Osztály és a nem köztestületi tagok használták. Az összes többi esetben az EEF-listát használók vannak nagyobb arányban (3. ábra).

4. ábra

Forrás: Saját szerkesztés MTA köztestületi tagsága alapján.

A bizottsági szintű vizsgálat esetében a legtöbb szerző nem köztestületi tag (66 fő, 31 százalék). A köztestületi tagok közül a GTB-hez tartozott 44 fő (21 százalék) a KTB-hez 33 fő (16 százalék). Jelentősnek tekinthető még 14-14 fővel (7-7 százalékkal) az Agrár-közgazdasági Tudományos Bizottságban (IV. Osztály) és a Regionális Tudományok Bizottságban betöltött tagság (4. ábra).

A BMA-listás folyóiratokban nagy a nem köztestületi tagok aránya (39 fő, 38 százalék), ezt követi a GTB-s köztestületi tagok száma 37 fő (36 százalék). Az EEF esetében a KTB-s (30 fő, 28 százalék) és a nem köztestületi tagok (27 fő, 25 százalék) publikáltak.

4. táblázat

**Közlemények megoszlása bizottságok és használt folyóiratlisták alapján
2017 és 2022 között százalékban**

Bizottság/Lista	BMA	EEF	Végösszeg
GTB	100	100	100
Disszertáció	0	0	0
Egyéb	12	2	10
Egyéb konferenciakötet	1	0	1
Egyéb konferenciaközlemény	6	5	6
Folyóiratcikk	39	64	44
Könyv	6	3	5
Könyvrészlet	36	27	34
Kutatási adat	0	0	0
KTB	100	100	100
Disszertáció	0	0	0
Egyéb	8	9	9
Egyéb konferenciakötet	0	0	0
Egyéb konferenciaközlemény	5	2	2
Folyóiratcikk	53	53	53
Könyv	7	10	10
Könyvrészlet	27	26	26
Kutatási adat	0	0	0

Forrás: Saját szerkesztés.

A 3. táblázatban szürke háttérrel emeltük ki azokat a cellaértékeket, amelyek a legjobban illusztrálják az első kutatási kérdésre adható választ. A KTB-tagok (akiket a bizottsági hovatartozásuk szerint elsősorban a közgazdaság-tudományhoz

kötünk) nemzetközi folyóiratcikkei egyenletesen oszlanak meg a BMA és az EEF szakterületek között, miközben a GTB-tagok (akiket bizottsági hovatartozásuk szerint elsősorban a gazdálkodástudományokhoz kötünk) folyóiratcikk-publikációinak csak mintegy a harmada kötődik a BMA-hoz. Ez arra utal, hogy az egyéni kutatási területek lehatárolása összességében kevésbé tervezett, illetve a folyóiratcikk-publikációkat a lehetőség, például az *ad hoc* kutatócsoporti együttműködés is szüli. Más megközelítésben a kutatási területek ugyan jól tervezettek és pontosan lehatároltak, de a KTB- és BMA-tagoknak összességében több mint fele nem a kutatási területének megfelelő tudományos bizottságba kérte a felvételét. Ezek az ellentmondások azonban kevésbé aggasztóak azok számára, akik egyébként a tudományos előmenetelüket tervezett módon végzik. A IX. osztályban a *gazdaságtudományok művelői* ugyanis a Gazdaságtudományi Doktori Minősítő Bizottság folyóiratlistáját veszik alapul az MTA doktora címre való pályázás során, az pedig együttesen tartalmazza a BMA- és EEF-folyóiratokat.

A második kutatási kérdés kapcsán megállapítható, hogy a köztisztületi tagok és a nem tagok átlagkora szignifikánsan eltér egymástól. A tagok átlagéletkora majdnem eléri az 51 évet, a nem tagoké pedig a 45 évet (5. táblázat).

5. táblázat

A vizsgált 211 fős minta megoszlása az MTA tudományos osztályai alapján életkor és létszám szerint 2023-ban

Megnevezés	Átlagéletkor	Létszám (fő)
Köztisztületi tag	50,5	145
I. Osztály	45,0	1
<i>Nyelvtudományi Bizottság</i>	45,0	1
III. Osztály	55,0	2
<i>Informatika- és Számítástudományi Bizottság</i>	62,0	1
<i>Matematikai Tudományos Bizottság</i>	48,0	1
IV. Osztály	49,5	14
<i>Agrár-közgazdasági Tudományos Bizottság</i>	49,5	14
V. Osztály	50,0	7
<i>Klinikai Tudományos Bizottság</i>	49,3	6
<i>Megelőző Orvostudományi Bizottság</i>	54,0	1

Megnevezés	Átlagéletkor	Létszám (fő)
VI. Osztály	61,5	4
<i>Automatizálási és Számítástechnikai Tudományos Bizottság</i>	65,0	1
<i>Informatikai Tudományos Bizottság</i>	71,5	2
<i>Közlekedés- és Járműtudományi Bizottság</i>	38,0	1
IX. Osztály	50,5	108
<i>Állam- és Jogtudományi Bizottság</i>	64,7	3
<i>Emberi Erőforrások Gazdaságtana Tudományos Bizottság</i>	44,0	4
<i>Gazdálkodástudományi Bizottság</i>	50,5	44
<i>Közgazdaság-tudományi Bizottság</i>	52,5	34
<i>Nemzetközi és Fejlődéstanulmányok Tudományos Bizottság</i>	50,0	4
<i>Regionális Tudományok Bizottsága</i>	45,2	14
<i>Statisztikai és Jövő kutatási Tudományos Bizottság</i>	47,7	3
<i>Szociológiai Tudományos Bizottság</i>	44,0	2
X. Osztály	46,6	9
<i>Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság</i>	46,6	9
Nem köztestületi tag	44,5	66
Összesen	48,8	211

Forrás: Saját szerkesztés.

A nem köztestületi és a köztestületi tagok életkora közötti különbség a IX. Osztály esetében 7 év. Ezt csak részben magyarázza az, hogy a PhD-fokozat megszerzését követően megfigyelhető egy „ébredési szakasz”, amin az értendő, hogy a kutatók bizonyos része a fokozatszerzés után nem azonnal jelentkeznek az MTA köztestületébe, hanem jellemzően csak néhány évvel később, a kutatói pálya felívelésével párhuzamosan bekövetkező tudatos karriertervezés eredményeként. A minta elenyésző számossága miatt a fenti markáns különbséget az sem magyarázhatja, hogy elvben annak is lehetősége van a nemzetközi publikációk terén kimagasló eredményt felmutatnia (és így e listára felkerülnie), akinek még nincs fokozata, és így nem is lehet köztestületi tag. Az viszont további vizsgálatot igényel, hogy karrierjük építése

során a legjobb fiatal kutatók mennyire kívánnak támaszkodni a köztestületi tagság előnyeire.

A harmadik kutatási kérdés első részéhez tekintsük át újra a 3. táblázatot. Ebből kitűnik, hogy a legkiválóbbak publikációs mintázata nem tér el jelentősen egymástól függetlenül attól, hogy az illető KTB vagy BMA területen publikál. Az egyetlen publikációs forma, amelyben élesebb különbség mutatkozik, az a könyv, ennek aránya a KTB-tagok körében duplája a GTB-tagokénak. Érdeemes lenne megvizsgálni, hogy a mintánkban nem szereplő KTB- és GTB-tagok publikációs mintázata hogyan viszonyul egymáshoz, és ezeket a hagyományokat milyen ütemben és milyen arányban módosítja a nemzetközi szinten is aktív kutatók csoportja.

6. táblázat

A Scopus által indexált közlemények és az összes MTMT-közlemény aránya 2017 és 2022 között a GTB és a KTB köztestületi tagjainak az MTMT-ben nyilvántartott publikációi alapján összesítve, százalékban

Bizottság/Lista	BMA	EEF	Végösszeg
GTB	19	27	20
KTB	40	27	29
Végösszeg	20	27	23

Forrás: Saját szerkesztés az MTMT-adatbázis alapján.

Következtetések

Jóllehet az adatbázisunk csak jelenségek felmutatására alkalmas, következtetés-jelleggel kísérletet teszünk a mögöttes okokra is rávilágítani. Ezek validitását további kutatások hivatottak biztosítani.

Az első és talán legkézenfekvőbb magyarázat a többfókuszúságra, hogy a folyóiratok egy része maga is multidiszciplináris, egy-egy cikkről csak a cím és absztrakt alapján eseti elemzéssel deríthető ki a diszciplináris hovatartozás.

Az elvárások, a keretek és a szabályok sokszínűsége elősegítheti a fókuszatlan, több lábbon álló, többfelé is nyitó publikációs stratégiák létrejöttét, ami Magyarországon általánosnak tekinthető, de szembemegy a nemzetközi gyakorlattal. (Erre már egy korábbi publikációnkban is utaltunk: Sasvári et al, 2021.)

„Viszonzott potyautasság” – az inter- és intraorganizációs kapcsolati hálók eredménye a kölcsönös behívás (és bekapcsolódás) olyan kutatási és publikációs „projektekbe”, amelyek nem feltétlenül elsődleges fókuszúak minden szerzőtárs portfóliójában.

Mivel mind az egyetemi tanári, mind az MTA akadémiai doktori eljárásokban közősek és átjárhatóak az elfogadható folyóiratlisták, a rokon területeken való publikálásnak kézzelfogható előnyei vannak.

A gazdaságtudományok magyarországi fejlődésében a közgazdaság-tudományok az 1980-as évek végéig a gazdálkodástudománnyal szemben kialakult – és máig hatóan megőrzött – primátusa is lehetséges magyarázat a nemzetközi publikációs aktivitásban a BMA-hoz képest felülreprezentált EEF-közlésszámmra.

Az elmúlt időszak az egyéni egyetemi és tudományos karrierépítéstől az intézményi rangsorokig és intézményi finanszírozásig középpontba állította a publikációs teljesítményekkel kapcsolatos követelmények látványos fokozódását. Ez a korábban követett kutatási és publikációs stratégiák újragondolására készíti a kutatókat, intézeteiket és intézményeiket.

Kutatási eredményeink arról tanúskodnak, hogy a gazdaságtudományok nemzetközileg is látható művelői körében az elmúlt 5 év adatai tükrében jellemzően még nem tapintható ki olyan publikációs stratégiai mintázat, amely világos kutatási fókuszra engedne következtetni. Számottevőnek tűnik a kutatások és a kutatási erőforrások tudományágak közötti, sőt tudomány-részterületek közötti megosztottsága.

Ennek egyfelől vannak jól magyarázható okai: a tudományművelés interdiszciplináris irányba való elmozdulása, illetve az – egyébként kívánatos – nemzetközi kapcsolati hálók építése, ápolása törvényszerűen eredményezi azt, hogy az érintettek ne csak egy szűk kutatási fókuszra koncentráljanak, illetve eseti finanszírozási és/vagy együttműködési lehetőségek megragadásával növeljék publikációs esélyeiket. Valószínűleg ide sorolható a „viszonzott potyautasság” is: ez az idő és az erőforrások szétaprózódásához vezet, másfelől viszont kézzelfogható mennyiségi növekedést lehet vele elérni.

A fókuszatlan stratégiákért való felelősség azonban nemcsak a közvetlen érintetteket terheli, hanem azokat is, akik a játékszabályok alakításáért felelnek. A stratégiaalkotás egyéni, illetve intézményi felelősség, a kereteket kijelölő és stratégiaalkotásokat orientáló szabályok (például a nemzetközivel konform tudományos nomenklatúrák és folyóiratlisták) szerepe sem elhanyagolható a diffúz stratégiák kialakulásában.

Különösen fontos a fiatalabb tudósok orientációja. Ez a korosztály – amellet, hogy a magyar tudományosság jövőbeli megítélésének letéteményese – stratégiaalkotásában és döntéseiben tudatosabb, nem pazarol időt és erőforrást a karrierjét, az előmenetelét bizonytalanul keretező játékszabályokra. Az akadémiai kereteken kívüli (köztestületi tagságban kevés lehetőséget látó) publikációs stratégiákra rámutató kutatási eredményeink ezt alátámasztani látszanak.

A diffúz publikációs stratégiáknak ugyanakkor vannak számottevő kockázatai is. Vítathatatlan, hogy az exponenciálisan növekedő publikációk mellett a minőségi közlemények szakirodalmi megalapozottsága még világos fókusz mellett is jelentős kihívás, hát még széttartó diszciplináris fókusz mellett. A kiválósági központok, műhelyek kialakulásának sem feltétlenül kedvez a homályos stratégiai fókusz.

A kockázatok döntő többsége azonban a *láthatóság* versus *kiválóság* dilemmája mentén rendezhető el. A széttartó, fókuszatlan stratégiák elősegíthetik ugyan az egyéni és/vagy intézményi láthatóságot, a publikációk mennyiségi növekedését, akár a folyóiratlistákon magasabb besorolású lapokban is. Ez eredményezhet látványos egyéni és intézményi előmeneteleket, rangsorbeli előrelépéseket is. Ez azonban ritkán vezet el azokhoz a karrierállomásokhoz, illetve rangsorbeli előkelő pozíciókhoz, amelyekhez már a kiválóság kell. Utóbbiakat a kutatási és publikációs fókusz, a minőségi kutatási eredmények inkább támogatják.

A gazdaságtudományok területén végzett kutatásunk pillanatfelvételének eredményei azt látszanak erősíteni, hogy tudományterületünkön a szabályok, a keretek további pontosítása lenne szükséges annak érdekében, hogy a kutatási és publikációs stratégiák tudatosan tervezett, minden szempontból előnyös pályán helyezkedjenek el. Ha ezeken a szabályokon nem lehet változtatni, akkor féltő, hogy a legtehetségebbek a kiválóság elérésére vonatkozó törekvés helyett beérik majd a láthatóság fokozásával. E kérdések megnyugtató megválaszolása egyben tudománystratégiai döntéseket is igényel, ezért fontosnak tartjuk az ebben érintettek széles körének, így a teljes hazai közgazdászközösségnek a megszólítását. E cél elérését segíti ennek az aktuális témának a *Külgazdaság* folyóiratban való megjelenítése is.

Hivatkozások

- Auranen, O., & Nieminen, M. (2010). University research funding and publication performance—An international comparison. *Research Policy*, 39(6), 822–834. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.03.003>
- Azmeh, C. (2022). Quantity and quality of research output and economic growth: empirical investigation for all research areas in the MENA countries. *Scientometrics*, 127, 6147–6163. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04512-5>
- Bakacsi, Gy., Dobos, I., & Sasvári, P. (2021). Előszó a tudományometriai tematikus számhoz. *Vezetéstudomány*, 52(12), 2–3. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.12.01>
- Cortés-Sánchez, J. D. (2020). A bibliometric outlook of the most cited documents in business, management and accounting in Ibero-America. *European Research on Management and Business Economics*, 26(1), 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.iedeen.2019.12.003>
- Dobos, I., Urbanovics, A., & Sasvári, P. (2021). A visegrádi négyek, Ausztria és Románia gazdaságtudományi publikációs teljesítményének összehasonlító elemzése. *Területi Statisztika*, 61(6), 739–768. <https://doi.org/10.15196/TS610603>
- Kolesnikov, S., Fukumoto, E., & Bozeman, B. (2018). Researchers' risk-smoothing publication strategies: Is productivity the enemy of impact? *Scientometrics*, 116, 1995–2017. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2793-8>
- Krajcsák, Z., & Szabó, I. (2021). A megbízható és objektív publikációs teljesítménymérés szükségessége: A gazdálkodástudományok igénye a változásra és a tudománymetria.com projekt. *Vezetéstudomány*, 52(12), 31–39. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.12.04>
- Laakso, M., & Björk, B.-C. (2022). Open access journal publishing in the business disciplines: A closer look at the low uptake and discipline-specific considerations. *Journal of Librarianship and Information Science*, 54(2), 216–229. <https://doi.org/10.1177/09610006211006769>
- Merigó, J. M., & Rocafort, A., & Aznar-Alarcón, J. P. (2016). Bibliometric Overview of Business & Economics Research. *Journal of Business Economics and Management*, 17(3), 397–413. <https://doi.org/10.3846/16111699.2013.807868>
- MTA (2017). *Tudományági nomenklatúra*. https://mta.hu/mta_hirei/ki-hova-tartozik-elkeszult-az-uj-tudomanyagi-besorolas-106818; <https://mta.hu/doktori-tanacs/tudomanyagi-nomenklatura-106809>
- MTA tv. (1994). 1994. évi XL. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról, 7. §. (1) bekezdés. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400040.tv>
- Nicholas, D., Jamali, H. R., Watkinson, A., Herman, E., Tenopir, C., Volentine, R., Allard, S., & Levine, K. (2015). Do Younger Researchers Assess Trustworthiness Differently when Deciding what to Read and Cite and where to Publish? *International Journal of Knowledge Content Development & Technology*, 5(2), 45–63. <https://doi.org/10.5865/IJKCT.2015.5.2.045>
- Primecz, H., & Baksa, M. (2022). Izomorfizmus a társadalomtudományi publikációs gyakorlatban. *Educatio*, 31(2), 223–235. <https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.2.4>
- Rodriguez-Marin, M., Saiz-Alvarez, J. M., & Huezó-Ponce, L. (2022). A Bibliometric Analysis on Pay-per-Click as an Instrument for Digital Entrepreneurship Management Using VOSviewer and SCOPUS Data Analysis Tools. *Sustainability*, 14, 16956. <https://doi.org/10.3390/su142416956>
- Ronda-Pupo, G. A. (2020). The performance of Latin American research on economics & business. *Scientometrics*, 122, 573–590. <https://doi.org/10.1007/s11192-019-03300-y>
- Sasvári, P. (2022). A 2021-ben nyertes Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesültek empirikus vizsgálata. In Koltay, A. & Geller, B. (Eds.), *Jó kormányzás és büntetőjog: Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára*. Ludovika Egyetemi Kiadó, 551–567.
- Sasvári, P., Bakacsi, Gy., & Urbanovics, A. (2021). „Két út van előttem, melyiken induljak?” Gazdaság- és társadalomtudományi karok Web of Science és Scopus által indexált folyóiratcikkeinek

- vizsgálata 2016 és 2020 között. *Vezetéstudomány*, 52(12) 16–30. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.12.03>
- Sasvári, P., Bakacsi, Gy., & Urbanovics, A. (2021). Eltérő utak, eltérő publikációs stratégiák: tudományterületi kutatói mintázatok. *Statisztikai Szemle*, 98(8), 1001–1023. <https://doi.org/10.20311/stat2020.8.hu1001>
- Sasvári, P., & Ludányi, B. (2021). Egyetemi tanári pályázatok minimális publikációs követelményeinek változása és várható hatása a társadalomtudományok területén. *Educatio*, 30(2), 364–378. <https://doi.org/10.1556/2063.30.2021.2.13>
- Valle Santos, M., & Mayoral, R. M. (2020). Business, management and accounting: Internal structure and external connections. *Journal of Strategy and Management*, 13(2), 254–277. <https://doi.org/10.1108/JSMA-08-2019-0150>
- Zhang, N., Wan, S., Wang, P., Zhang, P., & Wu, Q. (2018). A bibliometric analysis of highly cited papers in the field of Economics and Business based on the Essential Science Indicators database. *Scientometrics*, 116, 1039–1053. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2786-7>
- Zhang, Y., & Yu, Q. (2020). What is the best article publishing strategy for early career scientists? *Scientometrics*, 122, 397–408. <https://doi.org/10.1007/s11192-019-03297-4>

Szerzői útmutató

Folyóiratunkban a tanulmányok átlagos hossza 1 szerzői ív (40 000 leütés szóközzel), ettől ±50 százaléknál nagyobb mértékben lehetőleg ne térjenek el. (A cikk méretét a Word for Windows programokban a Fájl/Adatlap/Statistika mezőben lehet ellenőrizni.) A könyvismertetések, konferenciabeszámolók és a körkérdésekre adott válaszok ennél rövidebbek lehetnek. A címhez tartozó csillagos lábjegyzet tartalmazza a tanulmány elkészítésével kapcsolatos információkat és a köszönetnyilvánításokat. Itt szerepeltetjük azt, hogy a cikk első változata mikor érkezett be a szerkesztőségbe, és a cikk DOI-számát. Utána következik a szerző foglalkozása, beosztása, munkahelye és e-mail-címe.

A cikkek elé 10-15 soros, mintegy 1000 karakter terjedelmű, egyes szám harmadik személyben megfogalmazott absztraktot kérünk magyarul és angolul, az utóbbihoz a cikk címét is angolul. Az absztrakt célja az olvasó figyelmének felhívása az írásra. Az internetes keresők ennek alapján pozicionálják a tanulmányt, ami kiemelkedő fontosságú a hazai és nemzetközi láthatóság, illetve a jövőbeli hivatkozások szempontjából. Ennek fényében célszerű röviden összefoglalni a cikk témáját és célját, elhelyezni az írást a hazai és a nemzetközi szakirodalomban és felvillantani egy vagy két következtetést, utalva azok újdonság jellegére. Az absztrakt után kérjük megjelölni a tanulmányhoz kapcsolódó, a láthatóság szempontjából szintén fontos kulcsszavakat és JEL-kódokat; az utóbbiakat az alábbi internetcímről kell kikeresni: <https://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php>

Javasoljuk, hogy a bevezetésben határozzák meg a tanulmány témáját, aktualitását (milyen problémát vizsgál és az miért időszerű), célját, vezérfonalát, műfaját, elméleti hátterét, az alkalmazott kutatási módszert és adott esetben a kutatási kérdéseket, illetve hipotéziseket. Célszerű elhelyezni a témát a hazai és a nemzetközi szakirodalomban, kitérve arra, hogy az írás milyen kutatási rést – ha van ilyen – kíván betölteni. Utaljanak arra, hogy milyen újdonságértéke van a cikknek az eddigi hazai és nemzetközi szakirodalmi megközelítésekhez képest. Az összefoglalás kevésbé tartalmi, inkább szintetizáló jellegű legyen, amelyben kiemelik a tanulmány új és újszerű megállapításait és következtetéseit, és megemlítik a lehetséges további kutatási irányokat. A melléklet (táblázatok, ábrák stb.) terjedelme ne haladja meg a főszöveg hosszának 10 százalékát.

A tanulmány végén 'Hivatkozások' alcím alatt alfabetikus sorrendben, sorszámozás nélkül szerepel az irodalomjegyzék, amely csak olyan forrásokat tartalmazhat, amelyekre a szerző hivatkozott a tanulmányban. A hivatkozásokat a szerkesztőség által mérvadónak tekintett és a közgazdasági publikációk körében is elterjedt American Psychological Association (APA) legfrissebb, hetedik kiadású hivatkozási stílusa alapján kell elkészíteni az alábbi táblázatban foglaltak szerint. További részletek ezen a linken találhatóak: <https://pitt.libguides.com/citationhelp/apa7>

Példák hivatkozásokra az APA 7. kiadása alapján

A publikáció típusa	A hivatkozás formája a szövegben	A hivatkozás formája a bibliográfiában (a 'Hivatkozások' alcím alatti részben)
Könyv	(Sapolsky, 2017)	Sapolsky, R. M. (2017). <i>Behave: The biology of humans at our best and worst</i> . Penguin Books, New York.
Könyvfejezet szerkesztett könyvben	(Dillard, 2020)	Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J. Bryant (Eds.), <i>Media effects: Advances in theory and research</i> (4th ed., pp. 115–129). Routledge.
Nyomtatott folyóiratban megjelent cikk	(Weinstein, 2009)	Weinstein, J. (2009). "The market in Plato's Republic." <i>Classical Philology</i> , 104(4), 439–458.
Elektronikus folyóiratban megjelent cikk	(Grady et al., 2019)	Grady, J. S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. <i>Psychology of Popular Media Culture</i> , 8(3), 207–217. https://doi.org/10.1037/ppm0000185
Webes felület	(Bologna, 2019)	Bologna, C. (2019). Why some people with anxiety love watching horror movies. HuffPost, October 31. https://www.huffpost.com/entry/anxiety-love-watching-horror-movies_1_5d277587e4b02a5a5d57b59e

Forrás: <https://pitt.libguides.com/citationhelp/apa7>

A láthatóság szempontjából fontos a hivatkozott források minősége. Lehetőség szerint tudományos igényű, színvonalas forrásmunkákra hivatkozzanak. Ahol van ilyen, ott az egyes szakirodalmi források után közöljék a hivatkozott mű CrossRef-nél regisztrált DOI-azonosítóját, ami javítja a cikk láthatóságát, hozzájárul a nagyobb idézettséghez és megkönnyíti az adott és kapott hivatkozások összeszámlálását. A DOI-számot többek között a <https://search.crossref.org/> honlapon lehet megkeresni.

Szó szerinti, idézőjeles hivatkozás esetén, illetve akkor, ha konkrét, pontosan azonosítható gondolatot emel át a szerző nem szó szerint, a szövegközi hivatkozásban az évszámot ki kell egészíteni a vonatkozó oldal, oldalak vagy intervallum megjelölésével, például (Weinstein, 2009:442). Szövegközi hivatkozásban két szerző esetén használjon & jelet a két név között (Fiebiger & Lavoie, 2020), kettőnél több szerző esetén az első szerző neve után et al. jelölés irandó (Colciago et al., 2018). A bibliográfiában több szerző esetén az utolsó név előtt & használandó [Ábel I., Lóga M., Nagy Gy. & Vadkerti Á. (2019)]. Ha egy hivatkozott szerzőnek több bibliográfiai tétele van ugyanabban az évben, akkor ezeket 2018a, 2018b stb. módon kell megkülönböztetni. A hivatkozások szerkesztéséhez használható a Mendeley (https://www.mendeley.com/?interaction_required=true), illetve a Zotero (<https://www.zotero.org/>) hivatkozáskézelő rendszer. A lábjegyzetek a főszöveget egészítik ki, kérjük számukat lehetőség szerint minimálisra csökkenteni.

A cikkeket Word for Windows formátumban kérjük Times New Roman betűtípussal, 12 pontos betűmérettel, 2,5-ös margóval és 1,5-ös sortávolsággal. Szavak vagy szövegrészek kiemeléséhez dőlt szedés használható, aláhúzás és félkövér betű nem. A megjegyzéseket kérjük lábjegyzetbe tenni. A bekezdések első sorában ne alkalmazzanak behúzást. A többszerzős kéziratok esetében kérjük a szerzőinket, hogy ügyeljenek a szöveg gondolati és stiláris egységességére.

A táblázatok és az ábrák tartalma legyen a főszöveg ismerete nélkül is értelmezhető. Minden ábrához és táblázathoz címet kérünk, amit az ábra, illetve a táblázat felett kérünk elhelyezni. A megjegyzéseket és az adatok forrását közvetlenül a táblázatok, illetve az ábrák alatt tüntessék fel. Az ábrák és a táblázatok sorszáma a címek fölött jelenjen meg. Kérjük, hogy az ábrákat és a táblázatokat folyamatosan számozzák, azaz a sorszámozás az új alfejezetekben és alpontokban ne kezdődjön újra. Az ábrák és táblázatok a szövegközbe, a szándékozott helyükre kerüljenek a kéziratokban. Tüntessék fel a táblázatokban szereplő mennyiségi értékek mértékegységét. Az ábrákhoz háttérfájl (lehetőleg Excelben) kérünk mellékelni. A képfarmátumban (jpg, gif, png) leadott ábrák nem szerkeszthetőek. Az ábrák jó minősége érdekében a képek felbontása legalább 300 dpi legyen. A képleteket a jobb oldalon, zárójelben, folyamatosan kérjük számozni, elkerülve az egyes alfejezetekben történő újra-számozást.

Szerzőinket arra kérjük, hogy csak olyan kéziratot küldjenek, amelyet más szerkesztőségnek nem nyújtottak be, illetve az elbírálás idején nem nyújtanak be publikálásra. A Külgazdaság szerkesztői csak szakmai és nyelvi szempontból igényes kéziratokat küldenek bírálatra. A cikktervezetet anonim lektorok értékelik. További részletek a kulgazdasag.hu honlapon 'A lap bemutatása' menüpontban.

A cikkeket a kulgazdasag@kopint-tarki.hu e-mail címen kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe. A Külgazdaság szerkesztősége nem kér és nem fogad el pénzt a benyújtott kéziratok feldolgozásáért és szerkesztéséért.

Köszönettel:

A Külgazdaság szerkesztősége

1112 Bp., Budaörsi út 45.

Tel.: +36 1 309-2642, +36 1 309-2695

E-mail: kulgazdasag@kopint-tarki.hu